

EURÓPAI MŰVELTSÉG ÁZSIAI VILÁGÍTÁSBAN.

Semmi sem jellemzi jobban azt a jéghideg közönyt, sőt idegenkedést és undort, a mit a nyugati műveltség első sugárainak megjelenése a Kelet népében ébresztett, mint az, hogy semmi érdeklődése, semmi vágya sem volt Európát behatóbban megismerni. Évszázadokon át a keleti ember csak borzadályllyal és félelemmel gondolt a Nyugat lakosságára és csak a legutóbbi időben és csak különös alkalmakkor tudta ezt a rejtélyes idegent annak egész az otthonáig nyomon követni, szokását, erkölcsét a forrásnál szemügyre venni és a nyugati világ értelmi és anyagi felsőbbségének okait szemtől-szembe megfigyelni. Persze a sötét középkorban Európának kevés volt a vonzó ereje Ázsia népére, ennek minden tudomány szomj a és kereskedelmi vállalatai mellett is. A khalifák fővárosában vagy Indiában, vagy Khinában élő emberek előtt abban a sötétség országában való tartózkodás — leszámítva a földrajz vagy népismeret tanulmányozását — oly veszedelmesnek és hiábavalónak tűnt fel, mint például egy Timbuctooba való utazás a múlt századbeli európai ember szemében. Fölöttébb jellemző Ázsia népére és arra a felfogásra, a mit a nyugati műveltségről tart, az, hogy ez a közöny bizonyos néposztálynál még ma is megvan.

Ha az ázsiai ember efféle európai utazásra szánta volt magát, az főképpen csak diplomáciai küldetésekre szorítkozott, politikai tárgyalások alkalmával — afféle kényszerű látogatás volt ez és annyira ellenszenves, hogy a török nagykövetek a diplomáciai foglalkozást még a XIX. század első felében is a fejedelmi kegy elvesztésének és számkivetésnek tekintették. Ennélfogva ilyen diplomáciai küldetések leírásaiban, a menynyire mi hozzájuk férhetünk, csak halvány rajzait látjuk a

tartós úti benyomásoknak, kritikai megfigyeléseknek pedig — nem is szólva a két világ műveltségének összehasonlításáról — csak homályos nyomát találni bennök. Természetes, hogy ily benyomásokra legelőbb az ottománok közt akadunk, néhány élesszemű és tisztafejű állami tisztviselőnél, a kik mindenestre többet láttak, mint a mennyit leírtak és a kiknek az iratai mutatják, mennyivel fölötte állottak honfitársaiknak, sőt sok ázsiai kortársuknak is. Az első ily diplomáciai utazó, a kiről megemlékeznek, Ahmed Resmi efendi volt, III. Musztafa szultán követje Nagy Frigyes udvaránál: olyan ember, a ki elfogulatlan szemmel tekintette a Nyugat országait és népeit, útleírásait pedig — Poroszországról, Galiczián és Lengyelországon keresztül — páratlan tárgyilagosság és kellő értelem jellemzik. A hogy idegen városokat, intézményeket, szokásokat és erkölcsöket leír, abból — ha nem mondja is — kiviláglik az ő elismerése. Kiváltkép meglepte a törvény és rend uralkodó volta; dicséri a kereskedők tisztességét és becsületességét; nagyon el van ragadtatva a protestantizmus egyszerűségétől, elannyira, hogy a lutheránusokban mintegy leplezett mohamedánokat lát. Nagy Frigyesben a népek győztesét ismeri föl, hasonlatost Nadir Shahhoz Mir Oveiszhez, és véleménye erről a ritka erényességű és nagylelkű férfúról — ment maradt a felekezetiség és vallásos babona nyügétől — sokat mond egy akkori mohamedánra nézve. Ugyanezt az Ahmed Resmi efendit küldték 1757-ben a bécsi udvarhoz, III. Musztafa szultán trónraléptét bejelenteni. Akkor javában folyt a háború Ausztria és Poroszország közt, és ő kifejezte abbéli véleményét, hogy Poroszországnak kell győztesnek lennie. »Brandenburgnak — úgymond a török államférfiú — végtére le kell győzni minden ellenfelét, mert már Ibn Khalidum megjegyezte munkája előszavában, hogy új birodalmaknak az idő folytán győzedelmeskedni kell a régebben fennálló fölött. Ez volt a török jóslat a Német-birodalomról, éppen száz évvel a megalakulása előtt.

Hasonló benyomások fordulnak elő Ahmed Azmi efendi és Seid Wahid efendi követségi jelentéseiben. Amaz 1790-ben járt küldetésben Frigyes Vilmos udvaránál és útleírásába oly megjegyzéseket szőtt, a melyek a keresztény országok társadalmáról és kormányáról mondott szerény dicséret leple alatt magukban foglalták az ő keleti szülőföldje viszonyainak a bírálatát. Hogy a porosz tisztviselőket szorgalom és ritka lelkiismeretesség jellemzi, hogy nem lehet őket megvesztegetni, hogy

a fényűzést sem a ruházatban, sem a háztartásban nem mozdítják elő, hanem még súlyosan meg is adóztatja a porosz kormány — mindezt elmondja a mi török írónk, nemcsak mint figyelemreméltó tény, hanem egyszersmind a keresztény világ és egyéb tulajdonságainak valódi méltatásával; és hallgatása emez erények hiányáról Törökországban, többet mond, mint egy egész ékesszóló dicséret a Nyugat műveltségéről. Seid Wahid efendinek is, a kit III. Selim szultán 1806-ban Napóleonhoz küldött Parisba, Lengyel-, Porosz- és Németországról szóló jelentései tele vannak a nyugati műveltség, virágzó városaink és utcáink dicséretével; de mégse meri összehasonlítani a Keletet és Nyugatot, a mi csak ronthatná a szülőföldje becsületét és sértené az önbizalmát az Igazhívőnek, a ki bizony sokat tart az ő izlami műveltségére. Bizonyára az említetteken kívül többen is voltak a török követek közt, a kik elbeszéléseikben világosan kifejezték véleményüket a nyugati műveltségnek egyik-másik ágáról és újításokat honosítottak meg hazájukban, így Szaid bey, a ki nagykövet volt XV. Lajos udvaránál, meghonosította a könyvnyomtatást; egy másik pedig, a ki a XVIII. század végén Angolországban megfordult, kiadta az első török modern térképet. Még a gőzgépek meghonosítása után is alig szaporodott az Európába utazó törökök száma; ezeknek közzétett jelentései főképpen azokról az intézményekről szólnak, a melyek az élet kényelmét és a társadalom rendjét és nyugalomát vannak hivatva biztosítani, a mellett éppenséggel nem kicsinylik a Kelet szokásait, még kevésbé bocsátkoznak összehasonlításokba.

Ha már az ottománok a nyugati világ közvetlen szomszédságában ily csekély érdeklődést tanúsítottak a nyugati műveltség iránt, a mi az ő társadalmi és politikai életükben oly rendkívüli változást, sőt valóságos forradalmat idézett elő, nem lehet csodálnunk, hogy a távolabbi Ázsiában még nagyobb közöny és hidegség uralkodott iránta. Hogy mikép vélekedtek az arabok és perzsák a frengrik csodaszép országa felől, arról egész a legutóbbi ideig semmit se hallottunk, jóllehet Perzsia, melynek mindenfelé voltak összeköttetései, már Uzun Haszan idejében küldött követeket Velenczébe, Feth Ali sah pedig képviseltette magát 1816-ban a párisi udvarnál az örmény Sir Daud Saturiannal. Hogy Ferrukh khán, a ki 1850-től, 1860-ig rendkívüli követ volt Európában, írásbeli jelentéssel számolt be a nyugati műveltség csodáiról, azt csak gyaníthatjuk, mert

irat sohasem került szemeink elé; annál nevezetesebb azonban az az eset, hogy Naszreddin sah azokban az európai útleírásaiban, melyeket határozottan népe okulására tett közzé, teljesen tartózkodik a mi viszonyainknak bárminemű bírálatától, szintűgy a kétféle civilizáció összehasonlításától is. A perzsa király elbeszéléseiben híven és pontosan le vannak írva városaink nevezetességei, Európa természeti szépségei, az ő személyes tapasztalatai és benyomásai a mi hadseregeink, irodalmi és tudományos intézményeink felől, de egy szóval sem hangsúlyozza, sőt nem is említi, hogy ezeket a haladásokat a Keleten is utánozni kellene vagy meghonosítani.

Nevezetes kivétel volt egy mohamedán tudós, Mirza Abu Talib, indiai khán. Ez az utas 1799-ben indult el Calcuttából és 1803-ban tért vissza; útleírása — a Jóreménység Fokán át Nagybritanniába, majd vissza Francia- és Olaszországon, Konstantinápolyon és Bagdadon át — sűrűn nyomtatott 865 lapnyi könyvet tesz ki. Ez a Mirza, a ki folyékony perzsa stílusban ír, már annakelőtte jó hírnévre és barátokra tett szert az angol közigazgatás körében és utazásának önnön szavai szerint az volt a célja, hogy »saját szemeimmel lássam mindazt, a mi előnyös és hasznos ezekben a távoli országokban, és hogy el tudjam mondani a tenger csodáit, a szárazföld érdekességeit, a népeknek azon intézményeit, melyeket a moszlimok még nem ismernek, elmondjam a végből, hogy a leírásban élvezetet találjanak, képezzék ki magukat a művészet és tudomány azon ágaiban, a melyek még nem léteznek az Izlam földjén és így szegődjenek társul a műveltség előmenetelében.« Ez az első nyílt, elfogulatlan beszéd, a mivel egy moszlimnál találkozunk, abban az irányban, hogy minő hasznos lehet a mi mftveltségünk utánzása. Mirza Abu Talibra mindenesetre ráragadt már Indiában az angol felfogás és vélemény-szabadság; az ő mozlim hitbuzgalma már megingott, a mennyiben shiita-felekezetű létere *nedjisz*-szé, azaz tisztátalanná lett a frenghikkel való érintkezése folytán, és nyíltan dicsérte egyik-másik keresztény törvényt. Mirza Abu Talib valóban nevezetes férfiú volt, érdeklődésének látóköre széles, szokásainkat és erkölceinket tüzetesen tanulmányozta, kivált női társaságainkban otthonos volt és minden alkalmat megragadott, hogy a leglelkesebb Ghazellekkel és Kaszidákkal hódoljon azok szellemi és testi bájjainak. Elbeszéléséből kiviláglik, mily nagyon óhajtja örömét és háláját kimutatni az Angolországban élvezett vendégszeretetért és

azokat a jelzőket, a melyekkel az angol férfiak és nők erényeit és kiválóságait felékesíti, nem egykönnyen írná le egy mai korbeli, még oly felvilágosodott mohammedánnak is a tolla. Mindazonáltal Mirza, a kinek gondolkozása és felfogása egészen angollá vált és becsülte az *egyenlőség* elvét, nem tartózkodott a bírálattól, és ebbéli megfigyelései okosak is, érdekesek is. Fölhívja a figyelmünket az alkotmányos élet gyöngye oldalára és megjegyzi egyebek közt azt, hogy a walesi herczeg azért nagymestere a szabadkőműves páholynak, hogy kémiszolgálatot tegyen a királynak és megóalmazza az udvart ennek a hatalmas, titkos társaságnak az összeesküvésétől. Csodálatát kíváltképpen Angolország keltette fel — de egész Európa is — a beszéd és üzleti élet nyíltságával, a szüntelen tevékenységgel és azzal, hogyan érintkezik a társaságban a két nem egymással. Midőn a mi műveltségünket az ázsiaival egybevetve, elismeri a miénknek túlnyomó előnyét, ezt a felsőbbségünket a következő okoknak tulajdonítja:

1. A Nyugatnak éghajlati előnye, ahol a légkör nem oly kimerítő és tikkasztó, az emberek többet és szabadabban mozoghatnak; Mirza maga is — mint mondja — többet tudott itt egy nap alatt gyalogolni, mint Indiában egy hónap alatt.
2. A test ereje, az idegek szilárdsága és energikus vállalkozószellem, a mi a gyakori testmozgásnak a szüleménye.
3. Nagyfokú őszinteség és komolyság, a mit a tudomány és művészet iránt való nagyobb szeretet és kitartás kísér. Minthogy a serdülő nemzedék csak huszadik életévében éri el fejlettségét, mindkét nembeli ifjúságnak több alkalma van tökéletes nevelésre szert tenni és még a fejlett-kor elérésével is a hideg éghajlat nagyobb tevékenységre indítja őket. Vannak mindkét nembeli fiatalok, a kiknek tizenöt éves korukban is — akár az 5—6 éves hindusoknak — az iskolában együtt csupa tréfán és bohóságban jár az eszük, másrészt pedig vannak emberek, a kik még hajlott korukban is bírják a megerőltető munkát.
4. Kuházatuk, lakásuk és szokásaik könnyítik és elősegítik tevékenységüket.
5. Szabad társalgás és érintkezés a nőekkel, a mi nemezből teszi a modort és visszatartja a nemi szenvedélyt, stb. stb.

Nagyon messzire vezetne, ha hosszasan idéznék Mirza Abu Talibnak számos és részletes megfigyeléseit, a nyugati műveltség sajátosságairól és gyakorlati hasznáról, a mik az emberiség jólétét előmozdítják. Keleti ember létére, a ki angol felfogásban nevelkedett, nyíltan ócsárolja hitsorsosainak azt a fel-

tűnő hibáját, hogy nem akarnak utazni, főleg az ottománoknak veti szemükre, hogy közvetlen szomszédságuk daczára is oly keveset tanultak Európától; egyebek közt azt is mondja, hogy fából építik házaikat, nem a földrengéstől való félelemből, hanem azért, mert restek és nem szeretnek utazni. Igaz ugyan, hogy ebben a buzgó shiita gyűlölete beszél a szunnita mohamedán ellen, mert egy másik indiai mohamedán Sir Salar Dzseng, a hyderabadi Nizam vezére, szunnita létére ellene mond ennek a bírálóknak és szunnita hitsorsosait mindenütt védelmébe veszi. Általában azt tapasztaljuk, hogy, a mily mértékben elterjedt a Kelet népei közt az európai műveltség, azzal lépést egyre szabadabban alakult és nyert kifejezést a keletiek véleménye e tárgyról. Sokoldalú összeköttetéseink különféle ázsiai országokkal és gyorsabb érintkezésünk ezzel a szárazfölddel, egyre sűrűbb bírálatot keltettek az Ó-világban az Új-világ működéséről, és az utóbbi két évtizednek ebbéli közleményei egész kis irodalmat tesznek már ki.

Ezek a közlemények hű tükrei nemcsak a különféle benyomásoknak, hanem annak is, mennyire hatotta át a nyugati befolyás az egészen vagy félig európaiasodott ázsiaiakat. Ázsia nyugati részében, a hol a mi befolyásunk rendkívüli változásokat idézett elő a moszlim-társadalomban, az átmeneti időszak minden hátrányának kíséretében és úgyszólván egészen kikököntette a kerékvágásból, éppen ezért a zavarodástól való rettegetés, a pauperizmus megjelenése, a tehetetlenség érzete és a politikai összeomlástól való nem alaptalan félelem, gyűlöletet és irigységet keltettek, a mi sok esetben megfosztja a bírálót a részrehajlatlanság erejétől és a nyugodt ítéllettől. Ezek az emberek szívesen — mondhatni kaján élvezettel — hangsúlyozzák a mi civilizációnk árnyékoldalát; sőt még a fényes részeiben is találnak, egyet-mást, a mit az ő műveltségükhöz hasonlítva, elítélnék, hiábavalónak és kártékonynak bélyegeznek. Akadunk néhány modern Ottoman, perzsa és kínai bírálatra, a mely efféle szándékos kábultsággal szól Európáról, ilyen például a konstantinápolyi tehetőséges és tudós Ahmed Midhat efendi és Tseng-ki tong kínai tábornok. Amannak, midőn vitába bocsátkozik a kereszténység fölött és kiemeli az izlam felsőbbségét, ily hirtelen ítélete ellen még nem tehetünk kifogást; mert Mohammed tanítása, theosophiai szempontból, fölötte állt és áll minden idők kereszténységének. De az már inkább érthetetlen, mikor Midhat efendi határtalan dicsekvéssel beszél az izlamnak a társadalom

etikai, erkölcsi és politikai viszonyait óvó szabályairól; és például a többnejűséget természetszerűnek, az egyház és állam összetartozását üdvösnek tünteti föl. Nem kevésbé helytelen a bírálata Tseng-ki-tong kínai tábornoknak, a virágos föld egyik hazafiának, a ki célul tűzte ki magának, hogy hazáját is szép, igazi színeiben festi le az európaiak számára. A mi világré-szünk leírása után, a mi egészen pontos és kimerítő akar lenni, annyira aláveti magát a nemzeti balítéletnek, hogy Kína intéz-ményeit sokkalta föléje helyezi a mi szokásainknak és erköl-cseinknek és Európa befolyását olyannak tünteti föl, hogy annak a pauperizmus és rengeteg hadseregek járnak a nyomában; e hadseregek tettei és maguktartása pedig csak egy hajszál-nyira különböznek azokétól a barbár hordákétól, a melyek régebbi időkben betörték Kínába, rombolva és pusztítva mindenfelé.

Ámde ezek mellett a vad és türelmetlen kritikák mellett mégis mutatkoznak utóbb bölcs és mérsékelt ázsiaiak, a kik belátják a mi civilizáczióink végtelen felsőbbtségét az övék fölött és elismerik, hogy a koros Ázsia-anya sok tekintetben meg van előzve, de azért még ragaszkodik az ő elnyűtt és ma már igazán kártékony ó-világi nézetéhez, holott fölöttébb sokat lehetne és kellene is tanulnia Európa-lányától. Ily dicséretes kivételek fordulnak elő a néhai Tseng márki bírálataiban; e kiváló áilamférfiu, ki mint kínai követ sokáig tartózkodott Európában, az *Asiatic Quarterly Review* című folyóirat egyik cik-kében úgy írja le az öreg és tiszteletreméltó Kinát, mintha az régebben mély álomba merült volna és csak most ébreden-ék. Gyakorlati ember létére ez a Tseng márki szerette volna látni a mi századunk értelmi vívmányainak meghonosodását Kínában, elismervén ezek nélkülözhetetlen voltát a társadalom és az állam jólétére nézve; de ragaszkodik a *lassan siess* elvé-hez, alkalmasint a japán vetélytársakra gondolva, a kiknek üzleti gyorsaságát kiváltképpen nem jó szemmel nézik a távoli Kelet czopfos fiai; az ország lassú, fokozatos és meggondolt modernizálásában látja az orvosszert.

Bhagvat Sinh Dzsee, indiai herczeg, gondali (India észak-nyugati részén) Thakore Szahib sokkal nagyobb őszinteséggel és szókimondással bírálhatja Európát és a mi műveltségünket. 1883-ban beutazta a nyugati kontinenst és három évre rá kiadta naplóját, tele csupa érdekes megjegyzésekkel. Hogy ez az ember Brahma-vallású létére, tehát a kasztjához való tar-

tozás elvesztésének kockázatával, vállalkozott arra, hogy általmegy a fekete vizén (a tengeren), ez már egymaga is elég bizonyossága az ő elfogulatlan gondolkozásának. A Thakore teljesen angol nevelésben részesült, egyaránt jártas az indiai és az angol irodalomban, ismeri az ázsiai és európai műveltségnek fény- és árnyék-oldalait és magyarázatai méltók a behatóbb megfontolásra. Jóllehet az angoloktól sok szívességben és barátságoknak sok tanújelében volt része, és ő is nagybecsüli ezt a nemzetet, még sem tartózkodik bírálataiban némi hibáztatástól; másrészt pedig ha természetesen elfogult is India és annak ősműveltsége iránt, saját népe gyöngéit és hibáit is megszólja, fölöttébb dicséretes nyíltsággal és őszinteséggel. Alkalmi vázlatok együttvéve teljes képet alkotnak, melyben kiváló helye van mindennek, a mi csak jó, szép és dicséretére válik az ő szülőföldjének. Így például az indiai zenét többre becsüli a mi jelenlegi zenénknél; a mi táncunkat esetlenné és báj nélkül valóvá, báli öltözékünket pazar fényűzőnek tartja; karabélyosainkban és vadász katonáinkban kevesebb ügyességet lát, mint az indiaiakban, London utcáit nem találja tisztábbaknak, mint az indiai utcákat, stb. A jámbor Thakore meg meri szólni az angol igazságszolgáltatást, azt mondván róla, hogy túlságos drága, és az ép józan ész többre becsüli a törvény rideg betűjénél. Mint igazi ázsiai, természetesen elfogult a korlátlan monarchia mellett; neki is, ép úgy, mint a perzsa sahnak, a köztársaság olyan, mint a tövis az eleven húsban. A korlátlan monarchiáról ezt mondja: »Az uralkodó teljes hatalom nélkül nem uralkodó a szó szoros értelmében, és nem áll módjában, hogy fölkeltsen alattvalóiban a teljes mértékű tiszteletet és lojalitást. Ezért én a korlátlan monarchia híve vagyok.« Ebbéli véleményének igazolására azt mondja továbbá, hogy régebben Indiában ez a kormányforma sem volt ellenőrzés hián, mert a fejedelem köteles volt egy szellemi vezetőt — *purobit-ot* — tartani; ennek rangbeli férfiúnak kellett lenni, jámbornak, igazságszeretőnek, a filozófia és teológia tudósának. Sőt úgy látszik, hogy volt is a régi időben valami országgyűlés-féle vagy tanácskozó testület (*Tansabha*), a mely 108 tagból állott és a fejedelmet a kormányzás kötelességeiben támogatta. A Thakore nagyon épületes módon írja le az ő India alkotmány-rendszerét, de nem magyarázza meg, honnét van az, hogy ezt az országot, melynek ily történeti emlékei vannak, tekintik a legigazibb ázsiai despotizmus székhelyének.

Sőt még tovább megy és azt állítja, hogy az angol király indiai alattvalóira nézve sérelmes az alkotmányos monarchia és a korona tehetetlensége szégyenletes is. Ilyen szempontból kiindulva nem meglepő, hogy az ázsiai bíráló a köztársaság kártékony természetéről ekképen nyilatkozik: »A köztársaság a dolgok természeténél fogva képtelen a népek szívének legbelső rejtekében fölkelteni azt az őszinte és ép lojalis érzést, a mit a született és fölkent király bír. Lojalitás a legfőbb elv, a min a kormányzás állandósága alapul. Éppen ezért tartok tőle, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség szószólóinak, kiket a köztársasági szellem elcsábított, keserű tapasztalat után vissza kell térniök a régi kormányformához.«

Az indiai fejedelemnek becsmérő szava van még egy pár intézményéről és szokásáról a nyugati világnak, de általában véve nagy tisztelője a mi életmódunknak és követésre méltó példa gyanánt állítja honfitársai elé. Igyekszik azonban enyhíteni nemzeti érzékenységük sebjeit, a melyeket határozott keserű igazmondásaival okozott; ezért kiemeli a dicső múltat, a mely bizonyára ment volt a jelenkornak rendellenes viszonyaitól és kinövéseitől; és e fényes időszak alapján megállapítja Ázsia igényét az emberiség anyai és oktató szerepére, a melynek a mai Európa hatalmát és felsőbbségét köszöni. Azt állítja, hogy a régi jó időkben a nők tökéletes nevelésben részesültek, nem voltak alávetve a férfiak zsarnokságának, sőt hogy a Kshatrák idejében a nők választották maguknak férjeiket. Mi azonban ne töltsük azzal az időt, hogy elmélkedjünk a felől, mennyire egyeznek ezek az állítások a valósággal. Elég az hozzá, hogy a mi indiai tanunk belátja, hogy e műveltségi állapot megszakítása és a régi időknek látszólag jobb erkölcséitől való eltérés siettetette az ázsiai világ hanyatlását és a Nyugat diadalát. Thakorenak az a véleménye, hogy az angol a legelőbbre haladott nemzete a világnak, talán az amerikai testvéreit kivéve. Azt mondja: »Kitartás, vállalkozás, erély és iparkodás az angol ember sarkalatos tulajdonságai. Senki sem éri be a sorsával. Mindenkit sarkal a tettvágy többre vinni. Élénk tevékenység uralkodik mindenfelé. Nagyszerű, értelmes faj ez, és mindenki túl akar tenni a másikon, tétovázás nélkül ajánlja ez erények utánzását. Látja, hogy Európában mindenki törekszik becsületes munkával megszerezni élete szükségleteit, és mily ritkán engedik át magukat az emberek a henyélésnek; hogyan edzik

a nyugati népek testöket és fejlesztik a kitartást; hogy töri magát minden elme új fölfedezéseken és találmányokon, a mik az emberiség munkáját megkönnyítik és az élet kényelmét fokozzák. Az igyekezet és törekvés eme szüntelen folyamata láttára saját népére nézve ily vallomásra érzi magát készítetve: »Honfitársaim ahhoz vannak szokva, hogy kevesebbet gondolnak a jelen életre, mint a túlvilágira, a miben rendületlenül hisznek; ez az oka, hogy modern értelemben véve nem tesznek haladást. Az európai emberek világiak és politikusok, a hinduk inkább elmaradottak és vallásosak. Ezek a szavak többet mondanak, mint egész kötetekre menő elmélkedések a művelődés történetéről, és nyíltan szólva, részemről még egyetlen egy keleti emberre sem akadtam a ki mikor párhuzamot von a Kelet és Nyugat műveltsége között, ily őszinte, igaz és elfogulatlan volna, mint a gondali Thakore Szahib.

Az a csodálatos fény, a mit az angol műveltség Indián — az ázsiai balítéletek fészken — át szerteárasztott, és a hinduk gyakori látogatása Európába, együttvéve sok más benyomást keltettek a mi civilizáczióink felől. Nem bocsátkozhatunk ezúttal egyéni magyarázatokba, hanem vegyük csak szemügyre dr. Bhandarkar, a tudós pundita megjegyzéseit, a ki a bécsi keleti kongresszus alkalmával meglátogatta Európát és visszatértekor leírta honfitársai számára a mi világunkat. Dr. Bhandarkart, a ki alapos szanszkrit tudós, egyebek közt nagyon meglepte az, mennyire érdeklődnek és mennyire tanulmányozzák a mi specialistáink az ő népe ókori nyelvét és irodalmát. Rájön, hogy a panadelfizmus eszméje (az emberi faj testvérisége) sokkal közelebb áll a megvalósuláshoz Európában, mint Ázsiában, kivált mint Indiában, a hol a faj, vallás, szokások szerint való társadalmi széttagoltság sokkal élesebb, és a haladáshoz annyira szükséges békés társas élet határozottan meg van nehezítve. Látja e mellett a szabad intézmények becsét, mert mikor megmutatják neki a londoni Tower minden borzalmával, így szól: »Ti angolok igazán csodálatos egy nép vagytok. Háromszáz évvel ezelőtt alá voltatok vetve oly zsarnoki és deszpotikus fejedelmeknek, akár a mieink, de míg ti a szabadságért való küzködéssel fokozatosan és vérontás nélkül célhoz jutottatok, mi huszonöt évszázad alatt nem bírtuk lerázni a rabszolgaság lánczait. Az a véleménye, hogy India még jó sokáig nem fog a komolyságnak, hazafiságnak, kötelességérzet-

nek és önmegtagadásnak arra a fokára eljutni, a minnek a Nyugat sikerét kizárólag tulajdonítja.

Hogy lehetőleg teljessé tegyük arról szóló vázlatunkat, hogyan ítélik meg az ázsiaiak az európai műveltséget, nem hagyhatjuk említetlenül azokat az ázsiaiakat sem, a kik a műveltségnek igen alacsony fokán, nem régen kerültek orosz főnhatóság alá és most orosz szemüvegen át ismerkedvén meg a nyugati civilizációval, véleményt nyilvánítottak fölöle. A modern műveltségnek ezek az újonczai csak egy szempillantást vetettek a tizenkilencedik század szellemi küzdelmeire, mégis, mint a legtöbb esetben történni szokott, éppen ezeket, a kik semmire se mentek még az ázsiai műveltség terén sem, most leginkább befolyásolják a mi értelmi ismereteinkről eléjük állított halvány és torz képek. Valóban szerfölött jellemző, hogy míg a teljesen vagy félig európaivá vált ottoman, arabs, perzsa, hindus, kínai vagy japáni igen-igen ritkán, vagy talán sohasem ment át mindenestől az ellentáborba, vagyis nem vetették le nemzetiségüket és nem elegyedtek a keresztény világba: addig az orosz tanítás alatt fölnevelt ázsiaiak igen gyakran teljesen oroszokká váltak. Ezt az átalakulást kétségkívül elsősorban annak lehet tulajdonítani, hogy az orosz és ázsiai általános világnézet közt csekély a különbség; másodsorban pedig figyelembe kell vennünk azt a nagy befolyást, a mi e viszonyból ered és a mit az Orosz-birodalom az ázsiai világra gyakorolni tud is, akar is. Hinduk és japánok közt, a hol a nyugati befolyás a legerősebb volt, igen ritka eset, hogy egy Nawab, Bábu, Mulwie vagy Daimo angollá vagy amerikaivá legyen; holott kirgizek, mongolok, lezgik és tatárok feltűnő könnyen lettek az orosz birodalom tagjaivá és azután csakhamar egy fél-ázsiai társadalmat alkottak.

Kevés adat áll rendelkezésünkre arra nézve, mily benyomást tett ezekre a csökönyös ázsiaiakra a Nyugat rendes életmódjával és a XIX. század szellemi vívmányaival való első érintkezés, mivel nem maradtak reánk naplók, útleírások vagy egyéb följegyzések. Eddigelé csupán egy néhány gyöngye jelre akadtam, s ezek közül először is egy magánokiratot idézek, melyet egy európai nevelésű kirgiz, a ki már kitüntette magát az irodalomban, intézett hozzám. Ez a férfiú, a puszták igazi fia, a szentpétervári katona-iskolában nevelkedett és ennél fogva még ifjú korában Európában megtanulta, mi az a háború. Az öldöklés, rablás és pusztítás tudománya, a mi elválaszthatatlan füg-

geléke az ázsiai orosz hadviselésnek, — elég különös — nem nagyon tetszett az egykori kirgiznek, mert visszavonult a magánéletbe és idejét kizárólag európai nyelvek és tudományok tanulásának szentelte. Ezeknek ellenállhatatlan befolyásuk volt reá; belemerült Darwin, Herbert Spencer és Schopenhauer munkáiba és hatásukat legjobban jellemzi az, a mit az egykori kirgiz ír: »Remélem, nincs messze az idő, a mikor az emberiség az egész föld kerekéségén a testvériség kötelékében egyesül és boldogan él a szabadság élvezetében!

Összefoglalva csekély ismeretünket arról, mint vélekednek Ázsiában a nyugati civilizációról, nyilvánvaló lesz e cikk bevezető soraiban foglalt amaz állításunk, hogy az ázsiaiak érdeklődése irántunk korántsincs arányban azzal a hatással, a mit régebbi és mai műveltségi tényeink a Kelet világában előidéztek. Másodszor, kitűnik, hogy a mi kritikát ismerünk is, az többnyire szégyellős és hallgatag, vagyis még ha műveltségünk fényes oldalát és ragyogását elismerik is, az ázsiai ember nem mélyed bele azzal a csodálattal és elragadtatással, a mivel mi európaiak Ázsia művelődés-történetének egyes időszakait szemléljük; pedig azok csak úgy aránylanak a XIX. század világosságához, mint egy kis csillag fénye a napfény teljes ragyogásához. Harmadszor, hogy még azok az ázsiaiak is, a kik meg vannak győződve műveltségünk felsőbbségéről, mindig a saját országuk ókori viszonyainak modernizálásáról beszélnek, de sohasem említik amaz intézmények és újítások föltétlen elfogadását, a mi pedig az igazi alapja a mi nagyságunknak, hatalmunknak és jólétünknek. Pedig azoknak elfogadása sem vezetne a reformok kívánt eredményéhez, mert idegen szokások módosítása vagy meghonosítása kényszerű következményei a területi, éghajlati, vallási és társadalmi viszonyoknak és valóban kikerülhetetlenek. De az ázsiai emberre nézve a mérleget inkább a természetes tartózkodás és szégyenérzet nyomja le, mintsem a hasznosság érzete. Szemtől-szembe kerül a dolgoknak új állásával, a mi ízlésével is, természetének legbensőbb érzelmeivel is ellenkezik és le kell győznie az anyatejjel magába szívott elfogultságot, a mi erkölcsi és vallási elvek alakjában vele marad egész életén át.

A meddig tehát ázsiai emberünk a mi világunk közvetlen szomszédságában van és nyugtalan életünk befolyása alatt áll, elszedülve a szüntelen küzködéstől és belevonva a varázslatos körbe, csak nagy nehezen tud ellenállni ennek a befolyásnak

és néha-néha átváltozik európaivá. De mihelyt Ázsiának, a világ ősanynjának a földjére lép, és saját népe közé letelepszik, akkor a Nyugat emlékei szétfoszlanak és elillannak, mint felhők a távolban; még el sem tűntek az utolsó nyomok és a mi neophytánk máris visszaesett ázsiai gondolkozásába és szokásaiba, pot mi több, sajnálattal és bánkódva tekint vissza arra az igézetre, a mi a Nyugat földjén elbűvölte és annál szorosabban ragaszkodik a saját országának kimerült civilizációjához.

Vámbéry Ármin.

A SZOCZIOLÓGIA ÚJABB IRÁNYAI.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Stammler a feje azon iskolának, mely a szociológiai tudományt csupán a *czél és eszköz*, a teleológia szempontjából véli lehetségesnek és tagadja, hogy az ok és okozat szempontjából a természettörvényekhez hasonló társadalmi törvényt lehet felállítanunk.

A szociológia ezen újabb irányát Stammlernak nagyszerű, de túlságosan absztrakt logikai konstrukciója mellett újabban Ludwig *Stein* fejtette ki, kinek nyomán e rendszert bemutatni óhajtom.*

Szerinte már Buckle megtanított bennünket arra, hogy a történelem nagy sorozata az összefüggéseknek, vagyis, hogy a causalitás törvénye itt is uralkodik. De vizsgálva a történelem folyamatát, megállapíthatjuk, hogy a fejlődés elve is ép úgy uralkodik itt, mint az egész szerves természetben. Ezen igazság kifejtése Herbert Spencer érdeme. A létért való küzdelem mindig a legalkalmasabb megmaradásával végződött és eredményezte a fokozatos fejlődést, az irodalmi és művészeti emlékek, a jogi, politikai, vallási és társadalmi intézmények és hagyományok pedig egyik nemzedékről a másikra átöröklődvén, fenntartották a történelem folytonosságát. Tehát a történelem három alaptörvénye Stein szerint a *causalitás*, a *fejlődés* és a *continuitás* és ezt tartja szem előtt társadalombölcseleti munkájában.

* Ludwig *Stein*, a berni egyetem tanára — magyar születésű. Régebben csupán filozófiai munkásságot fejtett ki, néhány év előtt írta meg „Die sociale Frage im Lichte der Philosophie” és „An der Wende des Jahrhunderts” című munkáit, melyek nyomán, társadalombölcseleti felfogását körvonaloalom. Teljesen Stein hatása alatt áll Dr. Th. *Achelis* „Sociologie” című kis kötete, mely a Sammlung Göschenben jelent meg.

A fejlődés fogalma azt jelenti, hogy mindig a jobb diadalmaskodik és így a fejlődésben bennelakozó czélszerűség — *immanens teleológia* — foglaltatik. Az immanens teleológia azonban nem egyenlő a Leibnitz-féle *transzcendentális* teleológiával, mely minden létező világot czélszerűnek tart és így a teleológikus szempontot a természet folyamataira is alkalmazza. Ez nem áll. A természetfolyamatoknál csak a *causalitás* uralkodik, inig az akarat útján megnyilvánuló célhoz alkalmazott mozgásoknál és így leginkább az emberi cselekedeteknél nemcsak a causalitás, hanem az immanens teleológia szempontja is érvényesül, mely utóbbi nem akarja a természet egész folyamatának összefüggését megmagyarázni, hanem csupán a társadalmilag együtt élő emberek *cselekedeteinek* motivációit kutatja, csak ezen egyéni cselekedetek szubjektív megítélésére alkalmazott mérték és szabályozó elv, nem pedig abszolút és objektív törvény. Az immanens teleológia szempontjából felfogott történelmi folyamatban mindig azon eszme fog diadalmaskodni, mely az illető nemzedéknek a legtöbb előnyt nyújtja, az önfentartás ösztöne pedig irányítója és szabályozója a társadalmi ízlésnek. Hogy a történelem folyamatát és a társadalom fejlődését megérthessük, ehhez szükséges, hogy az emberi szellemet a történelmi életben való megnyilvánulásában (politikai, gazdasági, társadalmi vallási, tudományos, technikai, jogi, művészeti, filozófiai és kultúrtörténetében) tanulmányozzuk.* Stein szociológiai alapfelfogása tehát *szociálpszichológiai*, módszere pedig *az összehasonlító-történelmi*.

Szerinte háromféle filozófiai szempontból lehet a társadalmat vizsgálni 1. *ontológiailag*, a társadalmi együtt szempontjából, ez a társadalmi *statika*, mely *induktív* módszerrel *descriptív* feladatot végez, tehát az *állandóság* fogalmával van dolga és tulajdonságokat állapít meg. A szociológia ezen részére a biológián kívül a következő segédtudományok jönnek tekintetbe: összehasonlító etnográfia, palaontológia, antropológia, a visszamaradt; demográfia és statisztika az előrehaladott kultúrákra nézve. Lehet a társadalmat vizsgálni 2. *történelmi* szempontból, a midőn a társadalomban tipikusan visszatérő emberi cselekedeteket, ezek egymásutánját, egymásra való hatását vizsgáljuk, ez a *szociális dinamika*, mely oknyomozó, genetikus úton *deduktív* módszerrel akarja a társadalom törvényszerűségét

* Hasonló felfogású *Ch. Seignobos*: La méthode historique appliquée aux sciences sociales. Paris, F. Alcan 1901. című munkája.

levezetni, tehát *cselekedetekkel* és a *variabilitás* fogalmával van dolga, problémája nem az *együttlét*, hanem a fejlődés. Mint segédtudományok itt főleg a történelmi tudományok, különösen a művelődéstörténet, gazdaságtörténet és társadalmi gazdaságtan jönnek tekintetbe.

A társadalom vizsgálatának 3. szempontja a *normatív*, a szabályokat kereső szempont, mely a társadalom feladatait és céljait az előbbi két vizsgálati módból nyert tanulságok alapján állapítja meg, mint segédtudományok ide tartoznak a jog-, vallás- és politikai tudományok, a társadalmi logika és a társadalmi erkölstan, továbbá mindazon tudományok, melyek a társadalmi cselekvésre vonatkozó imperatívokkal foglalkoznak.

Már most a szociológia azon tudomány, mely a társadalmat mindezen szempontokból *egyszerre* vizsgálja és megalkotja az első szempont alapján a *leíró, descriptiv szociológiát*, a második szempont alapján a *deduktív társadalomfilozófiát* és a harmadik szempontból a társadalmi imperativusokat megállapító, *normatív társadalmi erkölctant*,

A vizsgálódások ezen széles köre a filozófiával összehasonlítható előkelő tudományvá teszi a szociológiát, mely az emberi együttélés és összeműködés valamennyi formáját vizsgálja, hogy a társadalmi tények ezen *egyetemes* áttekintése alapján kialakítsa a társadalmi világnézetet.

A *dynamika* tudományos magyarázatát akarja adni a statikában felderített tényeknek. Ezen vizsgálati módszer ideálja az *astronomia*. Miként ez hold- és napfogyatkozásokat évezredekre menőleg csalhatatlan biztossággal előre megállapít, a társadalmi dinamika ideálja is az volna, ha a társadalomnak jövőbeli változásait matematikai biztossággal megállapítaná.

Ez azonban nem lehetséges, mert a társadalomban mai hiányos segédeszközaink mellett *törvényeket* nem állapíthatunk meg, csupán bizonyos jelenségek *rhytmikus* fejlődését konstatálhatjuk, pl. rhytmus jelentkezik a társadalom tagjainak bizonyos *cselekedeteiben*, miről a születési-, halálozási-, házassági-, tűz-, baleset- és büntető statisztika ad bizonyosságot. Továbbá bizonyos társadalmi *mozgalmak* egymást megközelítő kulturfeltételek alatt statisztikailag megállapítható szabály szerűséggel ismétlődnek, pl. a divat, vagy a modern államokban párhuzamosan haladó munkástörvényhozás, a nőemancipáció, a békemozgalom stb.

Ha ezek a *rhytmikusan* visszatérő jelenségek *nem* volnának, akkor a szociológiának nem volna jelentősége, mert a rhytmust

nélkülöző cselekedetekkel a *történelem* amúgy is foglalkozik, ennek tárgyát a soha hasonló alakban vissza nem térő cselekedetek képezvén. A történelem körét az u. n. „*Einzelfall*”-ok képezik, pl. a mit az Caesar vagy Napoleon jellemére konstatál, az nem áll más emberre nézve, a történelemben az egyéniség nem mint *szociális típus*, hanem főleg mint *erkölcsi példa* jön tekintetbe. Ezen tudomány tehát csak egyes emberekkel vagy egyes népindividualitásokkal foglalkozik, s nem törődik a rhytmussal, a történelem az igazi „*Ereigniswissenschaft*.”

Minthogy pedig a szociológia tárgya, éppúgy, mint a történeté, a társadalmi *cselekvés*, ennélfogva ez is az *Ereigniswissenschaften* közé tartozik, tehát módszere is csupán teljesen tapasztalati-induktív és összehasonlító-történelmi lehet.

Ezen tudományokkal ellentétben a természettudományok az u. n. „*Gesetzeswissenschaft*” -ok közé tartoznak, melyek hasonló körülmények között mindig és mindenütt egyformán csalhatatlan biztonsággal ismétlődő *törvényeket állítanak fel*, s melyek mihelyt egyszer nem ismétlődnének, már nem képeznének *törvényt*.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a történelmi tények *egyszer* fordulnak elő, a természettudományi tények *állandóan* ismétlődnek, a társadalmi tények *határozott rhytmus szerint időszakonként visszatérnek*.

Ennélfogva a szociológia a két tudomány *között* foglalt helyet, átmenetet képez az „*Ereigniswissenschaft*”-ból a „*Gesetzeswissenschaft*”-ba.

A társadalmi rhytmusok okait nagyjában talán felderíthetjük, de azoknak hatásait előre teljes biztossággal meg nem állapíthatjuk. Vagyis tapasztalati tényekben nincs apodiktikus esalhatatlanság, a társadalmi rhytmusok érvényessége tehát nem abszolút, csak relatív, azok szükségszerűsége nem *mechanikus*, mint a természettudományoknál, hanem csak *célszerűségiteológikus*. A rhytmus tehát nem *törvény*, hanem *szabály*. A törvényeknek engedelmeskednünk *kell*, a szabályokat *jó, ha követjük*.

Ezen különbségről megfeledezett a ma uralkodó biológiai iskola, midőn természettörvényeket konstatál a társadalmi rhytmus helyett. Már pedig lényeges különbség van a társadalmi és biológiai tények között.

A társadalmi tények sokkal bonyolódottabbak, összetettebbek és sokfélébbek, mert az ember psychikumának befolyása alatt keletkeznek, e tények kutatásához szükséges segédeszközök pedig vajmi csekély mértékben állnak rendelkezésünkre.

A biológiai tények egyszerűbbek, hozzáférhetőbbek, átlátszóbbak s ezeknél mégis a legfényesebb kísérleti segédeszközökkel bírunk.

A szociológusok is tehetnek megfigyeléseket, összehasonlításokat és megkülönböztetéseket, de ugyanolyan arányú kísérleteket itt sohasem hajthatunk végre, mint a természettudományoknál. Mechanikai szükségszerűséget tehát a társadalmi tényeknek csak *biológiai* részére állapíthatunk meg, de sohasem az emberi összeműködés *pszichológiai* részére, hol legfeljebb a cselekvések czélszerűségét tudjuk megállapítani. De még egy nagy ok van, mely miatt a természettudományt és szociológiát egy kalap alá vonni nem lehet. A természettudomány az *általánossal* foglalkozik, pl. az emberrel antropológiai, fiziológiai stb. szempontból. A biológia az embert a *faj* szempontjából vizsgálja és felállíthat olyan törvényeket, melyek *minden emberre* vonatkozhatnak. Nem az *egyesnek jellemvonásai* fontosak itt, hanem a *faji vonások*; a biológia megvizsgálja azon mechanizmust és chemizmust, azon külső és belső föltételeket, melyek mellett valamely nép, vagy faj, vagy az egész emberi nem életét folytatja. A történelem ellenben a cselekvő *egyéniséggel* foglalkozik, az *egyéni* és *nem a faji* jellemvonásokat kutatja.

A szociológia már most a kettő között foglal helyet. Nem a fajjal van dolga és nem is az egyéniséggel, mint ilyennel. A szociológiát az egyéni eselekedetekben mutatkozó társadalmi szabályszerűség érdekli. Főkérdései: Hogy viszonylik az egyes a fajhoz? Mennyiben függ az egyén a társadalmi környezettől, az öröklött szellemi képességtől vagy saját jellemvonásaitól? Hogy viszonylik az egyes ember a csoportjához, az osztályához? Az egyén a tömeghez? A nép mint psychikus kollektiv-egyéniesség az egész emberi nemhez?

Az ezen ellentétek között fennálló art a *szociológia van hivatva betölteni*, itt sem a történet, sem a természettudományok választ nem adhatnak.

Leglényegesebb különbség pedig a természettudomány és a társadalomtudomány között, hogy amott a *constantia*, az állandóság fogalma uralkodik, itt pedig a *variabilitás*, a változandóság fogalma.

Ugyanaz a psychikus variabilitás, mely a szociológiát a biológiától elválasztja és e tudománynak létalapját képezi, ugyanezen variabilitás azt is eredményezi, hogy a millió és millió combinatióban jelentkező társadalmi tényeknek összefog-

lálása és minden időben érvényesülő törvények megállapítása nem lehetséges, ily törvényeket csak a constantia alapján állíthatunk fel. De minthogy csupán a kosmosi rhytmus állandó, a társadalmi rhytmus ellenben variábilis, ennél fogva a természettudományban törvények állíthatók fel, itt csak szabályok. Hogy azonban a társadalmi rhytmus variábilis, ez nagy szerencse az emberiségre, mert a mit így jóslásaink és törvényeink biztosságából veszítünk, azt visszanyerjük *egyéniességünkben*, mialatt motivációink sokaságának önálló kombinálás» és egyéni elhatározási képességünk értendő. Mily sivár és kietlen volna az élet e nélkül! Ha a társadalom is épűgy, mint a természet, csupán a mechanikus kényszer és szükségszerűség birodalma lenne, mi nyújtana az életben gyönyörűséget? Vágyaink és törekvéseink, eszméink és érzéseink nélkül, mint a szárnyaszegett sas porban hevernénk.

A szociológia tehát csak rhytmusokat, szabályokat állapíthat meg, mint pl. a grammatika a nyelv részére. Erre két mód van:

1. történelmileg már érvényben volt intézmények összehasonlítása.
2. induktív úton számos társadalmi tény egymás mellé állítása.

A társadalmi jelenségek (pl. a házasság, tulajdon, jog, vallás, nyelv) *eredetének* kikutatásánál az u. n. *pszichogenetikus*, oknyomozó lélektani, a társadalmi tények *fejlődésénél* az *összehasonlító történelmi* módszert kell használnunk.

Habár a társadalom életében megnyilvánuló *rhytmus* végső következtetésben törvényt rejt magában, előttünk ismeretlen törvényt, mai segédeszközeink mellett a szociális dinamika azon módja, melylyel az organikus iskola a társadalomra nézve is *természettörvényeket* akar megállapítani, elvetendő. Ha valamikor a szociális dinamika társadalmi alaptörvényekhez fog jutni, ezek sohasem tarthatnak igényt *abszolút* szükségszerűségre és szigorú érvényességre, hanem, mivel a tapasztalat köréből vannak merítve, csupán *comparatív* érvényességgel és teleológikus szükségszerűséggel fognak bírni »diese Gesetze kennen kein *Müssen*, sondern nur ein *Sollen*.« A teleológikus szükségszerűség csupán azt írja elő az egyénnek, hogy saját jól felfogott érdekében hogyan cselekedjék, ha cselekvéseit összhangba akarja hozni a társadalom szellemével. Ha azonban az egyén oktanul és céltalanul akar cselekedni, ebben a teleológikus szükségszerűség nem akadályozhatja. A természet törvények ellenben *kényszerítőleg* hatnak az egyénre, a nélkül, hogy elhatározási szabadságát meghagynák.

A szociológia ma még a meteorológiához hasonló tudomány, mely szintén gazdag tapasztalati adatok alapján ritmusokat és szabályokat állít fel és 80—82 perccel biztossággal képes az időváltozásokat előre megállapítani. Hogy a társadalomra nézve is ezt, vagy ennél még valamivel többet elérhessünk, ehhez nem elég a biológiai módszer, hanem szükséges az összehasonlító történelmi is. Míg előbbi deduktív elvekből indul ki, utóbbi főleg tapasztalati, induktív úton halad és él az összehasonlító módszerrel is, mely az anatómiában oly fényesen bevált. Miként az anatómus keresztmetszeteket készít csontokon, izmokon és kötőszöveteken, mi is keresztmetszeteket kell, hogy készítsünk a társadalmi intézményeken. Célunk legyen a társadalom összehasonlító fejlődéstörténetének megírása. Ehhez gyűjtsük az anyagot és készítsük el a társadalom összehasonlító nyelv-, monda-, jog-, vallás-, művészet- és gazdaságtörténetét. Sőt Marx, Lamprecht és Rogers óta a gazdaságtörténetre helyezük a főszínpadot. Ezen felül pedig az összehasonlító történelmi módszer legfontosabb feladata lesz az emberi érzelmek fejlődéstörténetének kutatása. Meg kell írni a szeretetet, a barátságot, a részvétet, az összes, de különösen a társadalmi érzéseknek fejlődéstörténetét. Ezekből a társadalmi ritmus megállapításához sokkal érdekesebb adatokat nyerünk, mint a protoplasmából és sejtmagból, a csontokból és kötőszövetekből. Mindenekelőtt pedig a jövőbeni társadalmi cselekvéseink irányítására szükséges *társadalmi imperatívusokat* illetőleg is sokkal többet tanulunk, az összehasonlító-történelmi módszer útján, mint az organikus segítségével.

Különösen korunkban, midőn a *vallási szabályok* ereje annyira megcsappant, a szociológia legfőbb céljául kell kitűznünk, hogy *szociális szabályokkal* irányítsa a társadalmi cselekvést. Ezen teleológiai, ezélszerűségi szempontból megindokolt szabályok felállításával a szociológiának végső kibontakozásában *normatív társadalmi erkölcsstanná* kell kialakulnia.

De éppen a szociológia ezen alakjánál az organikus módszer keveset ér. A biológiából ugyanis társadalmi szabályokat nem lehet levezetni. Mert ha az organikusok szerint a társadalmi élet jelenségei azonosak a biológiaiakkal, ha a társadalmi törvények csupán a biológiaiakhoz hasonló természet-törvények, akkor a szociológiában nincs *Sollen*, hanem csak *Müssen*, akkor cselekedeteink mechanikus szükségszerűséggel folynának le, akkor a szociológia sohasem írhatná elő, hogyan

cselekedjünk, mikor vas törvényszerűséggel működő természet-törvények amúgy is előírták, hogyan *kell* cselekednünk.

Ha ellenben a társadalmi törvények nem egyebek, mint emberi cselekedetek rhytmusai, vagy legkedvezőbb esetben empirikus tapasztalati törvények, akkor a szociológiának joga, hogy célirányos elvekkel a társadalom alakulására befolyhasson. Céllokat csak az öntudatos világ ismer, míg az öntudatlan világnak pusztán törvényei vannak, mely *természettörvények* — miként azt Spinoza örök időkre bebizonyította — mechanikus szükségszerűséggel folynak le.

Az organikus módszer következetes keresztülvitele tehát lehetlenné teszi a társadalmi etikát, s kikerülhetetlenül a végzetszerűséghez, a fatalistikus determinizmushoz vezet. Ne a természetből keressünk tehát okulást társadalmi cselekvéseink részére, hanem az emberi cselekvéseket magában foglaló történelmi életből, mely sokkal több tanulságot nyújt nekünk.

Csak az összehasonlító történelmi módszer helyezheti a *társadalmi etikát* tudományos alapokra. Csak ezen módszer segítségével következtethetünk az intézmények keresztmetszetéből *a kor tendenciáira*, csak ezen módszer segítségével, az emberi érzelmek és emberi intézmények összehasonlító fejlődéstörténelmével fogjuk megtanulni, hogy kerülhetünk el a jövőben *czélelles cselekedeteket* és hogy kell legjobban gyakorolnunk a *czéltudatosakat*.

Legfőbb feladata tehát a szociológiának, hogy felfedezze régebbi korok tendenciáit, de még inkább, hogy kikutassa a mai kor irányzatait.

Ehhez a munkához az organikus módszer csak mint *heurisztikus elv* alkalmas, csak a társadalmi intézmények plasztikusabb, érthetőbb, világosabb, tetszetősebb bemutatásához szükséges, míg az összehasonlító-történelmi módszer van hivatva a normatív szerepre, társadalmi cselekvéseinket irányító szabályok megalkotására.

A lehető legnagyobb részletességgel ismertettem Ludwig *Stein* szociológiai felfogását, mivel szilárd meggyőződésem, hogy a szociológiai tudomány a jövőben ezen az úton fog előrehaladni. Herbert Spencernek óriási hatását feltétlen tisztelettel érdemlő nagy személyi kvalitásain kívül abból magyarázom, hogy korunk túlságosan a természettudományok bámulatos kifejlődésének hatása alatt áll. Minthogy az addigi tudomány

az embert »természetfölötti,« az egész organikus világtól elkülönített magaslatra helyezte, ezen felfogás reakciójaként hatalmas benyomást keltett Spencer szociológiája, mely az embernek az organikus világgal való egybetartozandóságát és a természeti erőktől való függését hirdette. Ebben Spencer érdemei elévülhetetlenek.

De mintha új kor küszöbén állanánk. Úgy látszik, mintha megelégtünk volna a természet kutatását és az emberi szellem, az emberi cselekvések megfigyelése felé fordulna a kutatók szeme. Ha pedig ez csakugyan így van, akkor a szociológiában sem elégitenek már ki bennünket Spencer és Marx rendszerei, akkor itt is új irányokra van szükség. Ezen új irány a teleológikus szociológia, mely a társadalmi életben célok és eszközök hálózatát látja, nem pedig csupán okok és okozatok láncolatát. Míg Marx és Spencer szociológiája túlságosan objektív, Stammler és Stein szociológiai felfogása szubjektív. Előbbiek hitvallása a szociális materializmus és az emberi szellem képességeit kicsinylő fatalistikus determinizmus, utóbbiaké a szociális ideáлизmus és a céltudatos emberi tevékenység erejét méltányoló szociális optimizmus.

Számoltunk azon súlyos ellenvetésekkel, melyek a teleológikus felfogás ellen felhozhatók.

1. Azt lehet állítani, hogy tudományos megismerés csak eausalisan lehetséges» ha pedig a szociológiában nem vagyunk képesek az okság szempontjából törvényeket felállítani, akkor ne is beszéljünk szociológiai tudományról. Ezzel szemben áll a társadalmi élet felfogásának célszerűségi szempontja, mely ugyan nem alkalmas a természettörvényekhez hasonló abszolút törvények felállítására, de relatív biztosságú társadalmi szabályokat, objektív helyes célokat állít fel, s azokban a történelem összehasonlító fejlődésének tanulmányozása útján évezredek tapasztalásainak eredményét formulázza. Azért, mert causalis tudományos megismerés csak a természet folyamatainál lehetséges és nem a millió motivációval bíró társadalmi cselekvésnél, még nem szabad lemondanunk — a jövő nemzedékek érdekét tartva szem előtt — arról a nagy szellemi és erkölcsi tökérről, melyet a szociológiai tanúságokban bír az emberiség.

2. Az összehasonlító-történelmi szociológiai iskola híveit ugyanazon kifogás is érheti, mint Marxot és követőit, t. i. hogy ezen felfogás alapján még nem írták meg a társadalom fejlődéstörténetét, a biológiai és gazdasági szociológia kritikájával

pedig még nincs beigazolva ezen felfogás igazsága. Valóban ez iskolának még nem jött meg Spencer-je, ezen felfogás alapján írt egységes munkák még hiányoznak. De ezzel szemben utalok Stein nagy filozófiai és történelmi tudással megírt munkájára, mint kitűnő kezdetre és azon körülményre, hogy ezen felfogás alapján megírt munkákat még csak a jövőben várhatunk. Így pl. Paul Barth munkájának eddig megjelent első kötete művének kritikai részét képezi, pozitív szociológiai rendszerének kifejtését a második kötetben helyezi kilátásba. *Stammler* legújabb munkája: »Die Lehre vom richtigen Rechte« teleológikus társadalomfilozófiájának kiegészítő része.

3. Ezen szociológiai felfogást megingatná az, ha sikerülne bebizonyítani, hogy egyéni és így társadalmi cselekvéseink is egyedül és kizárólag csupán olyan mechanikus causalitásnak vannak alávetve, mint a természet folyamatai.* Figyelemreméltó kísérletek dacára azonban ez ma még csak tudományos *hypothézis* értékével bír és bebizonyítottak nem tekinthető. Ellene szól mindaz, a mit Stein rendszerének ismertetésénél már felhoztunk. Ez a felfogás szerintünk kizárná az emberi célokat és törekvéseket, megszüntetné az emberi fejlődés legnagyobb vívmányát, egyéniségünket.** Az összehasonlító történelmi szociológia távol áll attól, hogy korunk természettudományi álláspontjával ellentétbe helyezkedjék. Nagyon is tudatában vannak e felfogás hívei annak, hogy míg Kopernikus érdeme a *geocentrikus* tévhit megszüntetése, Darwiné és Spenceré az *anthropocentrikus* elbizakodottság leálcázása, ugyanolyan mértékben érdeme e diadalmaskodó determinizmusnak a *psychocentrikus* előítéletnek hideg zuhanynyal való leöntése. Ez az iskola nem védi az elavult »természetfölötti« helyzetet, nem hódol a természet és szellem ellentétességét hirdető dualistikus világfelfogásnak. Sőt ellenkezőleg azt hirdeti, hogy a causalitás törvénye uralkodik a szellemi világban és a társadalmi életben épűgy, mint a többi létező világban. Ha tehát nem is állítja, hogy a természet

* *Pikler* pszichológiai munkájában ezen álláspontra helyezkedik, bár evvel az emberi cselekvések célszerűségét és a célkitűzést összeférhetőnek tartja.

** A causalitás és teleológia egymáshoz való viszonya tekintetében utalok *Stammler* munkájának ily című fejezetére. Ebből kiviláglik, hogy a teleológia tulajdonképpen nem egyéb, mint a társadalmi élet létező, de emberileg exact módon meg nem állapítható causalitása helyett a társadalom jelenségeinek a célok egységes szempontjából való összefoglalása.

és szellem azonosak, miként azt a materialistikus monizmus hirdeti, de álláspontja a Spinoza-féle szigorú parallelizmussal egyezik meg. A teologikus felfogás ennél fogva a *monizmus* világnézetét vallja, — a mit azon ellenvetéssel szemben, hogy e felfogás *kétféle* törvényszerűséget hirdet, különösen kiemelni kívánok — miután azonban az emberi szellem világában és az ember társadalmi életében ezen szociológiai felfogás az okok mellett *a célokal* hangsúlyozza, a *materialistikus* monizmussal szemben *idealistikus* monizmusnak nevezhetjük e világnézetet.

Csupán *a célokat el nem ismerő*, kizárólag *mechanikus* causalitást utalja ez a felfogás a cél nélkül — csak okozatosan — működő természet folyamataiba s ennek ellenében követeli a társadalmi életben a célok elismerését is. Csak ezen szempontból adhatunk helyet a szociológiában az emberi akaratnyilvánulásoknak, az emberi szellem befolyásának. Világos tehát, hogy ez a felfogás nem áll az akarat önkényes szabadságának immár tudományosan túlhaladott álláspontján, mert elismeri az akaratra a pszichológiai causalitás törvényeit s így nem hirdeti az emberi szellem privilégiumát.

Ma már senki sem fogadja el Comte azon tételét, hogy az emberi szellem önálló és kizárólagos befolyása irányítja a társadalom fejlődését. De viszont az ember szellemi világának el nem ismerése, Marx és Spencer szociológiai rendszerének közös vonása és felfogásom szerint közös hibája.

Csak az összehasonlító-történelmi módszerrel dolgozó teleologikus szociológiai iskola fogja ismét az ember cél-tudatos akaratának világát jogaiba visszahelyezni; csak a teleologikus felfogás, mely nem feledkezik meg arról, hogy a társadalom élete *egyéni cselekedetekből* áll, fogja az emberi szellemnek a gazdasági és természeti viszonyok alapján való jelentékeny befolyását a társadalom alakulásában érvényre juttatni.

A szociológia csak ezen az úton alakulhat ki azon tudományyá, mely a napi események szűk keretén túl sub aeternitatis specie vizsgálja a társadalmi élet különböző áramlatait és ezen magas szempontból a múltban felhalmozódott emberi tapasztalások formulázásával irányelveket ad a politikának, mint alkalmazott szociológiának.

Leopold Gusztáv.

KÖZLEKEDÉS A XX. SZÁZADBAN.

Az alábbi fejezetet *H. G. Wells Anticipations of the reaction of mechanical and scientific progress upon human life and thought* (Tauchnitz Edition; 1902.) című föltűnést keltett munkájából mutatjuk be. *Wells* tudományos tárgyú, s szertelenül csapongó fantáziával megírt regényeivel, — melyek közül egynéhány magyar fordításban is megjelent — világhírre tett szert. Jelen munkájában a regényíró tisztjét a szociológuséval cserélte föl s azt tűzte feladatául, hogy a jelenlegi technikai és szociális erőkből a jövő alakulásait levezesse. Bár fejtegetései sok helyütt magukon viselik a regényíró bélyegét, mégis azok nem ritkán tudományos értékű analysisek és indukcziók.

A ki a tizenkilenezedik század polgári történetét tanulmányozta, tisztában kell hogy legyen azokkal a messzekiható következményekkel, a melyekkel a forgalom eszközeinek változásai járhatnak; — Buller és De Wett tábornokok katonai tettei pedig megmutatták, hogy a közlekedésen és szállításon fordulnak meg a politika és a háború legfontosabb eredményei. Nagyvárosaink növekedése, Amerika rohamos benépesedése, Kína belépése az európai politikába, mindmegannyi föltűnő és közvetlen következménye a közlekedés újabb módjainak. Es míg ennyi sok minden függ ezeknek a módoknak a fejlődésétől, a fejlődés maga az általa érintett és befolyásolt mozgalmaktól aránylag független: az a felmerülő eszmék és végrehajtott kísérletek egymásutánjától és a természeti törvényeknél nem kevésbé elkerülhetetlen gazdasági törvényektől függ. Ha Nyugateurópa visszatérne a római egyházba, ha Németország megdöntené a Brit-birodalmat, ha a »sárga vész« elontaná Európát: mindez nagy nyomot hagyna az ajtókilincseken, a szellőztetőkön és az utak mértföldjelzésén, de valószínűleg érintetlenül hagyná a közlekedés kifejlődésének lényeges jelenségeit. A közlekedés kifejlődése és Nyugateurópa népei között kizárólag

csak történelmi viszony van, de ma már nem függ azoktól és nincs is az ő kezükben. A maláji benszülött manapság vasból készült kiránduló gőzösön indul mekkai útjára, a szent hindu vasúton megy piacolni; és Japánban, Amerikában és Ausztráliában van bőven fej és kéz, a mely folytassa a folyamatot, ha az Európában elakadna.

Ennek a huszadik századnak az eleje véletlenül egybeesik a tizenkilencedik század, — materialista szempontból, — legfontosabb vonásának, a szárazföldi közlekedés kifejlődésének igen érdekes fázisával. A tizenkilencedik századnak, a mint a századok kronológiájában helyet foglal, szinte kétségtelenül a vassíneken futó mozdony lesz a szimbóluma. Ennek a közlekedési módnak első kísérletei, első nagy fejlődése és végleges kidolgozása a tizenkilencedik századba esik, és közvetve, vagy közvetlenül a vasút fejlődésére vezethető vissza e század történetének minden nagy mozzanata. Érdekes világot akarván vetni a közlekedés fejlődésének most kezdődő újabb fázisaira, jó lesz ha jóslatunkat visszapillantáson kezdjük és röviden megvizsgáljuk a gőzzel való utazásnak az emberiség erőforrásai közé való beiktatásának történetét.

Es itt mindjárt egy különös, de hasznos kérdés ötlük fel. Hogy van az, hogy a gőzmozdony abban az időben jelent meg a világ történelmében, a mikor megjelent és nem előbb?

Mert még nem találták föl. De hát mért nem találták föl? Nem kiváló szellemek híjján, mert mindazok közül, a kiknek részük volt a gőzmozdony fejlődésében, egyiknek neve sem hat ránk úgy, meg nem előzött lángelmeként mint Newton, Shakspeare, vagy Darwin. Nem is az az oka, hogy csak épen akkor merült fel a vasút és a gőzmozdony szükséglete, és — hogy a legcsodálatosabban hamis és félrevezető frázisok egyikével éljünk — a szükséglet teremtette a kielégítést; épen fordítva esett meg a dolog. Ebben az időben tényleg nem volt sürgős szükség ezekre a dolgokra, és míg 1800-ban a »cséza« és »dilizsánsz« egész szépen megfeleltek a forgalom igényeinek, a római és kínai világbirodalom minden valamire való elméje sürgősen érezhette, hogy a forgalomnak a meglevőknél gyorsabb eszközökre van szüksége. A gőzmozdony kifejlődése a gőz hirtelen megismerésének sem volt következménye. A gőzt és a gőznek némely mechanikai képességét már két ezredév óta ösmerték; és már jóval a keresztény évszámítás előtt használták vízszivattyúzásra, ajtók nyitogatására és játékok hajtására. Vitat-

ható volna az az álláspont is, hogy ez a haladás a tudománynak Lord Bacon által megkezdett és a Royal Society által főtartott újabb és rendszeresebb művelésének eredménye; úgy látszik azonban, hogy ez sem volt a tulajdonképeni oka, bár kétségtelen, hogy a gondolkodásnak ez a reformja ugyancsak megtette a maga hatását. Azok az emberek, a kiknek neve a gőzmozdony történetében sarkalatos jelentőségű, nagyobbára egész empirikus úton dolgoztak, és Trevithick gépe vígan szaladt a maga sínein, és Evans gőzbárkája bátran puffogott a Hudsonon — jó negyedszázaddal előbb, mint Carnot kipattantotta az ő *általános tételét*. Itt nem találunk, — mint a villanyosság történetében, — olyan dedukciókat, a melyeknek alapján a gőzgép keletkezését tudományos indító okoknak kellene tulajdonítanunk. Közvetlenül arra sem vezethető vissza ez a specziális találmány, hogy a vasművekben, a fának szénrel való helyettesítése folyamán, újabb mód nyílt a vas kidolgozására, formálására és kovácsolására, a széntűz szolgáltatta fokozottabb meleg segítségével; Kínában már sok évszázadok óta használták a szenet a vas kidolgozására. Kétségtelen, hogy ezek a könnyebbségek nagy mértékben előmozdították a gőzgép térhódítását a köznapi életben, de egész bizonyos az is, hogy nem ezek indították meg. Tényleg nem is egy ok, hanem az okoknak egész halmazata volt az, a mely megindította a gőzlokomotívot. Közvetve, és egészen más úton ugyan, de mégis a szén bevezetése volt létrejöttének döntő tényezője. A szén termelésének egy különös föltétele szolgáltatta azt a bizonyos elemet, a mely évszázadok óta hibázott azoknak a föltételeknek a csoportjából, a melyekre szükség volt ahhoz, hogy gőzgép keletkezhesék.

És ez a bizonyos hibázó elem egy olyan aránylag egyszerű, gazdaságos gép szükséglete volt, a melyen a gőz értékesítésének elemi elveit tanulmányozni lehetett. Ha az ember figyelmesen nézi Stephenson »Rocket«-jának a részleteit, a mint tanulmányozza és megérti mélységes bonyodalmasságát: be kell, hogy lássa, hogy ezt a gépet *de novo* megteremteni semmi néven nevezendő szükséglet nem lett volna képes. De az történt, hogy a szén, amelyre ennek a kicsiny eső-szaturálta országnak az eltűnő erdők helyettesítésére szüksége volt, agyagfölte mély rétegekben jelentkezik s nem mint Kínában vagy az Alleghany hegyekben, a hol úgy termelik, mint Angliában a meszet vagy a krétát. Ez a tény mindaddig ösmeretlen, új szivattyúzó alkalmatosságokat igényelt és a gyakorlati gondolko-

dású emberek figyelme a gőznek soká elhanyagolt képességeire irányult. A szél rendkívül alkalmatlan volt a szivattyúzásra, mert az Angliában fölötte kevéssé állandó; drága volt, mert a munkások gyakran hetekig is elülhettek a bánya szájánál és fűtülhettek a szélre, vagy várhattak, a míg tetszik neki kiszivattyúznia a vizet. De Angliában egy-két uradalomban már a tizenhetedik században használták a gőzt szivattyúzásra. Igaz, hogy inkább csak játékként használták, de azért az mégis annyira kézenfekvő és természetes útbaigazítás volt a kérdés megoldására, hogy gyakorlatilag tényleg elkerülhetetlen volt.¹ A szénrétegekbe beszűrődő víz úgy hatott ebben a folyamatban, mint a régóta szárazon és tétlenül egymás mellett heverő vegyelemekre csöppenő víz. A latens visszhatások nyomban megindultak. Savery, Newcomen, és más munkások serege egészen Watt-ig, lépésenként, — a melyek mindegyike annyira kézenfekvő volt, hogy újabb és újabb találmányoknak lett természetes bázisává — valóságos kereskedelmi értékű tárgygyá változtatták a gőzjátékszer, gőzszivattyú-üzletet és forgalmat alapítottak, vasöntöket létesítettek, megteremtettek az újfajta mérnöki tudományt, s öntudatlanul is, elkerülhetetlen konzekvenciává tették a gőzmozdonyt. Végre a miután egy évszázadon keresztül egyre javították a szivattyúkat, nem maradt egyéb hátra, mint az a nagyon természetes lépés, hogy kerekekre állítsák a masinát és kitegyék a világ útjaira.

A tizennyolczadik század folyamán akárhány gépet tettek ki az országutakra és azok mindmegannyiszor hasznavehetetleneknek bizonyultak — (már 1769-ben lehetett a francia országutakon valami szörnyűséges Palaeofer alkotmányt látni): de már a tizenkilencedik század hajnalhasadtával a kérdés majdnem megoldott volt. Trevithicknek már 1804-ben volt egy tagadhatatlanul működő és pénzügyileg is helytálló masinája, a mely az ő kezeiből előbb lassan puffogva, majd Stephenson alatt egyre gyorsabban és gyorsabban haladt átmeneti világ-uralma felé. Gőzmozdony volt — de eleinte még se volt más mint új célra alkalmazott *gőzszivattyúzó masina*. Gőz-masina volt, a melynek alakjában sehogy sem felelt meg a súly szempontjából. És ebből a tényből egy konzekvenciát vontak le, a mely a legnagyobb mértékben gátolta a vasúti közlekedést és a melyet manapság csakis gya-

¹ Olaszországban ugyancsak használhatták volna ugyanilyen irányban, ha nem uralkodott volna a grandiózus aquaeductok ízlése.

korlati szükségességének hitében túrnek meg. A gőzmozdony túlságosan nehéz és nagy volt a rendes közutak számára — és ezért vassínekre kellett fölrakni. És gőzmozdony és vaspálya annyira szorosan összekapcsolódtak a mi gondolatainkban, hogy köznapi nyelvhasználatunkban az egyik felöleli a másikat. Tényleg azonban csak esetszerű akadályok és elháríthatlannak látszó nehézségek eredménye, hogy manapság vágányon utazunk.

A vasúton való utazás a legjobb esetben is csak kompromisszum. A lokomotívnek tulajdonképpen elfogadható ideálja — a mennyiben az utazó érdeke jön tekintetbe — valami nagymértékben mozgékony alkalmazhatóság, a mely észszerűen mérsékelt sebességgel bárhova elmehet a rendes országutakon és utcákon, és a melynek, gyorsabb járatok esetére és hosszú távolságokra való utazásnál, külön erre a célra föntartott és esetleg vezető vágánnyal ellátott utak állanak rendelkezésére. Ez a rendszer ugyancsak a legalkalmasabb az összes meglévő rendszerek között minden néven nevezendő romlandó árúk gyűjtésére és kézbesítésére. Ezenfelül ez a rendszer újra megindítaná a gépek és kocsik évszázados fejlődését, a melyet a vasútnak stereotypizált föltételei már majdnem megakasztottak. Lehetővé tenné ugyanis azt, hogy majdnem minden új modellt, minden új szerkezetet a meglévő forgalom zavarása nélkül, a gyakorlatban próbáljanak ki. Ha elejétől fogva ezt az eszményt tartották volna szem előtt, akkor a mai utas már vígan futhatna 70—80 és több mértföld¹ sebességgel nagy távolságú utazásain és megtakaríthatná azt a várakozást, kiadást és idővesztést, a mely az otthon vagy a fogadó és a mai vasút között fölmerül. Ez az eszmény ötven év előtt még lehetséges volt s ha akkor erélyesen nekifekszenek, a világ most nem pizmogna kompromisszumról kompromisszumra, a hogy mindig cselekedte és előreláthatólag még egynéhány száz éven át fogja tenni, hanem birtokában volna egy a mainál sokkal tökéletesebb és évről-évre nyugodt és biztos fejlődésre képes közlekedési eszköznek.

De hát volt egy közelebb fekvő és épen akkor olcsóbb útja a fejlődésnek és ezért a tizenkilencedik század haladása azon az úton indult meg, tekintet nélkül arra, hogy esetleg zsákutczába végződhetik. Az első gőzmozdonyok, eltekintve őseik nehézkes hagyományaitól, mint minden kísérleti gépezet, esetlen és nehéz masinák voltak és feltalálói, a kik kishitű emberek voltak, a helyett, hogy könnyebbítésükön és

¹ Angol mértföld értendő: kb. 100—120 km. Ford.

mozgásuk nyugodtságán dolgoztak volna, a könnyebb végét fogták meg a dolognak és rárakták a gépüket azokra a sín-útakra, a melyeket nehéz terheknek lovakkal való vontatására, már régen használtak.

Ezeknek a vonat-vonalaknak a nyomtáva ép egy rendes szekérkerék távolsága volt: az a távolság, a melyet egy lónak az ereje ír elő. A gőzmozdonyban kevesen láttak egyebet, mint a lóerőnek olcsó helyettesítőjét, és semmi incongruenset nem találtak abban, hogy egy ló vonóerejéhez mérten korlátozzák. Az se bántotta őket, hogy az utasokat a kocsikban nevetséges mód összezsúfolták, beszorongatták; agyongyötörték, összegyömöszölték őket a csészában is és a mi jó öregapáink tisztára »utópikus«-nak, valami szörnyű gondolatnak tartották volna azt a tervet, hogy valaki gyömösöletlenül utazzék. Az egylovas szekérkeréktávlat, pusztán a tehetetlenségi erő folytán, nemine contradicente, megmaradt és polgárjogot szerzett, úgy, hogy a vonat az egész világon erre a léptékre törpült, a mely kényelmes-ségét, gyorsaságát és hatalmát egyaránt korlátozta. Minden egyes gőzmozdony előtt ott üget a feleslegessé vált lónak a szelleme, a mely semmi áron sem hajlandó tíz mértföldnél gyorsabban futni, minduntalan megcsökönyszerűsödik és minden fordulónál szerencsétlenséggel fenyeget. És ez az óránkénti ötven mértföld, az összes tekintélyek egyező véleménye szerint a szárazföldi sebességnek végső határa.¹

Ma már csak a vasutak forradalmi újjáalakítása, vagy a szárazföldi utazás valamely új eszközének fejlődése vihetne bennünket tovább.

A mai ember a vasutat úgy veszi, mint az eget, vagy a tengert: vasutas világban született és abban szándékozik meghalni. De ha csak lerántaná szeméről a befolyások legelvakítóbbikát, a familiáris viszonyokban való megnyugvást, tisztán fogja látni, hogy ez a mi egész ágasbogas vasúti rendszerünk nem egyéb, mint vízszivattyúk által síneken vonszol-

¹ Jó, hogy nincs rosszabbul. Ha a legnagyobb lovak véletlenül Shetland ponyy-k lettek volna, akkor még ma is olyan vasúti kocsikban utazhatnánk, melyben ketten férnénk el sorjában és talán húsz mértföld maximális sebességgel. Mert ennek a boldogult lónak a hagyományán kívül semmi belátható ok nincs arra, hogy miért ne legyen a vasúti kocsi szélessége 9—10 láb, a mi a legkeskenyebb szobának felel meg, melyben emberek mozoghatnak, és hogy miért ne legyenek olyan kerekei és rugói, a melyek minden remegést elfojtsanak és hogy miért ne lehessen a rendes lakószobák minden képzelhető kényelmi berendezésével ellátva.

gattott lovasszekerek és csézák kiterjedt rendszere. Valószínű-e, hogy, minden kiterjedése mellett is, ez maradhat a szárazföldi közlekedés uralkodó módja — még olyan rövidcske korzakon át is, mint a következő száz esztendő?

A vasutak mai típusai oly sok tőkét képviselnek és oly szilárd támaszuk van az emberiség megnyugvásában, hogy nagyon is kétséges, vajjon fogják-e valaha is megkísérteni azok gyökeres megváltoztatását a nagyobb sebesség és kényelem irányában, ha csak nem a másik alternatíva, a verseny hatása alatt. Akkor is még bátran elmélkedhetünk azon, vajjon mennyi idő telhet el addig, amíg ez a másik alternatíva működésnek indul — ha ugyan működésnek indul valaha.

Nézzük hát meg, hogy milyen más lehetőségek kínálkozhatnának. Térjünk vissza a megállapított eszményhez és vegyük szemügyre, hogy vajjon milyen akadályok állják útját megvalósításának. A kísérleti motorok nagyszámú jelenléte annyira ösztönzi a képzeletet, és az általa ösztönzött személyek oly száma dolgozik rajtuk, hogy alig bírunk hitelt adni annak a felfogásnak, amely szerint lehetetlen lesz rövid időn belül eltüntetni ezeknek a kocsiknak nehézségét, görcsös remegését és gyakran¹ kínos veszélyességét.

¹ A tizenhetedik században Huyghens-en kívül még két-három ember tett kísérletet robbanó anyagoknak motorikus erejével, itt is, csak úgy mint a turbinás szerkezetű gépezetnél, valószínűleg a szénnek és a víznek a gőzfejlesztésre alkalmas egymásmellettsége által adott lökés és egy gőzgép szerkezetének a szüksége akasztotta meg mindezt a párhuzamos kutatást. A robbanó gépek, amelyekben gáz és petróleum jutnak alkalmazásra ma már eléggé elterjedtek, mindamellett azonban ezeket még kezdetleges stádiumban levőknek kell tekintenünk. A mennyiben a robbanók tekintetében kutatások folytak, ezek a kutatások mind hatalmasabb és hatalmasabb hadi robbanó szerek fölfedezésére irányultak; míg ezeknek az anyagoknak mechanikai alkalmosságát teljesen elhanyagolták, aminek oka leginkább abban volna keresendő, hogy a vegyészek rendszeren nem gépészek és a gépészek nem vegyészek. Pedig hát egy könnyen hordozható anyag, amelynek felbomlása energiát fejlesztene, vagy — és ez a gyakorlat szempontjából körülbelül ugyanaz a dolog, — egy könnyen hordozható anyag, a mely víz vagy szél erejével vagy villamos szikrával felbomlasztható volna, és amely ezután újra vegyülve erőt szolgáltatna, akár dugattyúk segítségével, akár pedig villamos áram alakjában — sokkalta alkalmasabb volna a lokomotív céljaira mint a gőz által szükségelt kazánok, meg üstök. A vélelem általában ilyen fajta anyagok alkalmazhatása mellett szól. Ezeknek a megérkezése fogja a szárazföldi és tengeri gőzvontatás végét jelezni: a Szén és

Én nem hiszem, hogy túlságosan sokat tétélezek föl az olvasónak a haladásba vetett hitéről, a mikor fölteszem, hogy a könnyű, simán járó, viszonylag zajtalan, a szagérzetek nem túlságosan bántó és egyáltalában közúti forgalomra alkalmas gép kezdése igen hamarosan megoldást találhat. Kérdés, mely irányban fognak ezek az új motoros közlekedési eszközök fejlődni? Milyen visszahatásuk lesz a vasutakra? És végre hová is visznek bennünket?

Jelenleg három tisztán megkülönböztethető, megszabott vonalon látszanak fejlődni.

Lesz először is nagysúlyú áruk számára motoros szekér. Ilyenféle motoros szekerek már tényleg vannak is és el is látják a különféle áruk és csomagok szolgálatát. Kétségtelen, hogy ennek a berendezésnek számos előnye előbb-utóbb nagyszabású országúti csomag- és teherszállító-vállalatok alakítására fog vezetni. Ezek a vállalatok azután kivételesen előnyös feltételek mellett szervezhetnek olcsó raktározó és javító intézményeket a nagyközönség motorjai számára és szövetkezeti alapon közreműködhetnek speciális motor-típusok gyártásában.

Gőz korszakának a végét. És még a gőz is alighanem gyökeres változáson fog átmenni, mielőtt végire jutna. Kezd már kitűnni, hogy a gőzgépnek dugattyús és hengeres típusa, hacsak nem a szárazföldön, de vízen semmi esetre sem a legtökéletesebb. A gőzhajózás céljaira általában véve sokkal alkalmasabbnak látszik egy másik — egy turbinás szerkezet — a hol a gőz feszültsége nem dugattyúk és cilinderekben működik, mint ennél az alkalmazott szivattyú masinánál, hanem közvetlen egy kereket hajtana. Az alexandriai Héro már leírta egy ilyenféle gépnek az elemi alakját és a tizenhetedik század kísérői meg is próbálkoztak vele, meg el is hagyták. Vízszivattyúzásra nem volt alkalmas, már pedig abban az időben a vízszivattyúzás volt az egyedüli fontos működés, a mely kitartásra ösztönözte a kutatókat. Így aztán az ügy jó két évszázadon át pihent, míg dugattyús gépek szép lassan tökéletesb ültek; és a dynamo-villanygépek is csak a nyolczvanas években kezdték kijelölni a haladás „gyakorlati” útját. A villany-dynamós motorok a tizenkilencedik században szakasztott a szivattyúzó gép szerepét játszották és 1894-ben már a részletekben is annyi nehézség nyert megoldást, hogy egy tudósokból és tőkepénzesekből alakult szindikátus nekifoghatott egy kísérleti hajó építéséhez. Ez a hajó a *Turbinia* sok megpróbáltatás és kísérletezés után elérte 34¹/₂ csomónyi soha nem hallott sebességet és a királyi haditengerészethez tartozott szerencsétlenül járt *Viper*; a Turbina nagyobbik húga, a létezett legnagyobb és leggyorsabb torpedóvadász, 41 tengeri mértföld sebességet ért el óránként. Kétségtelen, hogy már kevés esztendőn belül sikerülni fog 50 és 60 mértföld sebességgel futó hajókat előállítani. Én azonban nem hiszem, hogy ezeknek a módoknak a fejlődése mást eredményezne, mint a „robbanó” vagy az „accumulatoros” (erőhalmozó) gépek hátráltatását.

A teherszállító motor után első helyen s talán azzal párhuzamosan fog kifejlődni a bérlett, vagy saját tulajdonban bírt motoros kocsi. Ez azután, a nagyon hosszú lélegzetűek kivételével, minden utazásnak az első osztályú gyorsvonat kényelmén kívül még valami kellemes, személyes függetlenség érzületét fogja nyújtani. Jóval mielőtt elérné a már most belátható fejlődés végét, könnyen fog megtehetni akár háromszáz mértföldes utakat is napjában. Állomásról-állomásra nem kell átszállni, legfőlebb a gépész változik. Az ember ott ebédelhet, a hol neki tetszik, akkor siet, a mikor neki tetszik, alszik vagy ébren marad, ha kedve kerekedik, virágot szedhet, reggel álmos, fordul egyet az ágyban és várhatja a kocsit, de több mint valószínű, hogy a kocsiban alhatik.¹

Harmadsorban lesz a motoros omnibusz, társaskocsi, a mely vagy megtámadja a lóüzemű társaskocsi-társaságot és a

¹ Úgy hiszem, hogy a jövőendő korok történetírója, a mikor megírja a tizenkilencedik század történetét, új értelmet fog találni egy familiáris frázisban. Ezt a századot általában a leg-„demokratább” századnak szokták nevezni, a melyet a világ valaha látott és legtöbbben közülünk összezavarodunk a szó szőfejlődéstani értelmén és bizonyos törvényhozási forradalmak emlékéen és a hülyeségnek egyik formáját szembehelyezzük egy másikkal és a demokratikusban az arisztokratikus ellentétét szeretjük képzelni. De tényleg nem teszszük. A mi a dolog politikai oldalát illeti, a kínai mindig demokratább volt az európainál. De a világ tévedések fokozatos sorozatán végre odajutott, hogy „demokratikusát” mondjon „általános” (Wholesale) helyett, mint az individuális ellentétét, a nélkül, hogy észrevenné a megváltozott használatot. Ennek folytán a jó öreg „arisztokrácia”, a „kiválasztott hülyék” dicsőségére és fentartására szervezett társadalmi rend, bizonyos szabadságnak valami mellékízét nyeri. Ha a jövőendő kor történetírója az elfolyt évszázadot demokratikus századnak fogja nevezni, ez alatt leginkább azt a soha még elő nem fordult tény gondolja majd, hogy mi mindent nyájszerűen csináltunk, — epidémiákban olvastunk; az egész világon egy azon divat szerint öltözködtünk; házainkat állandó és egyenlő minta szerint építettük és rendeztük be; és hogy még — a mi pedig a legegényibbje minden cselekvésünknek — csapatokban utaztunk. Hogy a vasutat a század tökéletes szimbólumává tegyük, úgy kellene azt bemutatnunk a maga harmadosztályú túlsúfoltságának egész kényelmetlenségében — egy néhány utas áll — és mindenki olvassa a *Daily Mail*-t, a *Pearsons Weekly*-t, a *Tit Bits*-et vagy akármi más A Század Legnagyobb Újdonságát . . . De a „demok czia” vagy jobban mondva általánossága az életnek, a mint azt írásom folyamán ki fogom mutatni — átmeneti, mint a vasút maga; csak első lépése egy nagy és végső eredményében (az én nézetem szerint legalább) teljesen reményteli társadalmi újjászervezésnek.

külvárosi vasutakat vagy azokból fejlődik ki. Mindez elég szerény jóslásnak látszik.

És mindezek a dolgok, a melyek már most is nyilvánvalóan megvalósulnak, a mint fejlődésük legközelebbi fokába lépnek, meg is fogják oldani számtalan szerkezetű problémáikat. A motoros omnibusz-társaságok a külvárosi vasutakkal való konkurencziájukban a sebességnek nagy akadályát fogják látni az utczák lassúbb lovas forgalmában és mindent el fognak követni, hogy — ha kell hosszas és szívós törvényhozási küzdelmek árán kivívják az engedélyt arra, hogy újfajta magánutakat építsenek, a melyeken az ő járóműveik kifejthetik teljes sebességüket. A változás erői valószínűleg ezeknek a magánutaknak az irányában fognak működni a miről különben teljesen meg vagyok győződve. A motoros közlekedésnek ez a kiválása valószínűleg még ebben az évtizedben következik be.

Ha ez a kiválás a lovas és gyalogos közutakból egyszerű megkezdődik, valószínűleg gyorsan is fog haladni. Kiindulhat ez egészen rövid omnibusz vonalakból, csakúgy a hogy annak idején a London Metropolitan Railway. A motoros teher szállító vállalatok a gyorsított vonatokkal való versenyben előreláthatólag szövetkeznek a hosszujáratú omnibusz és motoros bérkocsi vállalatokkal új fővonalak létesítésére. Szinte észrevétlenül keletkeznek hosszabb, busásan jövedelmező járatok, Angliában például a London-brightoni. Es a nyugodt angol, míg mindezek a dolgok hazájában egészen kivételesek és kísérletszerűek, egy nap csak bámulva olvassa 1910-ben a bőven illusztrált amerikai folyóiratokban, hogy Amerikában, Németországban és más egyebütt már ennyi és ennyi ezer mértföld ilyen út és járat van. Erre azután hosszabb-rövidebb hazafias elmélkedések után, ő is összeszedi magát.

Ezekről a különös utakról bátran megkockázhatunk egy más részletet. Teljesen mások lesznek például, mint a makadamizált utak; kizárólag puha gummi-abroncsú járóművek használhatják; a csattogó lópatkó, a lovasközlekedés folytonos szenyje és a megrakott szekerek otromba kerekei soha sem fogják őket koptatni. Lehet, hogy olyan lesz a burkolatjuk, mint némely kerékpáros versenyző-vonalnak, ámbár minthogy ki lesznek téve szélnek és esőnek, sokkalta valóbbszínű, hogy gyengén lejtő jófajta aszfalttal fognak készülni, de nagy a valószínűsége annak, hogy valamely egészen más, új anyagból fogják őket építeni — hogy vajjon ez kemény lesz-e vagy ruganyos, azt

megjósolni nem tudom. Igen szélesek kell, hogy legyenek, azaz hogy a szélességük épen akkora lesz, mint az építőjük bátorsága és ha az elsők keskenyek lesznek is, a többieket nem fogja szűkíteni a nyomtáv kérdése. Az ellentétes irányú forgalmat valószínűleg tökéletesen el fogják különíteni és valószínűleg rendszerint nem fognak tudomást venni a hosszadalmas és bonyolódott szabályzatokról, a melyeket a Vasúti Iroda kezdeményezésére a nagyfejű minisztériumok fognak kiadni. A kezdeményezők kétségtelenül okulni fognak a külvárosi vasúti forgalomban és a Metropolitan forgalomban való rend fentartásának nehézségei és a hidak kivételével sehol sem fognak utakat egy szintben keresztezni. Könnyen elgondolható az is, hogy ha ezek az utak és vonalak egyszer meglesznek, akkor azokat mások is, mint az építő-vállalat motorjai és a magánkerékpárosok is használhatják. És ezenfelül, ha egyszer megépülnek, mód nyílik arra is, hogy a mai országutak szélessége által korlátozott jároműveknél sokkalta nagyobb és hatalmasabb jároművekkel tegyenek kísérletet. Mert hisz ezt a szélességet tisztára csak az egy ló által elvonszolható szekér méreteire szabták.¹

Természetesen még nagyon nagy lesz azoknak a tényezőknek és befolyásoknak a száma, a melyek ez alkalommal működésbe fognak jönni. Így például föltételezték s lehet, hogy kissé elhamarkodottan, hogy a vasúti befolyás ezzel a fejlődéssel szemben féltékenyen és ellenségesen fog viselkedni: valószínű, hogy végsőig keresztülviszik a »Kerékpár-jegy-politikát«. Bizonyos, hogy eleinte bővebben lesz mindenféle háborúskodás, de mihelyt ezeknek a specializált utaknak csak egyike is működni kezd, valószínű, hogy a vasúti társaságoknak sem lesz sietősebb dolguk, mint hogy kerékkoszorús gördülő állományukat ruggyanta-tömlős kocsikkal helyettesítsék, kidobják a vágányaikat, kiszélesítsék a bevágásokat, a töltéseket és a hidakat, szóval követik a forgalom új útjait. De képzelhető az is, hogy megnagyítják majd a nyomtávolságot, csökkentik a lejtőket, módosítják a kanyarulatokat és szépen berendezett, a klubok pazar fényével bútorozott kocsikkal hódítják vissza az utazókat. Alig hiszem, hogy valaki is boszankodna azon, hogy London és Paris között egy órával többet kell időznie, föltéve, hogy nem

¹ Így hát kezdjük látni annak a módját, hogyan lehetne a vasútkon kísértő ló szellemét végre pihenőre vinni.

kell zsúfolt, zakatoló kocsikban töltenie fárasztó utazás idejét. Hisz az ember egész türelmes maradna, ha nem ráznák, zúznák, siketítenék agyon, ha a légvonatok nem vagdosnák szeletekre és piszkos és sűrű szénpor nem rakódna le reá vastag rétegben, ha az ember szép nyugodtan írhatna szilárdan álló asztalon, elolvashatná a lapokat, megnyiratkozhatnék békésen és kényelmesen megebédelhetne.¹ Mindezek a dolgok ma még lehetetlenek, pedig a megvalósulásukhoz sem új találmányra, sem forradalmi átalakításokra, egyáltalán nem volna szükség egyébre, mint a meglévő eszközök intelligens és észszerű alkalmazására. Mai szenvedélyünk gyorsvonatok iránt legnagyobbbrészt arra vezethető vissza, hogy igyekszünk lehetőleg megrövidíteni az utazással járó végtelen kényelmetlenséget. A gyorsaság magában, talán csak a külvárosi vasutak forgalmában oly rendkívüli fontosságú, mert hisz ezeken az utazás minden áldott napnak egy-egy adott időrészét képviseli — és épen ebben a forgalomban lehetetlen alkalmazni a gyors forgalom vívmányait. Sohasem szabad megfeledkeznünk a vasúti vontatásnak egy nagy előnyéről a motor fölött és ez az, hogy a kocsik nagy számát egy gép tudja elhúzni és hogy ez jóval olcsóbbá teszi az üzemköltségeket. Ez azonban, ha a harmadik osztályú utazó hasznát látja is, az első osztályú utasra nézve egészen jelenték-

¹ Rudolf Cyrian írja nékem a következőket és nézetem szerint nem tehetek okosabbat, mint megköszönni szíves fölvilágosításait és e helyen idézni azokat. „Nem egészen helyes az az állítás, hogy a jelenlegi viszonyok között 50 mértföld az utazás sebességének végső határa volna. Lehet, hogy ez az állítás hozzávetőleg megfelel az angol közlekedési viszonyoknak. Az Egyesült-Államokban azonban számos vonat tesz meg óránként 60 és több mértföldet, beleszámítva az állomási vesztegelést is, és semmi ok nincsen arra, hogy ezt a sebességet ne lehessen még fokozni. A mi pedig Angliában a többi államokkal szemben különösen megnehezíti a vasutak fejlődését, az a gördülő állomány felette kicsiny szabványa. Jóllehet az angol és az Egyesült-Államokbeli vonatok egyazon 4 láb 8 1/2 hüvelyknyi szabványos nyomtávon futnak, az angol vasúti kocsik sokkal keskenyebbek és alacsonyabbak. Ennek a következménye, hogy egy jó része annak, a mit ön keresztülvihetetlennek tart, mint például nyugodtan írni, szilárd asztalon újságot olvasni, nyiratkozni, vagy ebédelni mindez nemcsak hogy nem elérhetetlen, hanem számos jobb amerikai vonalon tényleg mind keresztül is vitetett. Így például a new-buffalói Empire State Express vonalon, vagy a New-York—Chicago Pennsylvania Limited-társaság jelenlegi vonalán. Ez utóbbinak a vonatain mindig utazik egész sereg gyorsíró és gépiró, a kik ingyen állanak az utazóközönség rendelkezésére. Az Empire State Express vonalon pedig kétségtelenül, lehet simán és nyugodtan írni szilárd asztalon.”

telén. Ezzel a megtakarítással szemben nem szabad tekinteten kívül hagynunk az aránylag nagy menetszámú szolgálatot; ez a tényező aránylag annyival nagyobb, a mennyivel rövidebb az illető utazás.

Nincs kizárva az sem, hogy egyes vasutak, amelyeknek nincs módjukban sem az, hogy motoros külvárosi személyomnibuszokká alakuljanak át, sem az, hogy vonatokat pazar közvetlen menetekké fejlesszék, a miután működésük régi elemei közül egy jó csomót elvesztettek, igen jó keresetágot fognak találni egyes súlyos tömegárú forgalmában és olcsó alkalmi kirándulásokban. Ezek olyan formái a vasúti munkakörnek, a melyekre a vasút különös módon alkalmasnak látszik és a mely a személyforgalom kizárásával annál belterjesebben üzhetővé válhatnak. Így például nehéz olyan országúti kocsik vagy szekér szerkezetet elgondolni, a mely szénnek, tüzelő és égető fának és hasonló cikkeknek a termelési helyről a kereskedelmi központba való szállításánál kiüthetné a vasutat.

Gondolnunk kell arra is, hogy a vasúti rendszer veresége a legrosszabb esetben sem vonja maga után annak a megszűnését — legalább hosszú hosszú időre nem; sőt eleinte csakis a módosulás és differenciálódás korszakát jelenti. Egy jó mennyiségű vasúti tulajdonba fektetett értéknek kell megszűnnie, mielőtt a vég bekövetkezhetnék. Jóllehet a sikeres verseny nyomása alatt a vasutak tőkeértéke tekintélyesen és folytonosan csökkenhetik a hajózási tömegdíjtételek irányában, a kizsákmányolt munkabérek a szállítási díjak és költségek a teljes elenyészés pontjáig üzhetik és a vasutak elfoglalta földterület értéke nem nagyon könnyen értékesíthető épületeknek értékéig fogy: a vasutak mindazáltal üzemből fognak maradni, mindaddig, a míg ezt a legalacsonyabb határt el nem érték.

A festőiességre hajló képzelet ezen a fokon az akkori idők egy rosszabbul szituált vasútja képén állapotodik meg. Dudvanótte töltésen döcög-czammog az össze-vissza foltozott masina. A festeke hólyagos, a falán kiütött a gümős pestis. Aggkorú, izzadó gépész hajtja és a kemenczájének égő szikrája fojtogató büzt terjeszt el a levegőben. Mögötte beláthatatlan sorban csörömpölnek, döcögnek a városi szemétszállító kocsik, útból a felé az elkülönített hely felé, a melyen mind a szemetet valami ipari cél érdekében elégetik. De hát ez csak egy lépés az esetleg lehetséges birodalmába és minden esetre csak lokális tragédia.

A jelen század végén, az imént megjósoltam újszerű országutak kiterjedt hálózata mellett is meglesz majdnem mindegyik vasút és egyik-másik irányban működni is fog.

Tényleg nem is annyira a vasutak meghaladását kell tekintetbe vennünk, mint inkább azoknak különböző irányokban való módosulását és specializálódását. És ezekkel a fejlődésekkel lépésről-lépésre fog haladni a keskeny tavak és folyók kompforgalmának tekintélyes meggyorsulása, a turbinás gépek segítségével. Az országutak és nagy távolságú utazás terén eddig ez a mi jóslatunk.¹

A szárazföldi közlekedés kérdéseiről vitatkozva, végre is el kell jutnunk a hálózat csomópontjaihoz, a mi napjaink sűrűn lakott, zsúfolt városainak központjaira, a maguk keskeny, járhatatlan utcáival és megfizethetetlen telekáraival. Remélem, hogy előadásom egy későbbi fokán okokat hozhatok annak a föltevésére, hogy a mai napok megrekedt városára gyakorolt középzetartó nyomás végre is tetemesen enyhül majd; a legközelebbi évtizedekben azonban uralkodók maradnak a fennálló körülmények szokásai, és minden városban van az irodáknak, fogadóknak és boltoknak bizonyos köre, a melyre az általam feltételezett centrifugális erők bizonyosan nem fognak hathatni. Manapság sok nagyobb városnak utcái, különösen olyan régi városoknak, mint a milyen London, a melynek központi részeiben vannak a legszűkebb artériái, a megszorulásnak soha nem látott képét mutatják. Ha *Az Angol Nép Története*-nek jövendő Greenjei a mi korszakunkat veszik majd szemügyre, az az ő kényelmi és kellemességi szempontjából London mai utczáit teljességgel vagy talán még hihetlenebbül kellemetlenebbeknek fogja találni, mint a milyeneknek a mi fölvilágosodott századunk a tizenhetedik század mocskos síkatorait, sártengereit, sötéttségét. Visszhangzani fog nála is a mi kérdésünk »de hát miért tartották ki az emberek?« Az első, a min majd megütközik, az a lovak patkója és a kocsik kereke felverte piszok, sár omniprezenciája lesz. Tessék csak elképzelni annak a

¹ A mióta ezt írtam a „*Fortnighthy Review*”-ban, alkalmam volt Mr. George Sutherland, „*Twentieth Century Inventions*” című könyvét olvasni, a hol sok minden idevágó érdekes gondolatot találtam. (így többek között kompközlekedésre vonatkozólag is.) Fölveti többek között azt az eszmét is, hogy fektessenek vágányt a tenger fenekére, ahol könnyű, gyorsjáratú tengeralatt járó hajók az annyira kellemetlen felületi mozgáshatásától menten, minden összeütközés veszélye nélkül közlekedhetnek.

leírását, hogy hogy megy át kocsúton egy londoni fiatal hölgy a Marble Arch Streeten a nedves novemberi délután »lélekszakadva, piszkos cipővel, tetőtől-talpig öntözve egy el vágató bérkocsi felcsapta sártól, boldog, hogy élve és csak tönkretett ruhája árán érte el a túlsó járdát.« . . . »Ép ott, a hol a kerékpár a leghasznosabb feladatát teljesíthette volna, hogy ugyanis írnokok és egyébbb sedentarius munkások megszámlálhatatlan sokaságának egy kis mozgást nyújtson, ott vált lehetlenné a nagy, örült közlekedés életveszélyes rohamában.« És tényleg az én eszemnek legalább teljességgel magfoghatatlan, és e mai viszonyok legsodálatosabb abszurditásának tűnik, hogy az írnok, hivatalnok és kereskedősegéd — tehát olyan osztályú emberek — a kik kellő mozgás híján valósággal elsatnyulnak, csak azért költsék rá évenként egy kerékpár árát vasúti bérletjegyre, mert a forgalom lehetlenné és életveszélyessé teszi a városi kerékpározást.

Nos hát, milyen irányban fognak mindezek fejlődni? A legelső és legkézenfekvőbb dolog az, a melyet sok helyen meg is próbáltak, az a dolog, a melyet én egy pillanatig sem tekinthetek végleges megoldásnak, az építész és építőmester dolga — a mely elég nyereséges ugyan nekik — az ugyanis, hogy kiszélesítsék az utcákat és »új ereket« vágjanak. Nos, minden új ér a forgalom újabb forgatagainak sorozatát jelenti, olyanokat, a melyeneket a gondolkodó a londoni, Shaftsbury Avenue és Oxford Street keresztezésénél maga is tanulmányozhat, és hacsak nem építenek kolosszális átjáró-hidakat, a forgalom csatája annál vadabb lesz, minél szélesebbek a beágazó erek. Képzeljük csak el a Regent Circus-1 a Place de la Concorde szélességében. Azután meg tekintetbe kell venni a telek értékét is; a szélesség minden növelésével az utak hálózatának szemeiben megmaradó csekélyke földterület értéke egyre nőni fog mindaddig, a meddig csak igen kicsiny emelése lenne a »javítás« költségeinek, ha színananyival raknák ki a szélesített utcákat.

Van azonban a »könnyítésnek« egy egész más iránya is, és ez a közlekedés szabályozása. Ez a rendszer a londoni Megyei Tanács gyakorlatában már kezdetét is vette, a mennyiben bizonyos súlyos szekerjáratok forgalmát bizonyos utakon 7—10 óra között eltiltja. Ez a dolog első lépése lehet egy messze kiható megszorítási proceszusnak. Sokan lesznek a ma élő emberek között, a kik a mai időnek kivételes és talán nagyon is átmeneti

természetű karakterisztikonjai közepette nőttek fel és a kik a nagy városok utczáin lejátszódó forgalmat a természet rendje szerint való elkerülhetetlen dolognak tartják, csak úgy, mint a járdái tolongást. Pedig hát ennek az egész jároműves-áradatnak fő alkotó részei bérkocsik, egy és kétfogatúak, omnibuszok — a magánfogat kivételével — mind, mind csak olyan sajátlagosságai a 19-ik századnak, mint akárcsak a gőzvonat, vagy a Morse telegráfja. Az ókor, sőt a mai kelet városainak utczái nagyrészt, és a középkori utcák kizárólag a gyalogosok számára épültek, kocsiforgalom azokon ki volt zárva. És úgy hiszem, bárkinek ideális városában így kell ennek lennie. A város, legalább az elméletben az a hely, a hol az ember úgy jár-kei, mint egy házban, vagy kertben, bizonyos gondosabb ünnepélyességgel felöltözve, minden piszoktól, rossz időtől védve, bevásárolgatva, találkozva, ebédre, sétára, játékra. A város nagyságának kiterjedése tette szükségessé a durvább forgalom növekedését, a mely azután, elviselhetetlenné tette a »Várost«.

De ha visszagondol az ember, világos lesz előtte, hogy a társzekerek kivételével ez az egész kocsiforgalom lényegében ma is csak folyama azoknak a gyalogosoknak, a kiknek nagy útjukra való tekintettel »omnibuszokra kellett felkapniok« vagy »kocsit venniök«, szóval segítségükre behozni az országutat. Nem is egyéb az utca kocsiforgalma, mint az új szükségletekhez alkalmazott, és elég durván alkalmazott országúti forgalom. A »konflis« a csészának, az omnibusz a postakocsinak egyszerű fejlődménye, míg a földalatti és villamos vasutak egyáltalán nem valami fényes alkalmazásai a hosszú járatú vasutaknak. Mindezek még egészen új dolgok, a legnagyobb mértékben alávetve a változásnak, különösen a specialisatio most következő korszakában.

Nos hát, az első legvalószínűbb változás a fejlődés az omnibusz és omnibusz-vonat irányában. A sebesség kérdésével legalább is egyenlő fontosságú kérdés a járatok gyakorisága; mert nagy boszúságunkra gyakran hosszú időt kell szalasztanunk, várunk, és ugyancsak sok időnket veszi igénybe az, hogy a vonatok járásához kell alkalmazkodnunk. *Mennél sűrűbb a helyi szolgálat, annál nagyobb mértékben fogják azt igénybe venni.* Egy másik pont — és itt meg az omnibusz van előnyben a vasút fölött, az, hogy lehetséges legyen az út bármely pontján leszállani. Ez viszont a megállások nagy számát kíváná, a mi meg a sebességre nézve káros. Van azonban egy közlekedési

eszköz, a melynek közlekedése nemcsak gyakori, hanem folytonos, és a melyet bármely pillanatban megállás nélkül igénybe lehet venni, el is lehet hagyni. Ez az eszköz sok utcához és minden meglévő alagúthoz, vagy építendő nívó- vagy fölemelt¹ úttesthez könnyen alkalmazható volna. És ez a mozgó platform, a melyet a párizsi világkiállításon aljas karrikaturában be is mutattak már. Gondoljuk el a kerületi vasút belső körvonalát erre a célra alkalmazva. Föltételezem, hogy a néző jól ösmeri a párizsi »*plateforme roulante*«-ot. A kerületi vasút alagútja tudtommal valami 24 láb széles. Ha már most föltételezzük, hogy itt helyet adunk 6 egyenként 3 láb széles és egy (a leggyorsabb) 6 láb széles gördülő járdának, és ha már most föltételezzük, hogy mindenik járda 4 mértfölddel sebesebben halad mint a nálánál lassúbb (ez a sebesség a párizsi kísérletnél teljesen bevált) akkor a legfelső járda óránként 28 mértföld sebességgel futna. Ha elfogadjuk továbbá Perry tanár úr szellemes tervét és a járdához vezető lemenetet egy nagy lassan forgó kerékforma platform középpontjában forgó lépcsőzetként képzeljük, akkor könnyen toldhatjuk meg 6—8 mértfölddel a menetsebességet; a mihez még hozzávehetjük a siető ember 4 mértföldnyi sebességét is. Ha már most az olvasó elképzeleli ezeket az alagutakat szép fényesen kivilágítva, kisöpörve és díszítve, egy soha sem zsúfolt, a mai földalatti vonathoz sokkal gyorsabb vonathoz, ha továbbá ezt a vonatot elképzeleli mint kellemes székekkel és könyvállványokkal felszerelt járdát — akkor egy kis mintát vehet abból, a mit elmulasztott csak azért, mert nem született harmincz-negyven évvel később.

Azért tettem föl, hogy ez a kicserélése a közlekedési eszközöknek a londoni belső körvonaton fog megtörténni, mert hisz az angol olvasó képzeletét a közismert meglévő alagút közelebb érdekli. Ugyanis az a körülmény, hogy ez a vonal sok-sok vonallal van össze-vissza gabalyodva, igen valószínűlenné teszi, hogy ott kezdődjék az átalakulás. Tényleg azonban, és ezt az amerikai olvasó sokkal könnyebben fogja belátni, a legalkalmasabb dolog a földfeletti út, ilyen mozgó járdákkal felszerelve. Némely esetekben azonban döntő szava lesz a mély fekvésű alagutak olcsóbb voltának.

¹ Például azokra az emeletes utakra, a melyeket Sir F. Bramwell, a Holbornstrand Streeten javaslatba hozott.

Vajjon a mai tömérdek omnibusz forgalomnak alagutakba és a levegőbe való áthelyezése lesz-e a súlyos fuvarnak külön utakra és időre való segregációja mellett az egyedüli változás a jövő század utcáiban? Egyesek talán megütköznek rajta, de nekem ki kell mondanom, hogy én egyáltalán nem látok semmit sem, a mely azt az elenyészési folyamatot, a mely súlyos fuvarokocsikon kezdődik, ne vigye az egész lóforgalmon végig. És a lópatkóknak, a levonatokkal járó elkerülhetetlen piszoknak az eltűnésével az úttestei egészen mássá lehet majd alakítani, mint a milyen ma, ha egyszer csak a motor- és kerékpár-áradatok puha ruggyanta tömlőihez kell alkalmazni. Azután alig lesz a mi ellenére szóljon a gyalogjárók kiszélesítésének, a járókelők esőtől, széltől, naptól való megvédésének akár árkádokkal, mint Turinban, akár pedig úgy, a mint azt Sir F. Bramwell emeletes utjain tervezte. Azonfelül a meglevő piszkon kívül semmilyen ok sem szól az ellen, hogy az utcákat átlátszó velariummal ne lássák el, a mit a nap tüzelésekor, eső zuhogásakor elő lehetne húzni. Az ilyen dolgoknak a kezelése alkalmasint kevesebb munkát venne igénybe, mint a mennyit most az örökös sár és por eltakarítása igényel. Most természetesen megtűrjük az esőt, mert hisz megkönnyíti a tisztogatási folyamatot . . .

De hát elég ebből a gondolatfuttatásból. Nagy általános vonásokban vázoltam a huszadik század utait, utcáit, alagútjait. De most még üresen állanak jóslatunkban. Várják — nemcsak az emberi érdekeket, de jellegét és foglalkozásait is és eszközeit — gyermekeinknek, és gyermekeink gyermekei áradatának és várják az ízlést, a melyet gyermekeink gyermekei fognak diktálni, a hirdetést, a melyet szemük elvisel, a boltot, a melyben vásárolnak. Mindezekre később térünk rá; remélem azonban már a legközelebbi fejezetből kitűnik, hogy mennyivel több helye van mindezeknek az intimebb dolgoknak később mint itt, a mechanikai elmélkedések előtt. De meg nem született tömegnek hite és vallása, nyelve és gondolata, reményei és további kilátásairól is megkoczkáztatunk egy-egy merészebb találgatást. De először is előterjesztem a »gépezet mozgását«, ebben a fejezetben — előbb kell háttér és díszlet — a színpad — a darab előtt.

¹ Semmit sem mondtam ebben a közlekedésnek szentelt fejezetben a röplésről. Ez nem azért történt, mintha nem hinnék a megvalósításában, nem is azért, mintha nem sokra tartanám azokat az új befolyásokat, a melyeket

hozni fog. De nem hiszem, hogy a léghajózás valaha is tekintetbe jöhetne mint a szállítás és a közlekedés komoly módosítója. Az ember nem viharadár, hanem szárazföldi kétlábú, a mely fölötte nagy hajlandóságot mutat szédülés és hasonlók iránt, és bármint is törekedjék — csak a földre kell jönnie, ha meg akar élni. A jövő képét a talajtól fölfelé kell építenünk; a röplésről később.

Ez a fejezet számos részletében igen alapos bírálat tárgya volt; de nem hiszem, hogy bármi is elhangzott volna, a mi az általam föllállított általános tételeket, vagy az azokból vont következtetéseket lerontotta volna. Tekinteten kívül hagytam a vezető vágányok szükségét az általam leírt speczializált országutakon és a tökéletesen súrlódásnélküli vágányok mellett futó kocsik lehetőségét.

TAINE ÉS AZ EGYÉNISÉG-PROBLÉMA SZEREPE AZ EMBERI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETÉBEN.

Taine Comte után a XIX. századnak határozottan legnagyobb francia filozófusa. És a mily igazi pozitív filozófus elme Comte nyomain haladva s Spencer közvetlen hatása alatt, épp oly nagy művészi, színező, jellemző írói egyéniség.

Noha későbbi munkáiban is még halvány nyomait találjuk a Hegel-féle világfelfogásnak, főleg a fejlődés fogalmát tekintve, pozitív felfogása azonban korán kisodorta Cousin, e francziásított Hegel metafizikai iskolájából s eleinte Condillac, a XVIII. századbeli szenzualista, majd a nagy Comte folytatójává avatta s később már Spencer tapasztalat elméletét alkalmazta az irodalmi, a művészi tényekre.

Első irodalmi fellépése épp a francia XIX. századbeli metafizikusoknak kíméletlen kritikája. E metafizikusok a skót iskola s Descartes és Kant félreértett tanításain élőködtek. A francia forradalom rémuralma után érthető visszahatás volt, hogy a nagy katasztrófától megrémült elme, mint valami mentőkötél után kapott az éppen útjába akadt skót filozófiába. A XVIII. század szenzualizmusát nem csáfolták többé, hanem ledorongolták, istentagadó, közerkölcsiséget, igazságot veszélyeztető tanításnak kiáltották ki. A francia forradalmat a maga rémuralmával, túlkapásaival együtt, joggal tulajdoníthatták a filozófusok, de főleg a szenzualisták és materialisták, Condillac, Diderot, Cabanis, Lamettrie, Holbach tanításainak s így keres a forradalom rázkódtatásai után a francia szellem eleinte a hitben, a hit bensőségében megnyugvást. Ezt képviseli De Maistre *Szentpétervári Estéivel*, melyekben egyenesen kimondja, hogy a hitnek kell kormányoznia a világot, Isten akaratát nem az akadémiák-

kal, hanem az egyház, az állam tekintélyeiben nyilatkoztatja ki, a reformáció egyike volt a legnagyobb gátló tényezőknek, a mit az ember Istennel szemben valaha elkövetett. Voltaire »istenkáromló esepürágó.« Szóval túlzott reakciójában a tekintélyelv teljes visszaállítását képviseli. Maga Chateaubriand is, a kiváló író, a vallásos érzés illetén új fellendülését mutatja »Le Genie du Christianisme« és »Les Martyrs,« a romantikus érzés meleg, színes nyelvén írott műveivel. A filozófia is így kap Royer Collardnál, a skót filozófia »Common sense«-ének, józan eszének mentő kötelébe, a mely tudvalevőleg a hit megnyugtatót teszi a problémák helyébe. A mit nem értünk, így a tudatot, az egyszerű érzéklet keletkezését stb., azt mind hinni kell, hogy sajátos módon így teremtett.

Taine kíméletlen kritikája e filozófia ellen irányul. Mint halottaiból újra támadt s az újabb természettudományi, pozitív ismeretekben meggazdagodott Condillac ront e filozófia, e metafizikusok ellen, ő már mindenütt tényeket keres és a tényekben bennerejlő okokat, az általános törvényeket. Taine szerint ugyanis nincs igaza a spiritualistáknak, hogy az okok a tárgyakon kívül vannak, de a »pozitivisták«-nak, már a kiket ő értett akkor ezek alatt, sincs igazuk, hogy a tudományon kívül állanak.

Nézzük most: mennyire nyilatkozik rajta Comte hatása. Tőle veszi eredetileg módszerét. Helyesen hangsúlyozta valaki, hogy a pozitívizmus tulajdonképp inkább módszer, mintsem rendszer. A rendszer maga változhatik. Nem ebben rejlik voltaképp az, a mit pozitívizmusnak nevezünk. A rendszer lehet Comte-é, lehet Spenceré, lehet Haeckelé vagy Dühringé s a módszert alapjában mégis pozitívnak nevezhetjük vagy nem. Taine módszere a pozitívizmus. Comte egyenes hatása látszik rajta e tekintetben. Comte főműveit a negyvenes években írja. Gondolatai az ötvenes-hatvanas években terjednek el. Ekkor s ezután írja főműveit Taine. Comte pozitív módszerével alkotja meg a *művészet, irodalomtörténet pozitív filozófiáját*. A mit tehát Comte az általános és természeti tudományokra nézve megtett és a szociológiára nézve is, azt cselekedte meg Taine az emberi tudományokra nézve.

Comte hatását kell látnunk nála, mikor az *általános megszabottság*, determinizmus tételét alkalmazza az emberi tudományokra. Comte pozitív filozófiájának alaptörvénye a jelenségek általános megszabottságának (déterminisme universel) tétele. Minden jelenség megszabott, meghatározott jelenség; meghatá-

rozzák, megszabják pedig a természeti törvények. Comte eredeti fogalmazásában e törvény úgy hangzik, hogy minden jelenség alá van vetve a változatlan természeti törvényeknek (les phénomènes sont assujettis a des lois naturelles invariables).

Ez általános megszabottságot előre fel kell tennünk, mert e nélkül nincs tudomány. Ha a tünetenyeket nem határozzák meg más tünetenyek, akkor nem is adhatom semmiféle tudományos magyarázatát a jelenségnek. Magyarázat ugyanis mindig ok és okozatban való felfogása két vagy több jelenségnek, illetve több jelenségpárnak. Nem létezik másféle magyarázat. S itt látjuk, mint függ össze az általános megszabottság, determinizmus tétele az okság, az oki kapcsolat elvével. A kettő lényegében egy. Ha mindennek meg van a maga oka, — ezt mondja az okság törvénye — akkor az okok meg is szabják, determinálják a jelenséget, minden jelenség tehát megszabott, determinált, — s ezt mondja az általános determinizmus elve a pozitív filozófiában. Ezek minden tudomány alaptételei.

Nos, ezt alkalmazta Taine a művészeti, irodalmi, történeti jelenségekre. E tekintetben egész esztétikai s történeti felfogása benne a következő sorokban: »Legyenek a tények akár fizikaiak, akár erkölcsiek, mit sem tesz, *mindig meg vannak okaik*. Meg van a nagyravágyásnak, meg a bátorságnak, meg van az igazságszeretetnek, úgy, mint az emésztésnek, az izommunkának, az állati melegnek. *A vétek és az erény oly termékek, mint a vitriol és a cukor.*¹ Minden erkölcsi, szellemi ténynek is meg vannak tehát a maga okai, determinálva van az őt előidéző okoktól. Minden magyarázat most már e téren sem lesz egyéb, mint visszavezetni 4 tényeket oly elsőrendű tényekre, a melyekből származnak, visszavezetni az okozatokat okaikra.

Mikor ez általános tételt az okság, a szükségszerűség e törvényét, mint a pozitív filozófia alaptörvényét az erkölcsi, szellemi tényekre alkalmazza Taine, az első legfeltűnőbb kérdés, a mi szóba kerülhet, az lesz, hogy mi lesz már most az ily tényekben, a művészi, irodalmi, erkölcsi jelenségekben oly hatalmas szerepet játszó *egyéniséggel, énnel*² Hiszen például a művészi alkotásokban épp ez az egyéniség játszsza az oroszlán-

¹ Que les faits soient physiques ou moraux, il n'importe, *ils ont toujours dei causes* Il yen a pour l'ambition, pour le courage, pour la véracité comme pour la digestion, pour le mouvement musculaire, pour la chaleur animale. Le vice et la vertu sout des produits comme le vitriol et comme le sucre.

szerepet. És mondhatjuk, csakugyan ezen fordul meg itt minden. Taine-nek nagy érdeméül kell azt is betudni, hogy így felvetette az *irodalmi, a művészi egyéniség problémáját*. Ez új dolog volt s ez az ő érdeme. Innen kezdve állandóan foglalkozik az emberi gondolkodás, a művészi, irodalmi egyéniség bonyolult és érdekes kérdéseivel is.

De Taine nemcsak felvetette az egyéniség problémáit, hanem hozzá is szólt mélyrehatóan, átvágva mintegy a probléma legkényesebb pontját. Pszichológiai munkájában tisztán kimondja, hogy: »Az én-ben *nincs semmi egyéb valóság, ha csak nem eseményeinek sorozata.*«¹ Az én tehát csak eseményeinek láncolata. Az egyéniségben nincs semmi állandó, az egyéni lélek csak funkció s az én csak „*apró tények sorozata, gyűjteménye.*” Kedvelt kifejezésesei »une série de menus faits«, »une collection de petits faits.« Ez a híres *napra tények elmélete*«, (théorie des petits faits).

Az apró tények ez elméletének eredete azonban messzebb nyomonozható az emberi gondolkodás történetében. Hume-nál, a nagy angol okságfilozófusnál találjuk meg e gondolat csiráját. »*Maga az elme — mondja Hume — nem egyéb, csak egy csomó képzet, melyet hibásan tekintenek egészen egyszerűnek és azonosnak.*«² Ha ugyanis elménket, azt. a mit énnak nevezünk, vizsgáljuk, mindig csak *képzetekre* és *képzetekre* akadunk, sohasem az észre, mint egészre. Képzet nélkül sohasem lehet tudatunk. E gondolatok vetik árnyékát előre mintegy Taine »apró tények elmélete« címén ismert egyéniség-felfogásának.

Ha már most ezt az egyéniségeknek nevezett sokféle apró tényeket a többi mindenféle tények tömegében közelebről szemügyre vesszük, úgy találjuk Taine szerint, hogy ez apró tények, a szellemi világ e jelenségei kétfélék lehetnek: vagy elsődleges, alkatbeli, vagy uralkodó jellemvonások (*phénomènes initiaux, ou constitutifs, ou faits dommateurs*), vagy másodlagos, mellékjellemvonások (*phénomènes secondaires, accessoires*).

Az elsőket, az alkatbelieket adják rendszeren az öröklés (*hérédité*), a faj (paca); a mellékeseket a környezet, a milieu adja. S most értünk Taine filozófiájának ama gondolataihoz, a hol Spencer közvetlen hatását láthatjuk.

¹ L'Intelligence.

² What we call mind is nothing but a heap or collection of different perceptions, united together by certain relations, and supposed though falsely, to be endowed with a perfect simplicity and identity.

A milieu-elmélet ugyanis úgy, a hogy van a maga egészében Spencertől ered, még pedig egyenes ágon. Annál fontosabbnak tartjuk ezt itt hangsúlyozni, mert tudtunkkal eddig senki sem mutatott rá e gondolatok ilyenén szoros összefüggésére.

Spencer a *Principles of Psychology* művének már 1855-ben megjelent első kiadásában szól ezekről a dolgokról. Előtte a fejlődés a földolog, s innen van, hogy a spenceri pszichológiának vezérgondolata az elmebeli fejlődés (mental evolution) vagyis a szellemi fejlődés. Spencer szerint most már az elme is csak az élő lényeknek a környezethez (*environment*) való alkalmazkodásából (adaptation) előálló tevékenység. Ezzel veti Spencer alapját a környezet-elméletnek. Spencernél *environment*, Tainénél *milieu*.

Az bizonyos azonban, hogy Taine volt Spencer legkiválóbb tanítványa a környezetelmélet dolgában. A mit Spencer csak általánosságban fejtett ki, azt Taine tág körben, nagy arányokban fejtette ki a művészi, irodalmi jelenségekre nézve. Így lett a környezet-elmélet lényeges kiegészítő része Taine egyéniség-filozófiájának.

A milyen hatások érvényesülhetnek a környezet és az illető lény között, olyan tapasztalatok töltik meg az elmét. Ez a Spencer-féle környezet-elmélet alapgondolata. De ha így tapasztalatainkat magunk szerezzük, gondolkodásunk formáit, már tudniillik, a hogy tapasztalunk, a hogy felfogunk és a hogy gondolkodunk, magával hozza az újszülött elrejtve szöveti szerkezetében mint ilyen és ilyen hajlandóságokat. Ezt nevezte Spencer találó kifejezéssel a *faj tapasztalatának*. Spencer fejlődés-elmélete tehát az egyén tapasztalatát kiegészítette a faj tapasztalatával. Nos, ugyané dolgokat megtaláljuk Tainénél. A faj tapasztalata, itt azok az *elsőrangú, uralkodó jellemvonások*, melyeket az *átöröklés*, a *faj (race)* ad. A másodrendűeket adja aztán a környezet, e *másodrendű jellemvonások* Spencernél az *egyén tapasztalata*. Világos tehát a szoros összefüggés Spencer ez irányú gondolatai és Taine egyéniség-filozófiája közt.

Ha magát a környezet-elméletet tekintjük az emberi gondolkodás történetében, némi nyomait már előbb feltalálhatjuk. Csirájában e gondolat: az emberi lélek viszonya környezetével (les relations de l'âme humaine et de son milieu) már Montesquieunél jelentkezik, a ki ugyanis annak az új történeti isko-

lának¹ alapvetője, mely a történelmi fejlődést, a klímával, az életmóddal akarta összefüggésbe hozni s így magyarázni. Később ugyancsak a francziáknál Stendhal fejtegeti bővebben. De csak Spencernél vesz elméletalakot s tágkörű kifejtését éri el Taine-nél.

Taine szerint tehát faj, föld, kor, környezet e hatalmas tényezők determinálják a történelmi tényt. Az apró tények szükségyszerű, determinált sorozata már most a fejlődés: *evolution*, s itt megint Spencer közvetlen hatását láthatjuk. A fejlődés-filozófiának nagy angol megalkotója kiváló francia tanítványával állunk szemben, de a ki nemcsak tanítvány, hanem a gondolatok ugyanazon általános európai áramlatában állva veszi át a fejlődés nagy gondolatát az angol elmélkedőtől. Itt-ott eleinte még Hegel fejlődését (*Entwicklung*) emlegeti, de ez afféle fogalomfejlődés volt a német metafizikusnál s Taine azt az igazi fejlődést hirdeti, a mit a nagy angol filozófus tett rendszere alaptételévé.

Most már az ilyen apró tények törvényszerű kapcsolatát kutatta Taine művészetfilozófiai, irodalomtörténeti s történeti műveiben, ritka jellemző erővel és csodálatosan színező, igazán művészi nyelven. Alkalmazott pszichológiák mind e történeti művek, pszichológiai elemzések, analízisek. Az illető *pszichológiai elemzés* irodalmi és művészi kérdéseknél, mely az alkotás eredetét, az egyéniség fejlődését kutatja, noha erre már Stendhal szintén példát adott, Taine-nél veszi kezdetét az irodalomban. Ez is Taine-nek egyik nem éppen kis érdeme.

Az újabb irodalmon e pszichológiai elemzés aztán annyira erőt vesz, hogy még a szépirodalmi munkák, a regények is tele lesznek efféle aprólékos pszichológiai elemzéssel, mely a hős lelki világának, egyéniségének eredetét a család őseivel, a faj természetéből, a környezet mivoltából s fejlődését az élete folyamán a környezetből reáható folytonos tényezőkből akarja a leglelkiismeretesebben és a legkövetkezetesebben kimutatni, levezetni. Sok újabb regénynek épp ez aztán a gyenge oldala, a mennyiben e miatt unalmassá válik, mert a regény mégis csak elsősorban eseményeké hivatva előadni, melyek a mesét folyton tovább viszik, míg az e tekintetben ily meddő elemzések, bonczolgatások csak késleltetik a mese haladását, mint valami akadályként szereplő idegen test a regény sajátos eseménytestében.

¹ Dr. Pekár Károly. *A föld és az ember. Ratzel földrajz-filozófiája.* Athenaeum, 1902. I

E pszichológiai elemzéssel szorosan összefügg a *fel-* vagy *okiratelmélet*, mely gondolatoknak forrását szintén Taine művészet-filozófiájában találjuk. Ha ugyanis minden művészeti, irodalmi egyéniség illetően megszabott, determinált apró tények sorozata, ha ezeknek eredete és fokozatos fejlődése, így a megszabó, determináló okokból kinyomozható, akkor viszont a művészi, irodalmi tények, mint okozatnak szempontjából tekintve a dolgot, minden irodalmi, művészi tény *jel* (signe) lesz az ő okairól, az őt megszabó, determináló okokról: a belső emberről, az egyéniségnek nevezett ama apró tényekről s így a fajról, a korról, a környezet hatásáról stb. Minden fontosabb irodalmi, művészeti tény, alkotás tehát olyan jel, mely valósággal beszél nekünk az őt előidéző okokról.

E felfogásnak csak más szavakkal való kifejezése már most, hogy az ily irodalmi, művészeti tények, alkotások tehát *jelentős okiratok* (documents significatifs) a belső emberről, az emberi leiekről s tágabb értelemben a fajról, a korról, a környezetről. Innen a kedvelt kifejezések: »az emberi lélek okiratai« (documents de l'âme humaine), »emberi okiratok« (documents humains), »emberi dokumentumok.«

Taine nyomán aztán ez iskola minden irodalmi, művészeti tényben, ha még oly jelentéktelen volt is, jeleket, beszédes jeleket, fontos irodalmi, művészeti, történelmi okiratokat látott, a mely neki a fajról, a korról, a környezetről beszél. Így az irodalmi, művészeti alkotás csak jel, okirat lett a fajról, a korról, a környezetről. Az irodalmi, művészeti alkotást, sőt magát az alkotó *lángelmét* is e Taine-féle iskola így a fajból, a korból, a környezetből, röviden összekapva e tényezőket, mondhatnók a korból magyarázta. *Feláldozta tehát a lángelmét a kornak.*

Mikor így tehát Taine megteremtette a lángelme irodalmi, művészeti magyarázatát, *az irodalmi, a művészi lángelme problémát*, mert ez is egyik fontos érdeme Taine művészet-filozófiájának, ugyanakkor fel is áldozta a lángelmét a kornak, mert felfogása szerint az egész lángelme is oly apró tények sorozata, melyek mind a fajról, a korról, a környezetről szólnak nekünk.

Ezekben ismertettük Taine művészet-filozófiájának alapelveit. Ezek tehát az általános megszabottság, determinizmus elve az irodalmi, művészeti, erkölcsi tényekben is, tehát az erkölcsi determinizmus; ennek következtében az irodalmi, művészeti tényeket megszabó, determináló okok kutatása; ez okok

közt elsődleges, alkatbeli, uralkodó lények és másodlagos, mellékes tények megkülönböztetése; az elsődleges, alkatbelieket, ez uralkodó jellemvonásokat adják az öröklés, a faj, a másodlagosokat a kor, a környezet; a művészi, irodalmi egyéniség is csak ily apró tények sorozata, semmi más, a faj, a kor, környezet hozta létre úgy elsődleges, alkatbeli, mint másodlagos jellemvonásait; az ily apró tények szükségszerű, törvényszerű sorozata a fejlődés; ennek kutatása a pszichológiai elemzés célja; e szerint minden művészeti, irodalmi tény, alkotás jel gyanánt tekinthető, az őt előidéző okokról, a belső emberről, lángelméről s így a fajról, a korról, a környezetről, vagyis jelentős okirat, emberi okirat, mely az emberről beszél s így az őt előidéző okokról, a fajról, a korról, a környezetről.

Ily elvekkel dolgozta fel aztán mélységes pozitív felfogással s adta elő ritka jellemző erejével, színes, eleven, művészi nyelvével a görög szobrászat, az olasz reneszánsz-festészet, a németalföldi nagy mesterek¹ s az angol irodalom történetét.²

Szorosabb értelemben vett pszichológiát is adott »*Az értelméről*« szóló munkájában, a fiziológiai kutatásokat gondosan felhasználva és értékesítve több eredeti, új magyarázattal. így például az érzéki észrevevést eredeti módon »*igaz hallucináció*«-nak tekinti. Szerinte ugyanis érzéki képzeteinknek a felelevenedésre és így valóságnak tetszésre, illúziókeltésre olyan nagy a hajlamosunk, hogy nemcsak álomban, hanem ébrenlétben is a »sok tartós hallucináció *ijesztő erővel* nyilatkozik, melytől a világos tudat sem tud szabadulni«. Taine szerint tehát a »külső észrevevés oly hallucináció, mely nem csalódás, hanem a valósággal megegyezik«, helyes hallucinálás, míg a többiek vele szemben hibás, helytelen hallucinációk.

Hasonló eredeti magyarázat a »*javító érzéklet*«-ről (sensation correctrice) szóló felfogása. A zavarosan, hirtelen feltűnő érzéki benyomás centripetál izgalmát szerinte csakhamar bizonyos centrális izgalom követi, mely javítja, alakítja, mintegy magyarázni törekszik az új, benyomást a régiek alapján. Az új benyomás csak úgy lesz teljes érzékletté.

Alapgondolata e fölfogásban, hogy az új benyomást csak a régiekből értjük, ezek alapján magyarázzuk erre-arra, ennek-annak, ezek alapján fogjuk fel. E tekintetben érdekesen összefügg e gondolat *Höföding*-nek, a kitűnő dán pszichológusnak

¹ Philosophie de l'art.

² Histoire de la littérature anglaise.

kézikönyvében, mely talán a legjobb tapasztalati-pszichológiai kézikönyv¹ mindeddig, adott ama felfogásával, mely szerint a kívülről középponti idegrendszerünkbe beérkező benyomásnak szét kell ágazódnia belső világunkban, hogy igazán felfogással legyen. E Höffding-féle *szétágazódás* alapján véve ugyanarról a valóságról szól, mint a Taine-féle javító érzéklet. Mind a kettő arról beszél, hogy lesz az érzéki benyomásból felfogás, érzéki észrehevés.

Művészetfilozófiai felfogását kiegészíti még tulajdonképpeni esztétikai felfogása, mely szerint *a fő jellemvonás értékéről s a hatások összpontosításának fokától* az előadásban függ a műremek értéke.² Általában számúzta az erkölcsiség uralkodó gondolatát az esztétikából.

Érdekesen jellemzi történeti felfogását a mai Franciaország alakulásáról írt nagy munkája.³ Világosan Hegel hatása alatt elítéli a nagy forradalmat. És ha nem is tekinti, mint Hegel, isteni fejleménynek az államot, az állami, a társadalmi életet, *de természetes, fejlődő organizmusnak*, így a lassú, folytatólagos, fokozatos, a poszteriorikus fejlődés híve (evolution lente et successive).

Taine szerint minden hagyománnyal szakítva *a priori nem lehet alkotmányt csinálni*, a hogy ezt a forradalom merész álmodozói vagy a forradalmat megelőző filozófusok képzeltek. Az ily forradalom tulajdonképpen *részleges öngyilkosság*.

Már csak azért sem sikerülhet, a mit a forradalom akar vagy a miről hívei álmodoztak, mert hiszen a forradalom a föltétlen egyenlőséget hirdette. Nem tekintve most azt, hogy az ily egyenlőség természeti okokból lehetetlen, mert a természet sem osztotta el egyenlően a testi, lelki képességeket, melyekkel hivatva az illető munkában megszerezni az őt megillető javakat, ismételjük, ha ezt nem is tekintjük, magának *a társadalomnak lényeges törvénye* azonban az *egyenlőtlenség*.⁴

De nemcsak az egyenlőtlenséget tartja Taine a társadalom lényeges törvényének, hanem ilyen törvény az *engedelmesség* (obéissance) is, a *törvényes rend*, az *alárendelés*. Mindezek nélkül nincs, nem lehet társadalom Taine szerint, mert mint

¹ Dr. Harald Hoffding *Psychologie m Umriss auf Grundlage der Erfahrung* Deutsch von Bendixen Leipzig, Fues Verlag. 1887.

² Philosophie de l'art De l'ideal dans l'art.

³ Ongmes de la France contemporame.

⁴ *L'inégalité* est une loi essentielle de la société.

mondja, az ember eredetileg *ragadozó állat*,¹ tehát kellene az ilyen korlátok, kell az engedelmesség, kell a törvényes rend, kell az alárendelés.

Hogy az embert eredetileg ragadozó állatnak tartja, ebben is érdekesen és homlokegyenest ellentétbe helyezkedik a forradalmat megelőző felvilágosultság filozófiájával. A forradalom fő filozófusa, ha tudtán-akaratan kívül is, de valósággal *szellemi szerzője* politikai munkái révén, Rousseau egészen mást hirdetett. Szerinte az ember eredeti természete *jó*, tehát éppen nem ragadozó állat. Rousseau szerint minden jó, a hogy a mindenek alkotója kezéből kikerül, csakhogy az emberek kezeiben később a művelődéssel, a neveléssel romlik meg.²

A forradalom előtti kor nagy álmodozói után, főleg az emberi boldogság, természetes élet csodálatos meleg lelkű és meleg stílusú oly nagy álmodozója után, mint Rousseau, itt Taineben a pozitív iskola objektív történeti felfogásával állunk szemben, mely a fokozatos fejlődést keresi a tudományban és a fokozatos, ugrás nélküli fejlődést hirdeti a gyakorlatban. Az az álmodozás nagy katasztrófát, a nagy francia forradalmat hozta létre, ez a felfogás, ha nem is tetszett írója könnyen lelkesedő s a perez hevétől lobbanó hazája közönségének, ez a jövő felfogása, a pozitívizmus felfogása. Ez a lassú fejlődés, ez érlelheti meg az égető társadalmi kérdéseket is s ha valami, ez a fokozatos, lassú fejlődése oldhatja meg és fogja is megoldani az igazán égető társadalmi kérdéseket, és nem az a boldogságról való álmodozás, a melynek ugyan azért mindig meg lesznek a maga számos hívei, mert az emberi természet nem tagadhatja meg magát és mindig szüksége lesz álmokra, utópiákra is. Ez lelki szükség dolga, de nem a tudományé.

Végigtekintve így magának Taine-nek főbb gondolatain, nézzük már most mint hatottak e gondolatok a kortársak s a további nemzedékre, főleg művészetfilozófiáját, és leginkább az *egyéniiség-problémát* és a *lángész művészeti, irodalmi problémáját* tekintve, mint a melyeknek felvetése éppen Taine elévülhetetlen s tán legnagyobb érdeme is.

Az egész illetően irodalmi, művészeti *pszichológiai elemzést* is ő teremtette meg s egyszersmind ő volt kora legkiválóbb *pszichológiai analistája*. E tekintetben kitűnő tanítványa Bourget

¹ L'homme est un *carnassier*.

² Tout est bon, sortant des mains de l'auteur des choses; tout dégenère entre les mains de l'homme. *Émile* bekezdő sorai.

Pál *Essais de psychologie contemporaie* című érdekes kötetével, melyben több a XIX. századra nagy hatást gyakorolt íróat elemelve ilyen módon, korunk eszmei és értelmi áramlatait éles elmével analizálta s így jelenünk pszichológiájához szolgáltatott igen érdekes adalékokat.

Ha magát az egyéniség- és az irodalmi és művészeti lángész problémáit tekintjük, e téren mondhatnánk valóságos forrongást idéztek elő újabban éppen Taine idevágó gondolatai. Hozzájárult mindezekhez a *lángész fiziológiai problémája*, melyet az olasz Lombroso vetett fel határozott alakban *Lángész és elmekór* című nagy port felvert munkájával.

E kérdésnek is, mint minden ilyen problémának eredete messzebb nyomozható. A lángeszű embereken gyakran tapasztalható rendellenes és a kóros, teratológikus jellemvonásokkal nagy analógiát mutató sajátságok korán feltűntek egyeseknek. Jól mutatja ezt a régi görög felfogás, melyben a *mánia* szó nemcsak örültséget, hanem jós tehetséget, próféta képességet is jelentett. Érdekes különben, hogy a héber *navi* és *mesugan* s a szanszkrit *nigriata* szavakban is összeesik e két fogalom. Sokrates intő szózatában (δαμνιόν τι), mely visszatartotta a rossztól s melyet oly tisztán hallott volna koronként megszólalni magában, egyesek hasonló jelenségeket látnak.¹

Hogy a görög felfogásban mennyire összevegyültek volt e fogalmak, érdekesek erre nézve egyes filozófusok nyilatkozatai. Demokritos egyenesen tagadta, hogy egészséges elme alkalmas a költészetre.² Platón maga Phaedros-ában azt állítja, hogy az »örültség éppenséggel nem rossz dolog, hanem egyike a legnagyobb jótéteményeknek, ha jó szellemek adománya; ily őrijongásban tettek a delfii s dodonai jósnők számtalan fontos szolgálatot a görögöknek, ha pedig mentek voltak e különös izgalmi állapottól, keveset vagy semmit sem használtak. Nem egyszer sújtották az istenek az embereket ragadós, halálos nyavalyával és nem egyszer lett halandó ember a megmentőjük az által, hogy a szent hévtől elragadva, mindent így jobban belátó elméjével módot, eszközt talált arra, hogy a bajt elhárítsa. Más neme az örültségnek, a mely a jövőendő nemzedékek oktatására nem kevésbé fontos, az a tiszta és gyermeki lélekben a múzsáknyújtotta hév, mely szép költeményben a hősök tetteit éneklie meg.« Aristotelesnél is találunk efféléket: »sok ember

¹ *Lélut Le Démon de Sotrate* Paris, 1859

² Excludit sanos Helicone poetas — Democritos. *Ars poetica*

lett a fejbe irányuló heves vértolulás következtében költő, próféta vagy sybilla, mint syracusai Marcus, a ki örültsége rohaiban szép verseket szerzett, nyugodt állapotában pedig semmiféle költői adományt sem árult el.«¹ Szerinte nem ritkán megfigyelték, hogy kiváló költők, művészek, államférfiak melan-
kolikusok lettek, őrjöngtek mint Ajax, vagy kerülték az embereket mint Bellerophon. »Legújabban, folytatja, ilyen volt Sokrates, Empedokles, Platón és mások, de különösen a költők szerinte mind természettől ilyen lelkületűek.«²

Az újabb korban is többen tettek megfigyeléseket ily irányban. Maga *Pascal* is azt mondja, hogy a lángelme legmagasabb foka közel jár az örültséghez. *Lélu*² felfogása is idetartozik Sokrates démonáról, a melyet fennebb érintettünk. De Lombroso volt az, a ki idéztük munkájában a maga rendszerességében vette a kérdést tárgyalás alá.

Lombroso nem mondja egy szóval sem, hogy a lángész és az örültség egy. Csak megállapítja egyrészt azokat a gyakran észlelhető rendellenességeket, a melyeket lángeszű embereken találhatunk, másrészt a lángeszű emberek tevékenységéhez hasonló működéseket talált s állapított meg elmebajosokon is. Úgy látszik, hogy közös rendellenes jellemvonások jellemzik mind a kettőt, a mennyiben mind a kettő eltér a rendes, egészséges típusztól.

E kérdések aztán szükségképpen átvezettek a lángelme átöröklésének s másrészt öröklésbéli eredetének visszafele haladó vizsgálatára. Kiváltak e téren *Galton Örökölt lángelme*⁴ című munkájával s *Ribot A lelki átöröklés*⁵ című munkájával. Érdekes és részletes adalékokkal szolgált ez irányban ugyancsak szűkebb körben a festőművészetekre vonatkozólag *Luden Arréat: A festő pszichológiája*⁶ című munkájában. Nálunk *Farkas Géza* dr. foglalkozott e kérdésekkel *A lángész élettana*⁷ címen.

Elhagyva most a kérdés fiziológiai oldalát, térjünk vissza a lángész irodalom-művészettörténeti magyarázatára. Taine

¹ De prognost. 1.

² Problemata Sect. XXX.

³ *Lélu*. *Le Démon de Socrate*. 1859.

⁴ *Galton: Hereditary Genius, its laws and consequences*. 1869.

⁵ *Ribot: L'Hérédité psychologique*. Paris, 1872.

⁶ *Arréat: Psychologie du Peintre*. 1892.

⁷ *Farkas Géza : A lángész élettana*. Uránia, 1901. II. III.

iskolája, mint láttuk, az alkotó művészi, irodalmi lángészt a társadalmi, fizikai környezetből, a *milieu*-ből magyarázta. Az irodalmi termék ez iskolának jel, okirat az őt létrehozó okokról, tehát a fajról, a korról, a környezetről. A lángész alkotásaiban is csak az irodalmi korszakot s a faji jellemvonásokat látta. Ez alkotások csak annyiban érdeklík őt, mint jelek, okiratok a bizonyos okokról s inkább ez okokra kíváncsi. A lángészt így feláldozta a faji jellemvonásoknak, a kornak. Jellemzőek Taine bekezdő szavai *Angol irodalomtörténeté*-ben: Egy irodalom történetének megírására vállalkozom s hogy benne *egy nép pszichológiáját* kutassam.¹

A lángelmét így a faji jellemvonásokkal s a korról magyarázó és ezeknek fel is áldozó iskolával szemben csak haladást jelentett a korán elhalt *Hennequin* mint maga nevezte a »tudományos kritika«-jával.² Hennequin, mint maga mondja, nem arra a lehetetlenségre akar vállalkozni, hogy irodalmából határozzunk meg egy népet, csak azt akarja mindenekelőtt kiemelni, hogy nem a nemzetekhez kell kötnünk a lángelméket, a hogy Taine tette, hanem fordítva, a lángelméknek kell alárendelnünk a nemzeteket. Úgy kell tekintenünk a népeket mint művészek, a közönséget mint bálványaik, a tömeget mint vezetőik hatása alatt.

Ezzel tehát a lángelmét akarta jogaiba visszaigatni Taine-nel szemben, ki ép a kornak, a fajnak áldozta volt fel. *Nem a faj, a kor merő terméke lángész, a hogy a Taine-féle pszichológia többé-kevésbé feltételezni látszik, hanem a lángész vezetője a fajnak, a kornak.*

A jel elmélet szempontjából tekintve pedig a dolgot, az irodalom nem azért fejezi ki a nemzetet magát, mert ő hozta létre, hanem mert a nemzet, a nép elfogadta, magáévá tette, csodálta, gyönyörködött benne, s önmagára ismert benne. Szóval a műrecek csakis azokat indítja meg, a kiknek kifejezője, kifejező jele (dont elle est *le signe*). A nemzeti irodalom ily munkákból, ily jelekből áll.

A lángész tehát vezeti a nemzetet s így a nemzet fejlődésére közvetlen befolyást gyakorol. Ezért mondta aztán Hennequin olyan találóan, hogy valamely nép irodalomtörténete, művészet-története, ha az éppen semmi sikert sem aratott munkákat

¹ Fentreprends d'écrire l'histoire d'une littérature et d'y chercher la psychologie d'un peuple.

² *Hennequin. Essais de critique scientifique.*

kiküszöböljük s minden szerzőt nemzeti dicsősége arányában méltatunk, »az illető nemzet tipikus lelki szervezeteinek, vagyis ama nemzet pszichológiai fejlődéseinek sorozatát mutatja«.

Hennequin tudományos kritikája csakhamar tért hódított a Taine-féle milieu-elmélet mellett és méltán, mert a lánegész-problémát tekintve haladást jelez.

Hennequin tudományos kritikáján indul tovább *Guyau*.¹ A lánegelmék vezetik a nemzeteket, a lánegelmék irányítják a nemzetek fejlődését. A lánegész szerinte így első sorban a társadalmi összetartozás, a szocziabilitás hatalmas tényezője. A mi már most a lánegész és a társadalom viszonyát illeti, *három különféle társadalmat* különböztet meg, a valóságos előbb-létezőt (préexistante), az ideálisan módosított társadalmat a lánegész alkotásában, a vágyak, érzések e világát, és végre az új társadalom alakulását, a lánegelme csodálóinak, bámulóinak társadalmát, kik öntudatlan utánzással valósítják meg az újítást, így lesz a lánegész *új társadalmi környezet teremtője, a régi környezetek módosítója*. Ebben rejlik a lánegész, a művészet *civilizáló hatása* (l'effet civilisateur des arts).

Guyau szerint még a kritika is e célnek szolgáljon. A társadalmi összetartást, a társadalmi érzést, a szocziabilitást mozdítsa elő ez is. Ne az írónak, ne a környezetnek legyen a kritikája, a hogy Taine-ék tették, hanem magának a munkának. A munka tanulmánya legyen, s célja legyen *kiegészíteni a műremek szocziabilizáló szerepét*.

Újabb haladást jelent a kérdésben *Toulouse*² francia orvos felfogása, ki a tudományos kritika főproblémáját a mű és az alkotó egyén szervezete közt levő viszony felkutatásában találja. Ezt illetőleg pedig kétféle kritikát különböztet meg, (*critique technogénique*), mely a műremek létrejöttének tanulmánya s mely a fiziológus dolga³ és a műremeknek magának kritikáját, a *műkritikát (technocritique)*, mely az esztétikus és a pszichológus dolga. Sajnáljuk, hogy jelen dolgozatunknak ez irányban

¹ *Guyau. L' Art an point de vue Sociologique* Paris, Félix Alcan, 2e. éd. 1895. pp. 30—46. Részletes magyar ismertetése *Dr. Pekár Károly. Művészet és társadalom Guyau szerint*. Huszadik Század. 1901. június. Az ide vonatkozó rész 411—414.

² *Ed. Toulouse: La Critique scientifique*. Revue scientifique. 27. novembre 1897.

³ Je soutiens done que l'étude de la genése de l'oeuvre d'art appartient au biologiste.

szűk keretében nem igen részletezhetjük Toulouse doktor érdekes felfogását.

Még csak a lángész vezető, társadalomalakító szerepére volna egy megjegyzésünk. Bizonyára sok igaz dolgot mondott erre nézve Hennequin is s Guyau is, de valamit mégis hozzá kell tennünk. Mind e jelenségekben nagy része, hatalmas szerepe van a szuggeszióknak, nevezzük meg magyarul a *művészi szuggeszióknak*¹ szemben a környezetnek folytonosan érvényesülő természeti szuggesziójával. A természeti szuggeszió a véletlen természetes hatásaiból áll. A művészi szuggeszió azonban mesterségesen, magáért a művészetért, a hatni tudásért felhasznál minden eszközt s e tekintetben ép ő rendelkezik a legvarázsszerűbben ható eszközökkel, az esztétikai érzésekkel. Ez a művészeti szuggeszió szerepel véleményünk szerint a lángész nemzetére, korára való hatásában. Ha hat, ha tud hatni, az *mind művészi szuggeszió*. Ezért olyan sok mind ebben a megmagyarázatlan dolog, mert a szuggeszió pszichológiájával még nagyon kevésbé vagyunk tisztában.

Ezzel a szuggeszióval nem számolt Taine, nem számolt Hennequin, nem Guyau, a ki azonban már az együvértartozás társadalmi érzéséről szólva erre látszik célozni. Toulouse kétféle kritikájában sem foglal ez helyet.

A szuggeszió társadalmi fontos szerepéről igen szép munkácskát írt *Le Bon* »Az embertömegek pszichológiája« címen,² melyet nem ajánlhatunk eléggé különösen e folyóirat olvasóinak, mert ép társadalmi, szociológiai fontosságát öleli fel a kérdésnek. A művészi szuggeszióról azonban ő sem beszél.

Nézetünk szerint a lángész hatásában korára, nemzetére a *művészi szuggeszió társadalmi érvényesülését* kell látnunk. Vagyis itt arról van szó, *hogyan lehet a művészi szuggeszió társadalmi szuggeszió?* A művészi alkotó és ható egyéniség és a lángész problémájának titkos zárát részünkről e pontban találjuk s a titkos kulcs hozzá a szuggeszió.

Látjuk, mily messzemenő gondolatoknak forrásául szolgált Taine, mikor az egyéniség és a lángész-problémát felvetette. Jelenünk forrongó gondolatvilágába nyúlnak bele gondolatainak

¹ Így különböztettem meg a kétféle szuggesziót s így neveztem el a *Positiv Aesthetiká*-ban. (1897), 567—570. 1

² *Gustave Le Bon Psychologie des foules*. Pans, F Alcan. Részletes magyar ismertetése *Dr. Pékár Károly: Az embertömegek pszichológiája*. Gustave Le Bon könyvének ismertetése. Athenaeum 1899 I, II.

folytatásai. E problémák felvetésében látjuk részünkről Taine legnagyobb érdemét. Az apró tények elmélete, a híres környezetelmélet, a jel- és okiratelmélet a többi irodalmi, esztétikai elméletekkel együtt csak kiegészítik e hatalmas tettét, hogy felvetette ez érdekes problémákat az emberi gondolkodás történetében. Ez érdeme elévülhetetlen marad is s az elröppent XIX. század legnagyobb francia gondolkodói közé avatja. Az erkölcsi, a szellemi világ kényes problémái közé alig nyúlt még ember oly pozitív gondolkodó-műszerrel mélyebben s alig írta le, a mit ott látott, hívebben, jellemzetesebben, színesebben, művésziesebben s ép ezért szuggesztívebb módon, mint Taine.

Dr. Pekár Károly.

SZEMLÉK.

Kuncz Ignác.

A magyar politikai tudományt súlyos veszteség érte. Egyik legkiválóbb díszese s a kolozsvári tudomány-egyetemen a politika professzora, Kuncz Ignác, január hó 25-én hatvanegy éves korában elhunyt.

Kuncz Ignác azoknak a, főleg a mi földünkön ritka egyéniségek sorából való volt, a kik teljesen filozófus életet élnek. Állandóan az emberi gondolatok legmagasabb régióiban tartózkodott és a közönséges mindennapi életet csak adathalmaznak használta, csak anyagnak tudományos elméletének felépítésére. Családján kívül alig érintkezett emberekkel és csak azokkal tartott benső barátságot, a kik Arisztoteléstől napjainkig kimagaslót alkottak a politika tudományában. Ezeket azonban jobban ismerte, mint a legtöbb ember barátait.

Mint tudóst páratlan szabadelvűség jellemezte. A nemzet-államon kívül, a melynek élete főmunkáját szentelte, a gondolkozás szabadsága volt legkedvesebb ideálja. „Az államra nézve veszélyes igazság nincs” — mondja „nemzetállamában”. — „A modern államra nézve csak hasznos igazságok vannak”. Mint minden erkölcsi elvét, úgy a gondolkozás szabadságát is aggódó szigorúsággal követte ő maga is, mint tudós és mint tanár. Jóllehet irtózott minden eklekticizmustól, bámulatos fokig tudta megőrizni azt a képességét, hogy mások nézeteit akkor is kellően honorálja, ha azok az övéivel homlokegyenest ellenkeztek. Nálánál méltányosabb tudományos ellenfelet képzelni sem lehet. Példátlan elfogulatlanságát megőrizte tanítványaival szemben is. Minden tudós törekvést, minden csak némileg is figyelemre méltó tudományos igyekezetet nagy lelkesedésének egész melegével karolt fel és ez a melegség egyetlen egy fokkal sem szállott alá, ha a tanítvány az ő legkedvesebb meggyőződéseit ostromolta vagy érték-teleneknek tekintette.

Mint előadónak az a becses tulajdonsága volt, hogy sohasem tudott unalmas lenni. Lelkesedése könnyen szónoki hevületre ragadta

s minden kérdésnek szint és fényt adott. Sohasem lépett a katedrúra kiapadhatatlan idealizmusának kothurnusai nélkül, de ez nála nem volt erőltetett dolog, mert egyéniségének legsajátosabb jellemvonása volt.

Ennek a tudós életnek is, a mely a külső élettől elzárkózva a tudós életek rendszerinti külső eseménytelenségében folyt le, meg volt a maga nagy tragikuma. Régóta ideges szívbaj gyötörte, a mely a munkában is komolyan gátolta. Keserűen panaszkolta, hogy miután sok ismeretet szerzett és feje telve van eszmékkel, nem szabad azokat kidolgoznia. Tűz és lelkesedés nélkül nem tudott dolgozni; képtelen volt rá, hogy hideg nyugalommal írjon; azzal a tüzzel és izgalommal pedig, a melybe őt a munka ejtette, nem volt szabad dolgoznia, ezt szervezete nem engedte meg. Midőn három évvel ezelőtt főmunkáját jelentékenyen kibővítette, szívbaja annyira megtámadta, hogy életéért is komolyan aggódtak s egy esztendei teljes nyugalommal kellett ezért az excessusért vezekelnie; ez alatt még előadásokat sem volt szabad tartania. Könnyű elképzelni, hogy mit jelentett a produktív tudományos munka tilalma egy annyira tudós egyéniségre nézve, mint az övé. Olykor valósággaal megható volt, mennyire szenvedett e tilalom alatt, így életének utolsó napjaiban egy ízben azt a meggyőződését vitatta egyik, ellenkező állásponton levő tanítványával szemben, hogy az állami beavatkozás a civilizáció haladása rendén nem emelkedőben van, hanem állandóan csökken. A vita folyamán rendkívül kiterjedt történelmi tudásának gazdag arzenáljából egyik súlyos érvet a másik után hozta elő s a midőn egy egész tanulmány körvonalai emelkedtek ki beszédéből, sóvárogva sóhajtott fel, hogy mennyire szeretné ő ezt a kérdést kidolgozni. Erre azonban gondolnia sem volt szabad.

Szervezete már az előadás és a vizsgáztatás munkáját sem bírta meg, a mely sietette is halálát, minthogy e munkáról is lemondani nem tudott.

Főműve : „A nemzetállam tankönyve”, a mely 1888-ban jelent meg első kiadásban és a melynek harmadik, tetemesen bővített kiadását 1902-ben adta ki. E nagy munkájában a politika tudományának egy eredeti, teljes rendszerét adta. Kiinduló pontja, hogy nem az egyén van az egyénért, hanem valamennyien az államért vagyunk. Az egyén feláldozza magát az államnak. Az ember tehát, mint állami lény: *önfeláldozó lény*. Kuncz nemzetállama egy önczélú etikai személy. Ezt a felfogást ő éles ellentétbe helyezi azzal a felfogással, a mely az államot az egyes emberek szükségleteire és cselekvéseire viszi vissza. A hasznossági elvet minden formájában egyaránt keményen támadja. Bevallottan a tapasztalás felett álló igazságokból indul ki. Szerinte „léteznek isteni kéz által az emberi leiekbe írt igazságok, melyekről nem bizonyítás, hanem közvetlen belátás által győződünk meg”. Ilyen a tapasztalástól független igazságnak mondja azt is, hogy a személyt és annak jogát, egyesben és államban tisztelni tartozunk. Kuncz ezzel határozottan szembehelyezkedett a természettudományi

világfelfogással, a melynek a politikára való alkalmazását erősen helytelenítette.

Alapfelfogását vaskövetkezéssel viszi keresztül a politika összes problémáira vonatkozólag. Ez alkalommal nem lehet célunk Kuncz politikájának behatóbb elemzése és pusztán annak elismerésére szorítkozhatunk, hogy az állam öncélú és személyi felfogásának elvét úgy a filozófiai kiindulópontok megjelölése, mint összes következményeinek levonása tekintetében a legtökéletesebben vitte keresztül.

Somló Bódog

Statisztikai adatok a Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam (University Extension) első ciklusáról.

A budapesti University Extension (úgynevezett „Szabad Egyetem”) 1902-ben novemberben nyitotta meg előadásainak első ciklusát. Az előadások a hét minden napján folytak az esti órákban a Központi Egyetem legnagyobb termében (a kupolateremben). Ez előadások tárgyai voltak A Cinquecento festészete és szobrászata (Berzeviczy Albert) A magyar irodalom története a XIX. században (Beóthy Zsolt). Magyar művelődéstörténet (az iskoláztatás története a középkorban, Bekefi Rémy). Leiektan (Alexander Bernát). A magyar közjog alapintézményei (Kmetty Károly). Elektrotechnika (Wittmann Ferencz). Az előadásokat nagy hallgatóság látogatta, nem egyszer ezernél több hallgató szorongott a tanteremben. Mintegy 4000 hallgató jelentkezett, ezek között volt 2406 fizető.

A főiskolai tanfolyam tanulmányi és ügyrendjének 11. §-ának 4 pontja szerint minden hallgató tartozik az egyetemi quaesturában beiratkozni. A beiratkozás alkalmával az előadások látogatására jogosító jegy adatik át, melynek egyik része tartalmazza a hallgató nationaleját; az kitöltendő és a quaesturában átadandó Ezen nationale jelentősége abban rejlik, hogy tájékoztat adjon a hallgatók felől, mely tájékozás fontos útmutatásokat nyújthat a tanfolyamok berendezése iránt.

Sajnos, hogy ezen nationale a beiratkozott hallgatóknak csak kisebb része — 1676 — töltötte ki. Mindamellét elég érdekesnek tartjuk az anyagot, hogy annak főbb tanulságait röviden ismertessük.

Az egyes *előadások* szerint következőképp oszlott meg a hallgatóság:

Léiektan	30,3%
Művészettörténet	22,9%
Irodalomtörténet	18,6%
Elektrotechnika	17,1%
Magyar közjog	5,7%
Magyar kultúrtörténet	5,4%

Majdnem egyharmada a hallgatóknak esik a léiektanra magára, több mint egyötöde a művészettörténetre és közel egyötöd az

irodalomtörténetre. Még igen nagy volt az elektrotechnikai előadások hallgatósága. A jogi tárgyaknak rendszerint kisebb a hallgatóságuk, a kultúrtörténeti előadások hallgatóságánál azonban emelkedést kell kívánni. Igaz, hogy az irodalomtörténet és művészettörténet is a történeti tudományok sorába illeszthetők.

Nem szerint az egyes előadások látogatása a következő eredményeket mutatja: Legnagyobb volt a nőhallgatók száma a magyar irodalom tanfolyamán, a hallgatóknak 55,4%-a, a művészettörténeti előadásokon közel járnak az 50,0%-hoz. A lélektani előadásokon volt a nők aránya 47,4%. Legkevesebb nő volt a közjogi előadásokon (13,4%) és az elektrotechnikai előadásokon (12,3%).

Ha az előadások látogatását foglalkozása szerint vizsgáljuk, az eredmény a következő: A lélektani előadásokon esik magánzókra 32,2%, hivatalnokokra 20,6%, tanítónőkre 5,1%; a művészettörténeti előadásokon a magánzókra 30,7%, tanítónőkre 11,2%; a művészettörténeti előadásokon a magánzók 41,1%, hivatalnokok 15,6%, tanítónők 101%. A kultúrtörténeti előadások legerősebb csoportját a hivatalnokok tették, úgyszintén a magyar közjogban; az elektrotechnikai előadásokon pedig hivatalnokok és gyárosok.

Foglalkozások szerint a hallgatók következőképp oszlanak meg. Legnagyobb arányban szerepeltek:

magánzók.....	28,3%
hivatalnokok.....	21,2%
tanítók	6,1%
iparosok.....	5,1%
mérnökök	4,4%
tanárok	2,0% stb.

A legnagyobb kontingenst szolgáltatják a magánzók, utánuk következnek a hivatalnokok, mi ezen osztály művelődési törekvésének igen kedvező bizonyítékául szolgál. A tanítók részéről ellenben nagyobb részvét volna kívánatos, mivel a Szabad Egyetem előadásaiban igen kedvező alkalom kínálkozik a hivatásuk teljesítésénél szükséges folytonos haladásra. Az említett foglalkozásokon kívül találkozunk a hallgatók sorában még katonákkal, ügyvédekkel, bírakkal, orvosokkal, hírlapírókkal, gyógyszerészekkel, kereskedőkkel, festőkkel, rajzolókkal, szobrászokkal, színészekkel, építészekkel stb.

Nagyobb számban látogatták az előadásokat végül olyanok, kik különböző tanintézetek látogatói és még önálló hivatást nem gyakorolnak. Ezek között legnagyobb számban vannak egyetemi és műegyetemi hallgatók, ugyanis 14,4%-át tették az összes hallgatóknak. A tanítóképzők látogatói is közel 5%-al szerepelnek. Azonkívül még a felsőbb ipariskola, kereskedelmi iskolák, rajztanoda, iparművészeti iskola tanulóiból akadt néhány hallgató.

A hallgatott előadások szerint is érdekes lesz a foglalkozásokat szemügyre venni. A magánzók közül 34,5% hallgatta a lélektant,

33,2%-a művészettörténetet, 20,0% a magyar irodalomtörténetet. A hivatalnokok közül 29,4% hallgatta a lélektant, 21,6% az elektrotechnikát, 11,2% a közjogot. A tanítók közül 34,9% hallgatta a magyar irodalomtörténetet, 29,1% a lélektant. Az iparosok 63,9%-a hallgatta az elektrotechnikát. A festők közül 81,8% hallgatta a művészettörténetet. A polgári tanítóképzők tanítványai közül 47,3% hallgatta a lélektant, 45,4% a magyar irodalomtörténetet. A felső ipariskolai tanítványok közül 57,9% hallgatta az elektrotechnikát. A műegyetemi hallgatók közül is közel 50%-a hallgatta az elektrotechnikát. Az egyetemi hallgatók közül 28,8%-a hallgatta a lélektant, 26,7%-a művészettörténetet, 16,1% az elektrotechnikát, 15,6% az irodalomtörténetet, 10,1% a közjogot.

Tekintettel arra a körülményre, hogy a University Extension hatásával le akar nyúlni a nép szélesebb rétegeibe, nagy fontosságot tulajdonítottunk azon körülmény meghatározásának, milyen *előkészültséggel* rendelkeznek a hallgatók? Ez iránt a következő adatok nyújtanak felvilágosítást:

Egyetemi előkészültség	14,6%
tanítóképzői	14,3%
középtanodai	22,9%
különböző szakiskolai előkészültség	20,1%
felsőbb leányiskolái	12,2%
polgári iskolai	9,8%
elemi iskolai	5,7%

Látni ez adatokból, hogy a hallgatók igen különböző előkészültséggel jöttek az előadásokra, a túlnyomó nagy része azonban az elemi iskola fokánál magasabban állott. Igen örvendetes a tanítóképzői és szakiskolai képzettséggel bírók jelentékenyebb aránya. A szakiskolai képzettséggel bírók között legnagyobb a kereskedelmi iskolai képzettséggel bírók aránya, az összes szakiskolai képzettséggel bíróknak 69,1%. Végül vizsgáljuk a hallgatók megoszlását *nem szerint*. Az összes hallgatóknak 40,0% volt nő, 60,0%-a férfi. Minthogy a nyilvános felolvasásoknak tapasztalat szerint többnyire nőhallgatóik vannak, ezen szám mindenesetre mutatja, hogy a Szabad Egyetem a férfiközönségből is lesz képes jelentékenyebb hallgatóságot toborzani. Az egyes előadások szerint a nőhallgatók megoszlását a következő adatok mutatják: Száz-száz nőhallgató közül jut

a lélektani előadásokra	35,9%
a művészettört.	27,5%
az irodalomtört.	25,7%
az elektrotechnikai előadásokra	5,2%
a művelődéstört.	3,5%
a közjogi	2,2%

Érdekes, hogy a nők érdeklődése a maximumát a lélektannál éri el, a mi a női közönség komoly törekvéseinek igen jó bizonyítványt

állít ki, mert ezen előadások mindenesetre a legnehezebb szellemi munkát követelik a hallgatóktól. Ezzel természetesen korántsem akarjuk azt mondani, hogy nem végeztek komoly munkát azok is, kik a többi előadásokat látogatták, azonban az agymunka tekintetében mindenesetre a lélektani előadások legnagyobb igényeket támasztottak. Örvendetes, hogy az elektrotechnikának s a közjognak is jutottak nő-látogatók.

A tanfolyamok intézői igen becses megfigyeléseket tettek, melyek azonban már nem a statisztikai észlelés körébe tartoznak és azért azokat itt mellőzzük. Csak egy körülményről akarunk még említést tenni. *Társadalompolitikai* szempontból óhajtottuk volna pontos konstatálását annak, mily arányban vettek részt ez előadásokban olyanok, kik a munkásosztály körébe tartoznak. Azonban ezen felvétel az első alkalommal nem volt pontosan keresztülvihető. A beszolgáltatók adatok szerint becslés segítségével ezen osztály arányát körülbelül 7—8%-ra lehet tenni. Legnagyobb szám esik ezekből az elektrotechnikai előadásokra, azonban részt vettek a többi előadásokon is.

Nem lesz érdektelen néhány adattal összehasonlítást tenni az University Extension eredményei tekintetében. A mint láttuk, nálunk az első ciklus összes hallgatóinak száma mintegy 4000-re tehető (a szám pontosan meg nem állapítható, mert többször nagy tömegben jelentkeztek a hallgatók, midőn a pénztáros már eltávozott, úgy hogy jegy nélkül is kellett az embereket bebocsátani). Ezen 4000 hallgató 6 ciklusra oszlik meg, egy-egy ciklusra esik tehát átlagban 666 hallgató. Bécsben az első ciklusban (1895/96) jelentkezett összesen (a Bécsen kívül rendezett előadásoktól eltekintve) 6198; a rendezett tanfolyamok száma volt 58; egy-egy ciklusra esett 106 hallgató.

A berlini Humboldt akadémia főiskolai tanfolyamának hallgatósága csak 1900-ban érte el egy-egy ciklusban a 4000-et; a jeles hamburgi Extension is újabb rendezése után körülbelül a mi hallgatósági számunkkal indult meg. Az angol és amerikai Extension adatai a mieinkkel a teljesen eltérő berendezés folytán össze nem hasonlíthatók.

Ez összehasonlítás mutatja, hogy a budapesti University Extension első ciklusának eredményei felette kedvezők, ha a jelentkezők számát vesszük. Azzal a kérdéssel, vajjon a hallgatóknak decentralizálása kisebb hallgatóságú tanfolyamokban vagy a nálunk követett eljárás helyesebb-e, jelenleg nem akarunk foglalkozni.

Bármilyen szerények az itt közölt statisztikai eredmények, mégis azt hisszük, hogy úgy az intézmény működése és tevékenységének irányítása, mint általában szellemi életünk tanulmányozása szempontjából, értékkel bírnak.

Quaestor.

FÜGGELÉK. A népszerű főiskolai tanfolyam első ciklusának hallgatóinak statisztikája. (Itt csak azon hallgatók vannak feltüntetve, kik a statisztikai adatokat beszolgáltatták.)

a)	Sommázat,	
	Hallgatók összes száma 1676.	Ebből férfi 1005, nő 671.
b)	A hallgatók tantárgyak szerint:	
	Lélektan	508
	magyar költészet a XIX. században	312
	Cinquecento festészete és szobrászata	384
	Magyarország kultúrtörténetéből	91
	magyar közjog alapintézményei	97
	Elektrotechnika	284
		összesen 1676
c)	A hallgatók előkészültség szerint:	
	Tudományegyetem	133
	műegyetem.....	91
	középiskola	351
	felsőbb leányiskola	187
	katonai iskola	3
	tanítóképző	218
	keresk. iskola	213
	iparművészeti iskola	7
	mintarajziskola.....	2
	felső ipariskola.....	61
	alsó ipariskola	3
	egyéb szakiskolák	19
	polgári iskola	151
	elemi iskola.....	89
	ismeretlen*	148
		összesen 1676
d)	A hallgatók foglalkozás szerint:	
	Magánzó.....	475
	hivatalnok.....	356
	tanító	103
	iparos.....	86
	mérnök	75
	tanár	34
	kereskedő és utazó	24
	építész	17
	rajzoló	15
	orvos	15
	ügyvéd.....	12
	festő.....	11
	hírlapíró.....	7
	bíró	3
	szobrász.....	3
	állatorvos.....	2
	katonatiszt	2
	színész.....	2
	gyógyszerész.....	1
	egyetemi hallgatók és egyéb tanulók	433
		összesen 1676

* A szövegben az arányszámok ezek levonása után számítottak.

Erdős Renée.

Versek. Pallas. Márkus Géza rajzaival.

Heti- és napilapok hasábjain találkoztunk először Erdős Renéevel. Sűrűn találkoztunk vele. De első ismeretségünk óta sohasem hagyhatuk olvasatlanul a verset, a mely alatt nevét láttuk, s csak ritkán sajnáltuk utólag az időt, a melyre lekötött.

Itt is, ott is, bőven, két kézzel szórta felénk izzószínű vers-pipacsait, bódító tubarózsáit, fantasztikus alakú, pompás orchideáit, Ezek most hatalmas csokorba kötve feküsznek előttünk. Hogy érvényesülnek így összefűzve, tarka színeikkel, különféle gazdag illatukkal egymás közt versengve? Egyenkint vagy így egy tömegben kápráztatnak-e el jobban, ejtenek-e pezsgőbb mámorba? Nem igazítja-e helyre az egyes, elszórt versek okozta elszigetelt, tegnapi benyomásainkat ez a mai összbenyomás? S nem fonnyad-e, nem veszti-e el illatát egészen ez a bouquet holnap?

A gyűjteménynek van előnye és van hátránya, a mire mindjárt rátérünk.

Bizonyára előnye, hogy még azok is, a kik az írónőt már régibb idő óta ismerik, egyéniségének élesebben kidomborodó, fényben-árnyban koncentráltabb képét kapják meg benne.

Ez az egyéniség erős és különös.

Nem mindenkinek rokonszenves. Sok embert megdöbrent, talán meg is botránkoztat. Sokakat ellenben magával ragad s heves sympathy magasfokú lázába ejt. Annyi bizonyos, hogy közömbösen senki sem térhet napirendre fölötte s tagadhatatlanul ritka tehetsége tanúbizonyosságai, versei fölött.

Erdős Renée nő.

Már most, a kik a nő fogalmát egyszerű, hagyományos és minden időkre érvényes formulákba vélik szoríthatni, a kik a nő eszményét egypár klasszikus alapvonással — szende szépség, szemérmes tisztaság, tűrő szívjóság, engedelmes önfeláldozás, stb. — rajzolják meg maguknak, s máskép, mint ilyenek, vagy teljes ellenképének nem tudják a költészetre alkalmas nőtipust elképzelni: érthető módon elképednek s fölháborodnak, ha a szilaj Renée formuláikat összetöri s egészen máskép jelentkezik előttük. Zúdul hát rá a rendreutasítás, a „szégyelje magát”, a kárhoztatás, s az *anathema maranatha*, hogy „secessió.” (Pedig talán ugyanezek a bírálók nem nézik tetszés nélkül, hogy a secessió a művészet más tereire, például a színpadra bevonul, s az *Ewig Weibliche* ideálját egy Fedák Sári vagy más *enfant terrible* pajkoskodja ki.)

Azok ellenben, a kik tisztában vannak azzal, hogy a nőt ép oly kevéssé — vagy még kevésbé — lehet fogalomná szűrni, mint a férfit, s hogy ha vannak is nőtípusok, azok igen nagy számmal vannak, nem örökké változatlanok, sőt inkább a fejlődés ezer és folyton változó tényezőjének behatása alatt örökké átalakulnak, s a kik az

asszonyemberben is legtöbbször becsülik a szabályait önmagából merítő gazdag és sphinxszerű egyéniséget: az ilyenek alkalmasabbak megérteni és méltányolni Erdőst, még ha szívök mélyén más nőeszményképnek áldoznak is, s ha mindjárt nem is hevíti őket mámoros önkívületbe.

A megbotránkozást leginkább az szülheti, hogy ez a nő mindent megmond. Nyíltan és leplezetlenül elének tárja szívét.

Való igaz, hogy megszoktuk fiziológiai, pszichológiai és etikai szükségszerűségnek, hogy a gyöngébb nem szemérmesebb, tartózkodóbb és álarczásabb legyen, mint a férfinem. Ámde azonkívül, hogy ebbéli ítéletünkön is módosított — még pedig nem lényegtelenül — a megváltozott, új ideálkéért küzdő, új esztétikai és etikai értéktáblákat rovgató kor: ne feledjük a normális életben szereplő nőt a költőnőtől szétválasztani.

A mit abban szívesen nélkülözünk, annak előfordulása emebben esetleg nem tűnik föl előttünk hibának. Sőt erénynek. Be kell ugyanis látnunk, hogy a költőnő, ép úgy mint a férfiköltő (s talán ép úgy, mint minden más művész) lélektanának egyik alaptörvénye, hogy művészete annál kiválóbb, hatásra erősebb lesz, mentői őszintébben, közvetlenebbül, mentői kevesebb tartózkodással és maszkkal tárja elének egyéniségét. A költő, különösen pedig a lyrai költő legkimagaslóbb vonása ez a meztelenség, exhibitionismus, a melyre sokan nem is szemérmetlenül könnyen, hanem nagy lelki küzdelmek és szenvedések után szánják rá magukat. *Ibsen* nyilatkozatait s mások vallomásait idézhetnők erre nézve.

Erdős Renée tehát nem bujkál a homályban világnézetével, gondolataival és érzelmeivel, hanem nyíltan és féktelenül merészen teszi ki őket a napvilágnak. A közelmúltban az egész irodalmi világ tapsolt egy hozzá sokban hasonló jelenségnek, *Annie Vivantinak*. S *Carducci*, az olasz költői Olympus Jupiterre nem vonta össze haragosan busa szemöldökeit, hogy azokkal a rakoncátlan némbert porba sújtsa, sőt gálánsán fölemelte magához, kezet csókolt neki és melegen elismerő előszó írásáig méltóztatott leereszkedni. Több pardont érdemel hát a mi költőnőnk is.

Mi nem is érzelmei heves szókimondását hibáztatjuk benne, hanem rövidtávú világlátását, eszméi és érzelmei szűk téren mozgását, ezzel minden részletgazdagsága mellett bizonyos monotoniját. S a gyűjtemény hátránya, hogy ezt világosabban mutatja nekünk, mint az elszórt versek mutatták.

Erdős Renée-t ugyanis — persze tisztán versei után ítélve — csak egy dolog érdekli széles e világon: a szerelem. *The proper study of woman is love*: így kellene esetére idézni *Pope* sokat idézett eredeti mondását. Nem új és bizonyára megdönthetetlen igazság, hogy a szerelem egyik *primum movense* a világnak, de vajjon egyedüli *movense*-e? Nincs kívülről semmi más nagy dolog, nagy élet-

jelenség, cél és feladat, a mi a nőt is érdekelhetné; s a mi méltó volna lantjára? Elég az ahhoz, hogy Erdős Renée nem lát, nem érez, s nem is dalol kivülről egyebet, ha a családi szeretet köréhez tartozó néhány gyönyörű versét, s néhány fölötté banális bölcselkedő versét kivesszük.

Nem emelkedik a szocialis részvét, az emberi szolidaritás, a munka, a szabadság, az általános emberi és speczialis női haladás stb. eszméinek és érzelmeinek magaslataira, a melyek oly határtalan, tiszta, verőfényes horizontokat nyitnak meg. Lám kollégái *Ada Negri* vagy *Annie Vivanti* és mások nőletükre is föl vágyakoztak, fölszárnyaltak oda, s messzebbre s mélyebbre láttak a nélkül, hogy nőiességükön csorba esett volna.

De nyugodjunk meg, hogy Erdős Renée, a magyar Sappho cziterája oly kevés húrú. Hisz kárpótol azzal, hogy egyszerűbb hangszerén művészileg játszik, s részletekben oly gazdag változatokat csal ki belőle.

Egyedüli témája a szerelem. Ez az érzélem valójában monisztikus, azaz benne test és lélek úgy összeolvad, hogy részvételüket az érzélem összességében alig lehet szételemezni. A költők azonban, hol platói, hol érzéki vonásait domborítják ki jobban. Tagadhatatlan, hogy Erdős Renée nem a platóit.

Érzékisége azonban csak ritkán csap a szép határain túl. (Talán *A leheleted úgy perzsel, úgy éget* kezdetű versében, s szomszédjaiban leginkább és legbántóbban.

Ezt az egyedüli témáját azután szüntelenül variálja. Dalolja a szerelem minden üdvét és minden poklát; mézét az édest s mérgét a halálost. Dalolja születése, növekedése s halála minden jelenségét, minden korszakát. A gyöngéd érzelmek pislogó szikráinak izzó szenvedélyek óriási emésztő lángba való borulását. A sóvárgó vonzódást, alázatos epekedést, odaadó, dédelgető hűséget, a tiszta idyllt ép úgy, mint a vér lázongását, a hódítás, csábítás mind követelőbb vágyát, az ölelés, csók vadtüzi mámorát, bűnös mysticismusát, a féltés gyötrelmét, s a hűtlenség és csalódás tragédiáját.

Tudja és érzi a szerelem állhatatlanságát, viszontagságait, függését az ifjúságtól és szépségtől. Ép ezért világnézete határozottan haedonisztikus.

Élvezd mindazt, a mit az élet jót nyújt. Ne bánkódj, hogy a szerelem, a gyönyör oly korán meghal:

„Nincs ok a búra. Mámoros örömmek,
Hogyha elillan rózsaszínű fénye,
Ujúl a vágyad s újra visszahozza,
Mínd, a mi eltűnt.”

Csak a mulasztott üdvösség perczét sirasd. Ez helyrehozhatatlan.

Csak a hervadás, vénülés, elmúlás, a halál gondolata borzasztó neki, mert ez a szerelem vége.

A szerelem monoideismusánál fogva a természetet is csupán a szerelem szempontjából nézi és dalolja. A hová néz a természetben, mindenütt csak a szerelem perzselő lehelletét érezi. A holdfény szerelmeskedik a hullámokkal, a madárdal az azürléggel, szerelmeskednek a lepkék, a mosolygó, piruló pajkos csillagok s a suttogó falombok.

Ne gondoljuk azonban, hogy ez a természetpoézisa valami virágregeszerű gyöngeség, vagy érzelgősség. Ezt sem ismeri. Sohasem érzeleg, s nem pityereg. Még ha fájdalma van is, ez is szilaj és daczos, hatványozott heveségű.

Legtöbbször férfias keménylelkűséget árul el, de sokszor oly gyöngédlelkűséget s finomságot is, a melyre csak nő képes. Ilyenre példa a *Tudom gondolsz rám s megremeg a lelked* kezdetű vers és sok más.

Egységes, erős, következetes logikát csak a pedánsok fognak benne keresni, s természetesen hiába. Mi ezzel ellentétben a gondolatok, érzelmek csapongásában látjuk költőiségének egyik vonzóerejét.

Ezzel nem akarjuk mondani, hogy nem gondolkozó fő, s öntudatos művész. Tartalmassága, kifejezéseinek szabatosága, sziporkázó elméssége ránk czáfolna. Néha túlságosan is öntudatos, úgy hogy mesterkedővé, szellemeskedővé lesz keresett ellentéteivel, refrainjeivel stb. Egyáltalában erős érzékiségén kívül abban is keleti faji vonást mutat, hogy kedvét leli a pompázásban, a díszítés túlterheltségében, rikitó színeiben.

Mindazonáltal erősen magyaros is. Hangja sokszor népdalainkra s változatos ritmusú, heves lendületű táncdalainkra üt. A formákat, a legeltérőbbeket is, egyáltalában mesterileg kezeli, s hatása nem kis mértékben zeneiségében rejlik.

A modern magyar irodalom majdani történetírója bizonyára be fogja őt sorozni összes erényeivel és hibáival egy speciális körbe: a *Hét* iskolájába, mert lehetetlen rajta *Kis József*, *Makai*, *Ignotus* stb. hatását észre nem venni.

E mellett azonban kénytelen lesz elismerni nagy eredetiségét is. Mi készséggel elismerjük, hogy oly erősen hatott ránk, a hogyan az utóbbi évtizedek magyar költői nemzedékének egyike sem. Nőköltőink között pedig kétségkívül hiába keressük párját.

Kisujfalusi Ödön.

Két osztrák munka a hatvanhetes kiegyezésről.

Alfred Freiherr v. Offermann: Das Verhältnis Ungarns zu Osterreich. Wien, 1902. — Dr. Theodor Dantscher von Kollesberg: Die auswärtigen Reichsangelegenheiten. Wien, 1902.

Egy osztrák bankárcsalád sokat tanult tagja, a ki szakítva a családi hagyományokkal, a politikai irodalom művelésére adta magát, nemrégiben Magyarországnak Ausztriához való viszonyáról hosszabb tanulmányt írt, a melyben osztrák írónál szinte ritkaság számába menő pártatlansággal fejtí ki a monarchia két államának egymáshoz való

helyzetét politikai szempontból s ebből nem érdektelen következtetéseket merít a monarchia jövő sorsára.

A régi Österreich-ből, melyet az abszolutizmus tartott össze s a melyben az uralkodó volt a felségiség alanya, 1867-ben látszólag két modern, szuverén állam alakult: Magyarország s a monarchia másik, névtelen állama, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok, mint egységes állam. Ez a dualisztikus átalakulás azonban csak látszólagos. Mert a modern szuverén állam követelményének csak Magyarország felel meg; ez igazi nemzeti állam. Ellenben a monarchia másik fele, a 67-es és 73-as alaptörvények daczára ma sem más, mint egy területcsoport, megannyi, nemzeti és ethnikai szempontból különböző, széthúzó népelemmel, melyek a maguk partikuláris törekvéseikkel állandóan ellentétbe helyezkednek az állami egységgel. Az államegységet a monarchia ezen felében csak az uralkodó személye juttatja kifejezésre. Ennek tulajdonítandó, hogy Ausztriában az állam két szerve, parlament és uralkodó közül, ez utóbbi jutott nemcsak hatalmi túlsúlyra, de sőt az állami szuverenitás az uralkodó személyében összpontosul. Magyarországon, a hol már a rendi alkotmány is erősen megszorította a király hatalmi jogkörét, a 67-es közjogi átalakulás nyomán tisztán parlamentáris kormányzat fejlődött. Itt is, ép úgy, mint Angliában, az alkotmányosságból a parlamentáris monarchia alakul ki, a dinasztia régibb és megerősödött hatalma daczára, mert itt is, ott is, a parlament a szó valódi értelmében, vett nemzetnek kifejezője.

A monarchia két állama tehát a fejlődés különböző fokán áll. Ebben rejlik oka annak, miért, hogy az államkapcsolatok egyik típusát sem közelíti meg Magyarország és Ausztria közjogi összeköttetése. Az államkapcsolatok fogalom meghatározásánál mindig az a látszólag önként értendő körülmény képezi a kiinduló pontot, hogy az összetett államok a fejlődés ugyanazon fázisában leledzenek s e tekintetben kölcsönösen lépést tartanak. Ez a feltétel Ausztria és Magyarország között nem volt meg sem 1867-ben, s nincs meg ma sem. Ha tehát Ausztria-Magyarország a 67-es kiegyezési törvények szelleme szerint nemzetközi realunió, úgy az összetett államnak ezen formája csak részben fejezi ki e két állam között létező kapcsolatot. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy az osztrák-magyar monarchiánál egy modern, nemzeti szuverén állam, melyben az uralkodó már csak az állam egyik szervének helyét foglalja el, áll szemben oly állammal, melyben az uralkodó még a szuverenitás alanya. A realunióknak egyébként a szerző szerint, a hatalmi viszonyok alakulásához képest három nyilvánulása lehet. A realunió nevezetesen oly államokat köthet össze, a hol a két államszerv közül vagy a parlament, vagy az államfő, vagy végre oly államokat, a melyek egyikében a parlament, másikában pedig az államfő van hatalmi túlsúlyban. Az osztrák-magyar monarchia a realunió ezen utóbb említett nyilvánulására szolgáltatja a példát. A magyar államférfiak, kik a kiegyezést megalkották, tisztán nemzetközi jellegű egyesülést tartván szem előtt, teljesen következetesen jártak el, midőn Ausztria számára is alkotmányt sürgettek, s csak alkotmányos országgal kívántak egyezkedni. Figyelmen kívül hagyták azonban e mellett azt, hogy az esetre, ha Ausztria alkotmányos egységes állammá s itt is ép úgy mint Magyarországon, a parlament hatalmi túlsúlyra emelkedett volna, úgy *ilyen* Ausztriával az ellentétes érdekek kiegyenlítése a vám- és kereskedelmi szövetség minden megújításánál jóformán lehetetlenné válik. Két teljesen független parlament nem képes sohasem elsimitani oly éles ellentéteket, a melyenek ilyen alkalomkor felmerül-

nek. A két állam képtelen volna megegyezni a korona döntő befolyása nélkül, a melyet az egyik vagy a másik parlament gyakorol.

Minden valóban alkotmányos államban szembeötlő a parlament azon törekvése, hogy az állami tevékenység minden terén a legnagyobb politikai hatalmat megszerezze. Ennek az irányzatnak bizonyos fokú ellentállás felel meg, melyet a reálunióban azon ügyekre nézve, melyekre az unió kiterjed, maga az államkapcsolat fejt ki. Ha tehát tisztán parlamentáris államok alkotják a reáluniót, úgy mindkét fél politikája a kapcsolatnak lehető lazítására fog irányulni. S ha az unió ezenkívül még bizonyos ügyeknek időszakonként való kölcsönös megállapítására volna alapítva, mint Ausztria-Magyarországban, úgy ez ügyek eredeti terjedelmükből mindinkább veszítenének, míg végre alig maradna meg valami, a mi a két államot egybekapcsolja.

A szerző szerint tehát a monarchia további fennállását veszélyeztetné, ha Ausztriában — az 1867: XII. t.-cz. 25. §-ában kifejezett kívánság szó szerinti teljesülése esetében, — valóban alkotmányos rendszer vert volna gyökeret. Nem ez képezi a monarchia további életének feltételét, hanem csak a látszólagos alkotmányosság, melynél a korona döntő tényező marad. Ne ébredjen az osztrák parlament az állami és a nép egységének öntudatára, hadd maradjon csak „szegény” parlament, ez a monarchia érdeke. Addig, míg a mindenható magyar parlament ily szervileg gyenge osztrák parlamenttel áll szemközt, addig biztosítva van Ausztria és Magyarország közötti kapcsolat jelen terjedelmében.

Ezt a következtetést vonja le Offermann terjedelmes tanulmányából az aktuális politika köréből is merítve hozzávaló indokokat. Az, a mi e könyvben kiválóan szembeötlő, s a mi ismételten említést érdemel, az a magyar politikai életnek alapos ismerete, s az az objektivitás, mely az egész munkát végig kíséri, s még a napi kérdések tárgyalásánál sem hagyja el a könyv íróját.

*

A másik tanulmányt, melyet e sorok homlokán megneveztem, a közjogi irodalom terén ismert írónak, Danscher v. Kollesberg, az innsbrucki egyetemen a közjog tanárának műve.

E tanulmány kiinduló pontja azon interpelláció, melyet a képviselőház 1902. évi február hó 13-án tartott ülésében (Képv. Napló 1901/6. II. 260.) Ferencz Ferdinand kir. herczegnek akkor küszöbön állott pétervári utazása tárgyában (Komjáthy és Visontai országgyűlési képviselők) a miniszterelnökhöz intéztek. Ez az interpelláció szolgáltatott újólag alkalmat az innsbrucki tanárnak, — ki egyébként a monarchia két államának egymáshoz való közjogi viszonyát illetőleg elismert szaktekintély Ausztriában, — hogy az 1867: XII. t.-czikkben megállapított ügyek közösségét a magyar felfogástól s egyúttal a törvény értelmétől eltérően kifejtse.

Magyarország és Ausztria közös ügyei s közös szervei (közös miniszterek, diplomáciai s kereskedelmi képviselő) képezik alapját — D. v. K. szerint — a Gesamtstaatnak, mely a közös uralkodó alatt álló összes országokat magában foglalja. Valamely közös ügy csak egy ügy s pedig többeknek *saját* ügye, a jelen esetben Magyarországé és a birodalmi tanácsban képviselt királyságoké és országoké; a melyek a közös ügyekkel szemben, akárcsak a magánjogban a tulajdonostársak a tulajdonjogot illetőleg, *egységesnek s egy egésznek* jelentkeznek. A közös miniszterek ennél fogva nem a magyar állam és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országok közös minisztere, hanem a birodalomnak, mint magasabb egységnek, a mely jelenleg is.

csak úgy, mint 1867 előtt, Österreich elnevezéssel jelölendő, alkotó elemei pedig a birodalmi tartományok (Reichsprovinzen) Magyarország s a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok. A külügy közössége folytán a nemzetközi jog szempontjából, vagyis a külföld irányában, megszűnik tehát a külön osztrák és külön magyar állam. E két állam elveszti individualitását, a minthogy nem létezik sem külön magyar, sem külön osztrák államügy.

Igy okoskodik D. v. K., a mi egyébként nem megy újságszámba, mert nem az első hang, mely a monarchia közös ügyeinek ily értelmet tulajdonít. Igaz, hogy e felfogást részben az osztrák kiegyezési törvény hibás szövegezése is támogatja. Mert míg az 1867: XII. t.-cikk a magyar korona országai és ő Felsege uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról intézkedik, addig az 1867. decz. 21-iki osztrák törvény (R. G. B. 1867/146.) oly közös ügyekről szól, *die alle Länder der österreichischen Monarchie gemeinsam betreffend*. Tehát már maga az osztrák kiegyezési törvény is sérelmet ejtett a kiegyezésen.

E helytelen terminológiát az 1868. nov. 14-én kelt királyi kézirat (R. T. 1868/544.) részben megkorrigálta, a mennyiben az osztrák-magyar monarchia elnevezéssel kellőleg kifejezésre juttatta a monarchia kettős államiségét. D. v. K. szerint azonban ez elnevezés jelentősége nem egyéb, mint der Zusammengesetzte Name der aus allen Habsburgischen Ländern für den Umkreis der gemeinsamen Angelegenheiten bestehenden Gesamtstaates, a mely tehát összetett névből áll, de csak úgy kifejezi az államegységet a közös ügyek terén, mint a régi Oesterreich elnevezés. Az „Ausztia-Magyarország” elnevezésben Magyarország, D. v. K. szerint, csak azt jelzi, hogy a közös ügyekre nézve Magyarország csak epithetonja Ausztriának, oly jelzője, melyet ő Felsege a magyar delegációban (Magy. deleg. Naplója, 1868. 101. 1.) nyilvánított óhaj jóakarató figyelembevételével (in wohlwollender Berücksichtigung) engedélyezett.

Kár volna e helyütt bizonyítani, hogy ez a Gesamtstaat, ha ki is fejezné az osztrák-magyar monarchia közjogi összeköttetését nélküli az egységes állam fogalmának minden lényeges alkotó elemét. Ennek a Gesamtstaatnak, mint ilyennek, nincs egységes államfője, mert az uralkodó, mint ilyen nem közös, hanem csak a fizikai személy (unus homo plures sustinens personas). De nem létezik osztrák-magyar állampolgárság sem, s nem létezett, eltekintve az abszolutizmus rövid korától, az alatt a közel négyszáz esztendő alatt sohasem, a mióta Magyarország Ausztriával a közös uralkodó révén kapcsolatba jutott. S a mint nincs a D. v. K. Gesamtstaatjának sem államfője, sem alattvalója, ép úgy nincsen egységes területe sem. Magyarország ép úgy mint Ausztia, saját területén szuverén. Nincsen a monarchiának oly szerve, mely mindkét állam területén egyformán rendelkezési joggal bírna. A delegáció határozatait minden állam kormányja saját területére nézve maga hajtja végre. A közös miniszterekről pedig a kiegyezési törvény kifejezetten elrendeli, hogy sem az egyik, sem a másik állam külön kormányzati ügyeit nem vihetik, azokra befolyást nem gyakorolhatnak (1867: XII. t.-cz. 27. §., 1867. decz. 21-iki törv. 5. §.). Hát képzelhető egységes állam, melynek sem államfője, sem népe, sem területe nincs?

Ebből következtetve önként megdőlni D. v. K. azon állítása, hogy sem magyar, sem osztrák nemzetközi egyezmények, hanem csak birodalmi külügyek és birodalmi egyezmények léteznek. A külügyek s a külföldi államokkal kötött szerződések, vagy egyezmények közösügyek

ugyan, azonban e közös ügyekben két homolog államügy, két homolog államegyezmény jelentkezik, vagyis Magyarország külügye s Ausztria külügye, együttvéve Ausztria és Magyarország közös külügye. A közös külügyminiszter Magyarország orgánuma ép úgy, mint Ausztriáé s ezen dualisztikus jellegében jár el a monarchia külügyeinek intézésében. Ez egyébként kifejezésre jut minden nemzetközi egyezményben, mely törvénykönyvünkbe be van czikkelyezve. Magyarország vagy Ausztria önálló ügyeiben kötött nemzetközi egyezményekben, a monarchia érdekelt államának teljes önállóság kifejezetten is megnyilvánul, így a védjegyek kölcsönös oltalma tárgyában a magyar védjegy törvény (1890: II. t.-cz.) megalkotása óta kötött nemzetközi egyezményekben osztrák és magyar védjegy törvényekről van szó (1890: XVI. t.-cz. II.t.-cz.; 1892: IV. t.-cz. 9. cz.; 1893: XXIV. t.,cz. III. cz.; 1900: XXI. t.-cz. VIII. cz.) Az irodalmi vagy művészeti művek szerzői jogának kölcsönös oltalma czéljából kötött nemzetközi szerződések, külön intézkedik a szerzői jognak Magyarországon való védelmének kellékeiről. (1891: III. t.-cz. 4. cz.; 1894: X. t. cz. V. ez.; 1901: VI. t.-cz. III. cz.) s végül idézem az osztrák-magyar monarchia „*mindkét államának kormánya*” s az olasz kir. kormány között kötött nemzetközi egyezményt (1897: XV. t.-cz. 1. §. Ausztriában beczikkelyezte az 1899. május 22. K. cs. rend. Rgbl. 1899/102.) a vagyontalan betegek kölcsönös ellátása iránt, a hol külön magyar és külön osztrák alattvalókról s Ausztriában vagy Magyarországon (tehát nem az osztrák-magyar monarchia területén) megbetegedett olasz alattvalókról van szó. A külügyminiszter mint meghatalmazott, pedig „*Pour l'Autriche et pour la Hongrie*” írta ez egyezményt alá, vagyis a két egyes állam: Ausztria és Magyarország szerződik Olaszországgal. Reichsorgan-e tehát a külügyminiszter?

Sőt még ennél is tovább megyek. Magyarország kizárólagos rendelkezési jogkörébe eső ügyekben, tehát nem a közös, sem a kereskedelmi és vámszövetségből folyó ügyekben, önállóan is köthet a külállamokkal szerződést. Ilyen, az 1874-ben (1874: XXVII. t.-cz.) Romániával a vasúti csatlakozások tárgyában kötött egyezmény, a mely kizárólag Magyarországot érinti s Ausztriában be sem czikkelyeztetett. S ide sorozható az Olaszország és Magyarország között a bírósági megkeresések és iratok lefordítása tárgyában létrejött egyezmény (R. T, 1875. 267.). Ha tehát D. v. K. azt állítja, hogy a nemzetközi érintkezésben csak a monarchia mint olyan szerepelhet, s hogy minden ügy, mely nemzetközi szabályozást igényel, eo ipso közösügy, úgy ez állítás egyenes tagadása az 1867-iki kiegyezésnek s az ennek nyomán folytonosan követett gyakorlatnak. Hiszen D. v. K., az osztrák törvények között is talált volna példát arra, hogy Ausztria kizárólagos rendelkezése alá tartozó ügyekben önállóan lép egyezményre külföldi állammal. Itt van például a legutóbbi időből Ausztriának egyezménye a német birodalommal betreffend die Herstellung der Eisenbahnverbindung von Tannwald nach Petersdorf (Staatsvertrag vom 5. November 1898. R. G. B. 1898/121.) a hol die Regierungen der im Eingange bezeichneten Staaten (Ausztria-Német birodalom) egyezkednek s a hol következetesen a Kaiserlich-Königliche österreichische Regierung említetik. Ezt az egyezményt viszont a magyar törvényhozás nem czikkelyezte be. Hogy egyébként úgy Ausztria mint Magyarország a saját rendelkezési körük alá tartozó ügyek nemzetközi szabályozásánál oly ritkán veszik igénybe az önálló egyezménykötés jogát, az e jog lényegéből és értékéből mit sem von le, s pusztán arra, valamennyi államnál egyformán kifejezésre jutó törekvésre vezet-

hető vissza, hogy a nemzetközi viszonyok lehetőleg egyszerűsítettessenek s könnyen áttekinthetők legyenek (L. igazságügymin. felszólalását a képv. 1902. febr. 1. tartott ülésében. Képv. Napló 1901/6. II. 200.)

Moldoványi István.

Könyvszemle.

Statisztikai kiadványok. A m. kir. központi statisztikai hivatal előfizetést hirdet kiadványainak 1903. évi sorozatára, a melyben a következő művek fognak megjelenni: *1. A Magyar Statisztikai Évkönyv 1902. évi évfolyama. 2. A Statisztikai Havi Közlemények 1903. évi évfolyama. 3. A Magyar Korona Országai Külkereskedelmi Forgalmának Havi Eredményei 1903. évi évfolyama. 4. A Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának folytatólagos három (6—8. sz.) kötete.*

A Magyar Statisztikai Évkönyv tartalmában legfeljebb annyiban lesz változás a korábbi évfolyamokhoz képest, a mennyiben egyes fejezetek közállapotainkra jellemző újabb adatokkal kibővítettek, s a mennyiben az 1901. évi népszámlálás főbb adatai az új Évkönyvben már minden vonatkozásban közöltetni fognak, nevezetesen a foglalkozási statisztika főbb eredményei is. A Statisztikai Havi Közlemények 1903. évi folyama beosztás és tartalom tekintetében változatlanul csatlakozik a megelőző évfolyamhoz. Hasonlóképpen változatlan tartalommal jelenik meg a Magyar Korona Országai Külkereskedelmi Forgalmának Havi Eredményei című kiadvány is, a mely minden óról már a következő hónap 22-én közli külkereskedelmi forgalmunk havi eredményeit. A Magyar Statisztikai Közlemények kötetei közül az új sorozat 6., 7. és 8. kötetei jelennek meg. A Magyar Statisztikai Közlemények egyik kötetét ezúttal is a magyar korona országai 1902. évi külkereskedelmi forgalmának ismertetése fogja képezni, ugyanazzal a beosztással és tartalommal, mint a megelőző évi kötetek. Egy másik kiadvány a magyar korona országainak 1900., 1901. és 1902. évi népesedési mozgalmát tárgyalja, mindazokkal a gazdag adatokkal, a melyeket az állami anyakönyvvezetés életbeléptetésével egyidejűleg újjászervezett népmozgalmi statisztika nyújt. Az 1903. évi kiadványsorozatba tartozik még az 1900. évi népszámlálás eredményeinek IV. kötete, mely a Magyar Korona Országainak foglalkozási statisztikáját tartalmazza. A népesség társadalmi és gazdasági tagozódásának hű képét kívánja adni ez a kiadvány, különösen részletes adatokkal az őstermelésben, iparban és forgalomban foglalkozó népesség viszonyairól s bevezető részében a korábbi népszámlálások megfelelő eredményeivel való összehasonlításokkal. Az 1903. évi kiadványsorozatba tartozó összes — mintegy 500—600 ívre terjedő — kiadványok előfizetési ára együttesen 20 korona. A kiadványsorozat egyes részei azonban ezúttal is megrendelhetők külön is. Az előfizetési pénzek az 1903. évi kiadványokra a m. kir. központi statisztikai hivatalhoz küldendők (Budapest. II., Oszlop-utca), legcélszerűbb postautalványon.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A *Társadalomtudományi Társaság* január hó 30-án Dr. Pikler Gyula alelnök vezetése alatt ülést tartott, melyen *Leopold* Gusztáv tartott előadást a szociológia újabb irányáról. Az előadást a nagyszámú közönség zajosan megéltette. A felolvasás fölött február hó 6-án ugyancsak dr. *Pikler* Gyula elnöklete alatt nagyobb vita indult meg, melynek lefolyása a következő volt.

Hegedűs Lóránt megnyitván a vitát részletesen polemizál *Leopold* állításaival és beszédének, (melyről gyorsírói jegyzeteink hiányoznak) végén főtételeit a következő végkövetkeztetésekben foglalja egybe: I. A szociológia keletkezésére nézve nem fogadható el okul az, hogy a modern műveltség túlságosan mozaikszerű volt, ez csak a hiány megjelölése; ellenben a szociológia keletkezésének valódi okai: a természettudományok előhaladása különösen az emberi jelenségek vizsgálata felé, az emberi jelenségek közt a társas kapcsolatoknak megduzzadó fontossága s végül ezeknél mélyebben hatva az alsóbb néposztályok felemelkedése, mely e kérdésekkel való rendszeres foglalkozásra kényszerítéssé az elmélet. II. A szerves elméletet *Hegedűs* a szociológiai alap-elméletének tartja, abban az alakjában, a mint azt „A szociológia sarktételeiben” bemutatta s tiltakozik *Leopold* és *Jázi* azon felfogása ellen, mely a túlzók tévedéseier, magát az egész szerves elméletet teszi felelőssé. III. A felolvasónak ama felfogását, hogy mint szociológiai kutatás éles ellentétet képeznének egymással a „Marxizmusnak” és „Spencerizmusnak” azon tételei, melyek Marxnál a gazdasági erőknek, Spencernél pedig a fizikai és földirati tulajdonságoknak a társadalom kialakulására tett döntő befolyását állapítják meg, nem osztja, e két iránynak ellentéte nem ebben van, hanem politikai követeléseikben. IV. A társadalmi törvényszerűséget a világrend egyéb törvényszerűségeitől elválasztani (mint *Stein L.* után a felolvasó tette), nem szabad. A társadalmi jelenségek is folytatódólagos törvényszerűségeen alapulnak, melynek megközelítése két oldalról történhetik: a társadalomnak belső, tömeg-pantiológiai oldaláról és kívülről, a társadalom szervezetének a külső erők hatása alatt előálló kialakulásából. Hogy e törvényszerűséget megismerhessük két tévedéstől kell megszabadulnunk, ezek: ha társadalomtudományban nem szabad a „Gesetz-Wissenschaft”-tól eltérő „Ereigniss-Wissenschaft”-ot keresni, 2. saját politikai törekvéseinket nem szabad az objektív

szociológiai megállapításokba belevenni, miként azt *Spencer* individualista, nálunk Pikler állam-szocialisztikus törekvésekkel tették. V. A szociológiából teleológiát csinálni, mint Stein Lajos nyomán a felolvasó akarta, nem lehet.

Jászi Oszkár kénytelen közvetlenül *Hegedűs* Lóránt után szót kérni, bár sajnálja, hogy hátráltatja a társaságot abban az élvezetben, hogy Méray-t hallgassa meg. Hegedűs ugyanis olyan támadásokat intéz ellene, melyekre válaszolnia kell. E mellett tán a vitára is hasznos lesz, hogy közvetlenül Hegedűs után szólal fel. Az organikus elmélet ugyanis oly nagy szerepet fog játszani a jelen diskuszióban, hogy jó lesz azt kellő világitásba helyezni az ellenség oldaláról is, mielőtt Méray, mint ez irány főképviselője, kifejti álláspontját.

Hegedűs szóló elleni kritikájában főleg két méltánytalanságot követett el. Az egyik az volt, hogy a szerves elmélet elleni érveit nem czáfolta meg, hanem egyszerűen kiragadott okfejtéséből egy részt, mely az előzményekből kiszakítva mi értelemmel sem bír. Ha szóló azon az alapon tartaná rossznak a szerves elméletet, mert az „ásványok nem organizmusok” akkor szóló valóban gyógyíthatatlan hülyeségben szenvedne és nem volna méltó rá, hogy vele Hegedűs vitatkozzék.

A másik méltánytalanság az volt, hogy Hegedűs egy egészen más organikus elméletet fejtett itt ki, mint a milyen az volt, a mely ellen szóló annak idején polemizált. Akkor Hegedűs *expressis verbis* a *Spencer*-féle organikus elméletet magáévá tette (jóllehet *Spencer* azt később maga is visszavonta) s annak kiépítésén fáradozott, hogy az állati és a társadalmi szervesség azonosságát az öntudat kérdésében is kimutassa. Akkor tehát Hegedűs azon az organikus állásponton állott, mely az organikus iskola hívei között még ma is általános. *Ma* Hegedűs az organikus elméletet csak pusztá heurisztikus elvnek tekinti, körülbelül annyinak, hogy a társadalomban olyan összefüggések mutatkoznak, melyek az organikus tüneményekhez hasonló félességeket tüntetnek fel. De — ha nem érti félre — Hegedűs ma már nem akar tudni arról, hogy a társadalmak valóságos organizmusok, melyeknek törvényei ugyanazok, mint az állati szervezetek törvényei. Ha a dolog így áll, akkor szóló és Hegedűs között nincs véleménykülönbség. Szóló is azt hiszi, hogy a társadalom olyan összefüggéseket mutat, melyek legczélyszerűbben a szerves szóval jelölhetők meg, de hogy ez a szervesség *sui generis* szervesség, melynek törvényeit a biológiai szervesség törvényeiben kifejezni nem tudjuk.

Azonban ez a felfogás már nem organikus szociológia többé: a hatalmas oroszlanból szelíd macska lett az elmélet Hegedűs nyújtotta ezen újabb kiadásában. Ép azért szóló rekonstruálni akarja az eredeti oroszlant, hogy azt Méray elé vezesse és felkérje őt, hogy az elméletet ezen oroszlan-kiadásában védelmezze meg.

A szerves elmélet — a mennyiben nem pusztá metaphora — azt az állítást jelenti, hogy az állati szervezet alapvető törvényeit a társadalmi fejlődés is uralja. Ez volt az organicizták álláspontja a múltban, ez jelenben is — el addig a legutolsó, legbátrabb és leggrandiózusabb alakjáig, melyet neki *Méray* adott. *Leopold* felolvasásában helytelenül tette, hogy Méray organikus szociológiáját csak mellékesen említette fel, holott az bátran az organikus elmélet betetőzésének tekinthető úgy annyira, hogy az organikus elmélet azzal áll és azzal bukik.

Méray az azonos törvényszerűséget egészen komolyan veszi és a társadalom törvényeit a sejt és a protoplasma biológiai viszonylataiból

vezeti le. Az ember a sejtmag, a kultúra minden terméke a protoplasmára: e két alapelem olyan biológiai kölcsönhatásokban van, mint az állati szervezet megfelelő alapelemei.

Igy felállítva a tétel egészen világos és azzal bátran lehet foglalkozni s nem kell félni, hogy a vitatkozásban minduntalan más alakot vegyen magára.

Szólo azt hiszi, hogy az organikus elmélet bírálatát nem ott kell kezdeni, hogy helyesek-e azok az eredmények, melyekre Méray az elmélet segítségével eljut, hanem magának a kiindulási pontnak helyességét megvizsgálni. Szólo azt hiszi, hogy addig a míg a természet-tudományok a szervesig az egész fejlődési sort nem tudják azonos törvényekre visszavezetni, addig a míg nemcsak a szerves és a szervesetlen között, de magában a szerves világban is tatóngó örök vannak, melyeket a tudomány egyetlen közös törvényszerűséggel megmagyarázni nem képes: addig teljesen jogosulatlan generalizáció az állati szervezetek törvényeit *pur et simple* a társadalmakra átvinni.

Szólo is mélyen át van hatva a természet összes jelenségei egységének meggyőződésétől, de ez a meggyőződés nem jogosít fel arra, hogy a tudomány kipróbált módszereit eldobva *puszta analógiákból akarjuk a jelenségek egy körét levezetni*. A fejlődés minden terén azt látjuk, hogy annak minden magasabb ritmusa bizonyos közös vonások mellett az előbbiektől eltérő és új elemeket tartalmaz, melyeknek lelkiismeretes kutatása nélkül, kalandos analógia csinálásokkal nem érhetünk el komoly eredményeket. A mechanika törvényeit sem lehet egyszerűen átvinni az élettanra, hanem számolnunk kell azokkal az új elemekkel, jelenségekkel és törvényszerűségekkel, melyek a szerves anyaggal, mint a fejlődés egy újabb ritmusával, jelentkeznek.

A társadalmi tudománynak is, az előbbi jelenségekörök törvényszerűségei mellett, első sorban azokkal a speciális törvényszerűségekkel kell foglalkoznia, melyek a társadalmi fejlődést jellemzik s melynek határköve *az öntudat* teljes kialakulása.

Azt a nagy, örök s mindnyájunk közös eszményét, hogy valaha képesek legyünk az összes jelenségeket egyetlen törvényre visszavezetni, nem szolgálja jól az, a ki a tények kutatása helyett analógiák gyártásával akarja a tudomány hézagait kipótolni. Az organicizisták beszéde: az ember sejt, a kultúra protoplasma szólóra egy nagyon durva vagy — hogy udvarias maradjon — túl grandiózus metaphora benyomását teszi, melytől visszaborzad.

Szólo még *Leopold* felolvasására kivan néhány észrevételt tenni.

Leopold igaztalanul vádolta azzal a magyar szociológusokat, hogy Spencert túlságosan, vagy — mint a sorok között olvasható — szolgálai követik. Igaztalanságában odáig megy, hogy *Piklert* Spencer lelkes hívének teszi meg. Ez csaknem komikus. A dolog úgy áll, hogy *Pikler* szociológiája olyan merev ellentétben áll a *Spencerével*, hogy szólo nem tudna a szociológiai irodalomban egy rendszert megnevezni, mely a *Spencerétől* oly teljesen eltérne, mint a *Pikleré*. A magyar szociológusok fontos kérdésekben megőrizték önállóságukat *Spencer* rendszerével szemben s a magyar szociológia e tekintetben van olyan önálló, mint bármely más.

Helyteleníti *Leopold* azt a tételét, mely a gazdasági és a szellemi fejlődést merev ellentétbe helyezi, holott a gazdasági fejlődés, — mint a jogi, erkölcsi, vallási, művészeti is, — csak egy része az emberi idegrendszer tevékenységeinek. A teleológiai szociológiát illetőleg — Hegedűs szép és mélyreható ellenérvei után — csak azt kívánja meg-

jegyezni, hogy sajnálja, hogy felolvasó ezen irány számos figyelemreméltó gondolatát nem domborította ki kellőleg. Kár, hogy ezt az iskolát nem *Stammle*); a gondolkodó, hanem L. *Stein*, az eklektikus nyomán mutatta be.

Az ok és okozat szembeállítását az eszközzel és a céljai szerencsétlen konstrukciónak tartja. Az, hogy mi célokat állítunk fel és eszközöket választunk ki, legkevésbé sem áll ellentétben a legteljesebb determinizmussal. A mit mi célznak nevezünk csak egy láncszem a causalitás egyetemes törvényszerűségében.

Szólo azt sem tudja átlátni, hogy a mechanikai törvényszerűség hite quietismusra vezetne. A világ törvényszerűségébe vetett hit és e törvények megismerése ép oly kevésbé vezethet quietismusra, mint a sakkjáték szabályainak ismerete nem vezetheti arra az embert, hogy összetett kezekkel várja be, hogy „ki lesz matt.” Nyilvánvaló, hogy a figurákat mozgatnom kell, hogy győzhessek, vagy hogy matt legyek. A világ nagy kozmikus sakkjátszójában is így van. E sakkjátszótörvényeinek fokozódó ismerete ellenkezőleg nagy optimizmussal tölthet el, mert mind teljesebben leszek képes a kozmikus figurákat céljaimnak megfelelően tologatni, melyeket eddig ismeretlen, vak erők mozgattak.

E pontnál szóló Hegedűs egy nézetével akar még pár szóval foglalkozni. Hegedűs azt tartja, hogy a jövőt egyedül a politika határozhatja meg s ebbe a tudomány nem szólhat bele. Mi sem helytelenebb felfogás. A tudomány tisztje nemcsak *descriptio*, vagy csupán a múlt törvényszerűségeinek feltárása, hanem a jövő fejlődési irány megjelölése is. A causalitás törvényének tagadását jelenti az az állítás, hogy a tudomány képtelen prognózisokat tenni. Lényegileg ugyanaz a szellemi munka a fejlődési lánczot a múltban követni, mint azt a jövőre nézve meghatározni. *Savoir c'est prévoir*. És ezt tagadni annyit jelentene, mint tudománytalannak mondani a fizikus működését, ki az egymásra ható erők eredőjét számítja ki. Minden nagy tudós úgy a múltban, mint a jelenben, képes volt és képes prognózisokat felállítani. Azzal végzi, hogy a módszertani vitákat meddőknek tartja. A nagy úttörők nem sopánkodtak módszertani szörszálhasogatások felett, hanem „in medias res” kezdtek és előrevitték a tudományt. A tudós minden módszert alkalmazhat, mely neki megbízhatónak és célszerűnek látszik, és mentői többet vesz igénybe annál biztosabb alapokra épít. A szociológiában is így van. Sokat köszönünk a lélektani módszernek, a történelmi materializmusnak, a darwinistáknak és az antropológusoknak. *Csak egy iskola van, mely organikus meddőségben szenved és ez az organikus szociológia.* (Zajos helyeslés.)

Méray-Horváth Károly engedelmet kér arra, hogy Leopold Gusztáv múltkori felszólalásának megvitatása alkalmából túllépje a pusztá vitatkozás határait, s kiterjeszkedhessék oly dolgokra is, melyek magát a társulatot érintik és hogy a társulat munkálkodásáról és tudományos irányáról is beszélhessen. (Halljuk! Halljuk!) Azok a dolgok, a melyekről Leopold Gusztáv felolvasásában beszélt: „a szociológia legújabb irányai”, ép azokat a tényezőket ölelték fel, a melyek a társaság tagjait tulajdonképpen egyesítik, s a melyek úgyszólván működésük közös célját képezik. De a társulat névtáblájában az a név áll, hogy „Társadalomtudományi Társaság”. E név bizonyos obligókat, kötelezettségeket hoz magával melyeknek eleget kell tenni. Felszólalónak ohaja az, hogy ez a társaság ne csak oly pont legyen, a hol a tagok literaris eszméket élveznek, mindenféle felmerülő eszmé-

ket összehordanak, hanem hogy a társulat igazán tudományos társaság legyen.

Hosszú ideig eszmélkedő foglalkozás volt a szociológia, ép úgy, mint a filozófia, pszichológia, de a mi e társaság megszületését magával hozta, az az, hogy a szociológia tudomány lett.

Szólok a tudományos igazságnak védelmére szándékozok felszólalni Leopold Gusztáv úr előadása alkalmából. Meglehet, hogy ezzel tüzet dob a társaság kebelébe, a melyet eloltani a társaság tagjainak dolga lesz, ha azt tapasztalják, hogy ez oly tűz, a mely szétriaszt, de viszont a társaság tagjainak dolga lesz, e tüzet szítani, ha azt veszik észre, hogy ez azon világosság tüze, a mely körül egyesülniök kell.

Midőn szólok az igazság védelmére tör lándzsát, nem szabad kétségbe vonnia, hogy Leopold úr is igazságokat szándékozott kideríteni. Hiszen valahány elmélet támadt, mind az igazság iránti lelkesedéstől támadt. Mikor a teológia foglalkozott oly eszmékkel, melyek ma már a szociológia körébe tartoznak, a teológia is igazságokat kutatott, az etika is, a filozófia is; a legújabb felmerült gazdasági elméletek is az igazságot akarják mondani. De egy tudományos társaságnak, míg ezt a nevet viseli, nem szabad elfelejtenie, hogy mialatt az emberi spekuláció mindenféle eszmei igazságokat hajszolt, körül-köre megépült az igazságoknak egy új épülete, a tudományos igazságok vára.

A tudomány eleinte a tényeknek csak egyes szűkebb köreit ölelte fel és izoláltan, itt is, ott is foglalkozott külön ezzel a dologgal is, azzal a dologgal is, most azonban eljutottunk oda, hogy ebből az eleinte mozaikszerű munkásságból valami hatalmas, egységesen összefüggő dolog lett. Egy egység, a mely kezdődik a mikrokosmoson, és felőleli úgyszólván az egész mindenséget, kezdve az atomok természet-tudományán, melyet a fizika foglal össze, továbbá az atomokból egybealkotott molekulák természet-tudománya, melylyel a kémia foglalkozik, a molekulákból egybealkotott sejtek élettörvényei, melyeket a fiziológia ölel fel aztán, és a sejtekből alkotott állati testek, eleven lények élettörvényei, melyeket a biológia foglal egybe és legújabbban — ez épen Spencer nagy érdeme, az emberekből egybekapcsolt magasabb egységek, a társadalomnak jelenségeit a szociológia kezdi ugyanebbe az egységes összefüggésbe befoglalni.

A tudománynak organikus gerincze, organikus teste épült így fel. Szólok hangsúlyozza azt a szót, a mely körül a vita forog, hogy „organikus”, — de maga a pozitív tudomány az, az ő egységes összefüggése.

Ma már nem elegendő az a felkiáltás, a melyet Jászi Oszkár tett, hogy sok van még, a mit a tudomány ki nem derített; még ezt, még azt nem tudjuk, tehát most még nem lehet a tudomány egyeduralmáról beszélni. Tagadhatatlan, hogy van még sok, a mit a tudomány nem derített fel. De ha a társaság *tudományos* társaság akar lenni, akkor nem szabad félreismernie, hogy maga az összefüggés az egésznek egységes lett. Es ezt az egészen végig vonuló matematikai rend alkotja. Ez a matematikai rend teszi organikussá a tudományt.

Ez a matematikai rend a synthesis. Az atomok élete a molekulában megdönthetetlen matematikai synthesis. A molekulák egyesülése sejtekké: synthesis. A sejtek egyesülése fiziológiai testekké: synthesis. És — Spencerrel ez a legújabb lépés — synthesis, differenciációkból integrált synthesis a mi fiziológiai testünkben magasabb egységbe alakult élet, a kulturtesti élet is.

Nem szóvirágot akart szólok mondani, a midőn azt mondta, „a tudomány organikus teste” megépült. Ez az egységes synthetikus

matematikai rend teszi organikussá. És egy tudományos társaságnak, igazságokat többé egyebütt nem szabad keresnie, mint a pozitív tudományoknak ebben a szintetikus rendszerében. Ha tudományosan akarunk a szociológiával foglalkozni, akkor nem szabad egyebütt keresni igazságainkat, mint csakis ott, a hol oly összefüggéseket tudunk megállapítani, a melyek ebbe a szintetikus rendszerbe beleillenek, a teremtés organikus törvényeivel megegyeznek.

Tagadhatatlan, hogy minden tudomány ideológiákon kezdődött. Úgy a fizikának, mint a kémiának vagy bármely más tudománynak gyermekcipője az elmélkedés volt. A szociológiában is le kell immár vetni ezeket a gyermekcipőket. A mióta Herbert Spencer kimutatta azt az összefüggést, a mely a pozitív tudományok organikus egysége és a szociológia közt van, azóta nekünk arról a bázisról nem szabad többé elmozdulnunk.

A mikor Leopold Gusztáv úr Herbert Spencerrel foglalkozik, szóló arra kéri őt, ne firtassa azt, hogy Herbert Spencer ezt mondta, meg azt mondta. Dobja Spencer elméleteit, nézeteit, véleményét a sutba. De ha talál egy talpalatnyi földet, a mely beleillik a tudomány ama rendszerébe, a melyről fennebb szó volt és a mi mint tudományos pozitívum, meg nem dönthető, akkor semmiféle ideológia kedvéért el ne mozduljon többé arról.

És a mikor Leopold Gusztáv a Méray szociológiájával foglalkozik, akkor szintén úgy áll a dolog, hogy dobja el Méraynak minden elméletét, de ha talált ott egy talpalatnyi pozitív tudományos igazságot, a teremtődés organikus egységes rendszerébe illőt, azt fel ne adja többé, hanem ott csak tovább építsen.

Méray azt állította, hogy az ember és az ő kultúrtermekéi között egy olyan fiziológiai viszonylat van, mint a protoplasma és a sejtmag között. Ez a tudomány rendszerében egy olyan pont, a melyet a szociális tudomány köréből többé ki nem küszöbölünk. Szociológiát nekünk más alapon többé nem szabad úznunk, mint a pozitív tudományok organikus egységes rendszere alapján. Minden egyéb: ideológia és nem felel meg a mi társadalom-”tudományi” címünknek.

Hegedűs Lóránt azt mondta, hogy a politika soha sem lesz a szociológiába vonható. Erre szólónak egy megjegyzést kell tennie, azt, hogy bárha ma még nem tartunk ott, hogy politikában alkalmazzuk a szociológia tudományát, — hiszen ezen tudománynak még egész elején vagyunk, mert hisz jóformán csak Herbert Spencer óta úzzük — de azért lesz idő, a mikor a szociológiai tudomány a politikának is vezetője lesz és a jövő politikai alakulásait megjósolhatja.

Hegedűs Lóránt: Igen, így elfogadom.

Jászi Oszkár: Marx is jóslott és jóslata bevált organikus szociológia nélkül.

Méray-Horváth: Kitalálni lehet valamit, hogy így vagy úgy lesz. Hiszen a kuruzslók, a javasasszonyok is gyakran eltalálják a betegséget. De ez nem a tudomány, hanem csak empiria. Egy tudományos társaságnak törvényeket kell meghatározni, a melyek egy vagy más folyamat, organikus rendjét világítsák meg. Egy ily társaságnak nem feladata ideológiák útján szociális alchimiával sem foglalkozni. Esmékből aranyigazságokat gyártani hiú dolog. Igaz, hogy aranycsinálás közben találták fel a puskaport is, de a szociális puskaport nem egy tudományos társaság feladata feltalálni.

Szóló szeme előtt a társulat jövője lebeg. Azt óhajtja, hogy a társaság tagjai egységes irányban fogjanak össze; jussanak oda vitáik során, hogy mondják ki, hogy szociológia más alapon,

mint a pozitív tudományok organikus alapján nem lehetséges. A többi nem tudomány, hanem ideológia.

Jászi Oszkár: Tehát szavazzunk! (Élénk derűtség.)

Méray-Horváth: E felett nem lehet szavazni. A vita megindításának épen az a célja, hogy kipattantsa a véleményeket, a melyek alapján beállhat azután szakadás az ideológiák és a tudományos módszer között. Külön tudományos módszerrel űzött szociológiát óhajtok a társaság működése számára. Erre kell a társaság tagjainak tömörülniök.

A vitának célját szóló tulajdonképen arra helyezi, hogy kipattantsa azt a kérdést, hogy vajjon lehet-e egyáltalán organikus vagy nem organikus irányzatról beszélni. Szóló azt mondja, hogy minden olyan szociológia, a mely nem a pozitív tudományok amaz organikus egységén alapszik, a melyről szolt és a mely nem a teremődés organikus törvényeiből épült fel: nem tudományos szociológia, hanem tudománytalan ideológia és ez nem egyezik meg a társaságnak tudományos céljaival, nevével. (Élénk éljenzés.)

Dr. Wolfner Pál az organikus vitába nem akar befolyjni, hanem inkább az előadó szavainak egy részére szeretne reflektálni. Arra, a mely a történelmi materializmusról szol, és a mely a marxismus elleni érveket 8 vagy 10 pontban csoportosította. Szükséges, az előadásnak ép e részével foglalkozni, mert a mint az előadó maga is kifejtette, a marxismus elleni támadások és annak bírálatai az utolsó években Németországban, Franciaországban és nálunk is mindig általánosabbak és mindig erősebbek lettek és miután ma mégis a művelt világ talán legnagyobb pártja, a szociáldemokrácia a marxismus alapján áll, és miután a marxismus ma határozottan az, a mely a politikát és nemzetgazdaságtant legerősebben foglalkoztatja minden új irány között, talán szükséges és fontos, hogy épen a marxismusra vonatkozó fogalmakat minél teljesebben tisztáztassanak.

Az előadó egymásmellé helyezte a marxismus két irányát: a gazdasági és politikai irányt, a nélkül, hogy a marxismus gazdasági és politikai ágai ellen felhangzott kifogásokkal foglalkozott. Itt valamit tisztázni kell, meg kell t. i. különböztetni a marxismus a történelmi materializmustól, mivel ez két egymás mellett megálló, de egymással szorosabb összefüggésben nem lévő eszméket, melyet összezavarni semmiképen nem szabad. A mint a marxismus politikai és gazdasági tanai egy egységes rendszert a történelmi materializmus is, a mely megáll a marxismus többi tanai mellett, de a mely mint önmagában bebizonyított egységes rendszer, fenn fog maradni, míg a marxismusnak egyes doktriner nemzetgazdasági ágai még a szociáldemokraták szemében is már meghaladott álláspontok lesznek. Ezt annál inkább fel kell említeni, mert az előadó úr felhozott oly érveket, melyet csak a marxismusnak, gazdasági, illetve politikai elvei ellen hozhatók fel, de a melyek a történelmi materializmussal legnagyobb részt összefüggésben sincsenek. Nevezetesen két ellenérv az, mit ezek közé kell sorolni. Az első, a mikor ő Belfort Backs-nek, az angol szocializmus egyik vezéralakjának érvét hozza fel, mely szerint Angliában a szocializmus azért nem tudott volna kifejlődni, mert az ideológiai eszmék iránti fogékonyság az angol népből talán hiányzott. A kérdés épen ezzel nem áll így. Mi a történelmi materializmus? Röviden összegezve talán így definiálható, hogy az a tan, a mely minden létező és ezen túl létezendő alakulatnak az okait végelemzésben a gazdasági okokra vezet vissza, vagyis, a legszigorúbb gazdasági causalitást

állapítja meg. Már most igaz, hogy Angliában a szocializmus nem fejlődött úgy, mint Németországban. De ennek a történelmi materializmushoz voltaképpen semmi köze sincs. Ez ellenérv nem lehet. Mert, hogy fejlődött az angol munkásság? Mindenesetre és feltétlenül úgy, a mint azt az angol munkáságnak gazdasági elhelyezkedése, illetőleg a gazdasági nyomás és a különös gazdasági hatások szükségessé tették. Az előadó úr a történelmi materializmussal identikusnak veszi a szocializmust, vagy mondjuk a szociáldemokráciának ezt a fajtáját, a mely ma Németországban kifejlődött, és a melyre hivatkozik is. De ezzel nem bizonyított semmit a történelmi materializmus ellen. Bizonyította azt, hogy Angliában egy oly szociáldemokrata párt, a minő Németországban van, nem fejlődött ki, de nem bizonyította azt, hogy az angol fejlődés és ezen alakulatok, melyeket a fejlődés létrehozott, nem történtek épen úgy gazdasági alapokon, mint Németországban. Az angol munkásosztály már a múlt század végén és e század első felében végig megy olyan forradalmi alakulatokon is, a melyekhez Németország soha sem jutott el, s a melyeket az angol munkásfejlődésnél, igenis látunk, de a forradalmi irány után az angol munkásosztály oly irányban fejlődött, a mely az ő gazdasági érdekeinek legjobban felelt meg. Az angol munkásmozgalmak közül például Robert Owenében, a szocializmusnak a németekhez hasonló ideológiai felfogását szintén megtalálhatjuk. A chartisták mozgalmaiban, a jelen század 20-as, 30-as és 40-es éveiben, a német szocializmus meglehetősen hasonló politikai propaganda kiépítése volt a cél. De a gazdasági viszonyok Angliában létrehozták a trade-unionismusnak folytonos fejlődését és a munkásság, a saját gazdasági érdekének legjobban való biztosítását ezekben a trade-unionokban találta meg, a melyeknek fejlődéséről Hegedűs Lóránt csak nem régen tartott előadást. Ez a fejlődés, a mely feltétlenül evidens, megteremtette azt a helyzetet, hogy az angol munkás, ezekben a trade-unionokban megtalálta a maga érdekeinek legjobb kielégítését. Ha ma egy angol munkásellenes politikussal beszélünk, akkor ő fogja mondani, hogy a trade-unionok annyira veszedelmesek a munkaadókra nézve, hogy a munkaadók a legkomolyabban kezdenek gondolkodni arról, hogy azokat korlátozzák. Ez a legjobb bizonyítéka annak, hogy mennyire jól meg tudják védeni ezek a szervezetek az angol munkás érdekeit.

Tehát az az ellenvetés, a mely az angol és a német viszonyokat egymással szembeállította, nem áll meg. A történelmi materializmus nem tesz mást, minthogy minden jelenséget a maga gazdasági okaira vezet vissza. A gazdasági okok megteremtették az angol trade-unionokat. Épen úgy gazdasági okok kényszerítették Németországban a munkásságot, hogy érdekeinek védelmét egy erősen aktív politikai működésben találja meg. A két fejlődés talán külső nyilvánulásaiban lényegesen különbözik, de mindkettő teljesen egyformán és kizárólag gazdasági okokra vezethető vissza.

A következő pont, a melyet az előadó úr hatodiknak jelzett, ismét összehaverja a történelmi materializmust és Marxnak gazdasági és politikai rendszerét egymással, a melyek pedig egymástól teljesen elválasztandók vagy legalább is elválaszthatók. Az előadó úr — kedves mestere Ludwig Stein nyomán — a történelmi materializmust azzal vádolja, hogy quietismushoz vezet. Ezt az érvet Jászi Oszkár megczáfolta. Szóla a maga részéről alig értheti, hogy miképen kerül a történelmi materializmus és a quietismus egymáshoz. A quietismus, mint a marxismus gazdasági, de főleg politikai szükségszerűsége ellen csak nemrég tiltakozott Eduard Bernstein, ki e tiltakozást a következő

szavakban fejezte ki: „... Das Endziel gilt mir nichts, die Bewegung alles”. De Bernsteinnak eszeágában sem volt ezzel a történelmi materializmust támadni.

Mert hisz a quietismusnak ez a vádja vonatkozhatik talán a „Zusammenbruch” teóriára, a mely ezt a társadalmi összedőlést előre matematikailag akarja megállapítani és vonatkozhatik arra is, hogy mivel a Zusammenbruch teória alapján álló pártnak nem szabad semmiféle más alapon álló párttal paktálni és együttműködni, mivel a fennálló társadalmi rend semmiféle pozitív intézkedésében részt venni nem szabad — a szigorú marxisták talán tényleg a quietismushoz jutnak. Minderre vonatkozhatik ez a vád, de hogy a történelmi materializmushoz hogy jut, azt sehogysem lehet megérteni. A történelmi materializmus nem vezet semmiféle quietismushoz, hanem mindennek a maga gazdasági okához. Hogy pedig mint gátoljon valakit jobban munkakedvében az a tudat, hogy mindennek a mi történik vagy történni fog gazdasági okai vannak — mintha például ilyen alapokat az isteni gondviselést venné fel — azt nehéz belátni. A quietismus talán összefüggésbe jöhet a Marxismussal, de egyáltalában nem a materialis történelmi filozófiával

A materialista történelmi felfogás ellen felhozott érvcsoporthoz két-három érve egy közös csoportot képez és ezekben tévedett az előadó úr talán legjobban. Először is határozottan nem áll meg mind ezen érve, a melyekben azt állítja, hogy nagyon sok korszakot alkotó szellemi fölfedezés jött létre gazdasági viszonytól függetlenül. Nagyon helyes lett volna, ha a t. előadó úr ezek közül csak egyet is felemlített volna, mert ilyen alig van. Létrejöttek talán egyes felfedezések annyiban függetlenül a gazdasági viszonyoktól, hogy talán az illető fölfedező abban a pillanatban, mikor rájuk jött, nem állott a gazdasági érdekek közvetlen és nyomasztó hatása alatt. De magok a körülmények, a melyek létrehozták azt, hogy ő ellen ez irányban dolgozót, a mely irányban gazdasági jelentőségű felfedezéseket egyáltalában tenni lehetett — szoros összefüggésben állottak mindig a gazdasági követelményekkel. Ezt olyképen semmi esetre sem lehet úgy formulázni, a mint azt az előadó tette. Ép oly kevésbé, a mint hogy nem lehet mondani, azt sem, a mit ő a vallásról és az ideológiai tényezőknek a társadalom későbbi fejlődésében való fontosabb és nagyobb befolyását mond szemben azzal a hatással és befolyással, a melyet ugyanezen tényezők a társadalom első fejlődési éveiben gyakoroltak. A felolvasó úr azt állította, hogy a gazdasági tényezőknek a társadalmi fejlődés első éveiben nagyobb szerepük lett volna, mint később — vagyis minél jobban fejlődött a társadalom, annál jobban szenvednek a gazdasági tényezők az ideológiák mellett a háttérbe. Ez éppen megfordítva áll. A gazdasági tényezők a társadalom első éveiben talán kisebb befolyással vannak és néha talán az ideológiai tényezők mellett egyes tekintetekben háttérbe is szorulnak. De minél tovább fejlődik a társadalom, annál nagyobb befolyásuk lesz a gazdasági tényezőknek az ideológiai tényezőkkel szemben. Hogy egy fejlett gazdasággal bíró társadalomban annak tagjai sokkal nagyobb ideológiai „kincsrel” bírnak, mint, mondjuk, a társadalomnak első fejlődésének emberei, — az bizonyos. De mindazok az eszmék vagy fogalmak, a melyeket ennek a fejlettebb társadalomnak emberei bírnak, nemcsak szoros összefüggésben állanak, hanem egyenesen vissza is vezethetők azokra a gazdasági tényezőkre, a melyek az illető társadalomban dominálnak.

Igaz, hogy Elbán túli német agrárius igen nagy ideológiai kincsrel bír, hogy igen sok eszmét és fogalmat ismer, a melyeket a tár-

sadalomfejlődés első idejében senki sem ismert, de azt leghatározottabban tagadásba lehet venni, hogy minden eszmei és minden fogalmi nem volna egyenes befolyású azon gazdasági milieunek, a melyből ő kikerül. Hisz erre vonatkozólag mindennap annyi példákat látunk, hogy az előadó úrnak azon érve, hogy a gazdasági tényezők előbb nagyobb hatással voltak, mint később, egyáltalában nem állhat meg.

Szólok mindezeknél fogva a leghatározottabban hangsúlyozza, hogy a marxismus mindég szigorúan elválasztandó a történelmi materializmustól.

A Marxismus nemzetgazdasági igazságai meg fognak dőlni — a marxismus politikája talán nem fog eredményesnek bizonyulni, ámde a történelmi materializmus — úgy hiszem mint megczáfolhatatlan igazság érvényben fog maradni azután is.

Elnök: Mivel az idő nagyon előrehaladt, és többen jelentkeztek még szólásra, az ülést berekesztem. A vitát legközelebb folytatni fogjuk.